

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COLLECTIVES

Selecció d'edicions i estudis lullians (2001-2002)

1. ABULAFIA, David (2002): *The Apostolic Imperative: Religious Conversion in Lull's Blaquerna*, dins *Religion, Text, and Society in Medieval Spain and Northern Europe. Essays in honor of J.N. Hillgarth*, ed. Thomas E. Burman, Mark D. Meyerson i Leah Shopkow, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies («Papers in Mediaeval Studies», núm. 16), ps. 105-121.
2. AUTORS DIVERSOS (2002): *Arbor Scientiae: der Baum des Wissens von Ramon Lull. Akten des Internationalen Kongresses aus Anlass des 40-jährigen Jubiläums des Raimundus-Lullus-Instituts der Universität Freiburg i. Br.*, ed. Fernando Domínguez Reboiras, Pere Villalba Varneda i Peter Walter, Turnhout, Brepols («Instrumenta Patristica et Mediaevalia. Subsidia Lulliana», núm. 1).
3. BONNER, Anthony (dir.): *Base de dades Ramon Llull (Llull DB)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, <<http://orbita.bib.ub.es/llull>>.
4. BONNER, Anthony (2001): *Recent Scholarship on Ramon Llull*, «Romance Philology», núm. 54, ps. 377-392.
5. BONNER, Anthony i Maria Isabel RIPOLL PERELLÓ (2002): *Diccionari de definicions lullianes / Dictionary of Lullian Definitions*, Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears («Col·lecció Blaquerna», núm. 2).
6. BONNER, Anthony (2002): *A Background to the Desconhort, Tree of Science, and Apostrophe*, dins *Religion, Text, and Society in Medieval Spain and Northern Europe. Essays in honor of J. N. Hillgarth*, ed. Thomas E. Burman, Mark D. Meyerson i Leah Shopkow, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies («Papers in Mediaeval Studies», núm. 16), ps. 122-133.

7. BRANCALEONE, David (2002): *Il Libro dele Bestie di Raimondo Lullo nella versione trecentesca veneta*, «Per leggere i generi della letteratura», núm. 2,2, ps. 17-62.
8. CARRERAS I ARTAU, Tomàs i Joaquim CARRERAS I ARTAU (2001): *Història de la filosofia espanyola. Filosofia cristiana del segle XIII al XV. Edició facsímil*, intr. Pere Lluís Font, Jaume Mensa, Jaume de Puig i Josep M. Ruiz Simon, 2 vols., Barcelona / Girona, Institut d'Estudis Catalans / Diputació de Girona.
9. CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (2001): *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears («Col·lecció Blaquerna», núm. 3).
10. EIMERIC, Nicolau (2002): *Diàleg contra els lullistes*, trad. Jaume de Puig, Barcelona, Quaderns Crema («Assaig», núm. 34).
11. ENSENYAT PUJOL, Gabriel (2001): *Pobresa i beneficència en Ramon Llull*, Palma de Mallorca, Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca (núm. 30).
12. GAYÀ ESTELRICH, Jordi (2002): *Raimondo Lullo. Una teologia per la missió*, trad. Domenico Lanfranchi, Milà, Jaca Book («Eredità Medievale», núm. 02/20).
13. GREINER, Monique (2001): *La piété de Jacques II de Majorque et les ordres mendiants: une tradition revisitée*, dins *À travers de l'histoire du Roussillon. De l'empreinte chrétienne à l'humanisme contemporain*, Perpinyà, Société Agricole, Scientifique et Littéraire, ps. 33-115.
14. HAMES, Harvey (2002): *Text, Context, and Interpenetration: Ramon Lull and the Book of the Righteous*, dins *Religion, Text, and Society in Medieval Spain and Northern Europe. Essays in honor of J. N. Hillgarth*, ed. Thomas E. Burman, Mark D. Meyerson i Leah Shopkow, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies («Papers in Mediaeval Studies», núm. 16), ps. 134-157.
15. HÄGELE, Günter, i Friedrich PUKELSHEIM (2001): *Llull's Writings on Electoral Systems*, «Studia Lulliana», núm. 41, ps. 3-38.
16. HILLGARTH, J.N. (2001): *Diplomatari lullà: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*, trad. L. Cifuentes, Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears («Col·lecció Blaquerna», núm. 1).

17. HUGHES, Robert (2001): *Deification/Hominification and the Doctrine of Intentions: Internal Christological Evidence for Re-dating Cent noms de Dieu*, «Studia Lulliana», núm. 41, ps. 111-115.
18. LLULL, Ramon (2000): *Félix ou le livre des merveilles*, trad. Patrick Gifreu, Mònaco, Anatolia-Éditions du Rocher.
19. LLULL, Ramon (2000): *Raimundi Lulli Opera Latina, Tomus XXI, 92-95, in civitate Maioricensis anno MCCC composita*, ed. Fernando Domínguez Reboiras, Turnhout, Brepols («Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis», núm. 115).
20. LLULL, Ramon (2000): *Raimundi Lulli Opera latina, Tomi XXIV-XXVI, 65, Arbor scientiae. Romae in festo sancti Michaelis archangeli anno MCCXCXV incepta, in ipsa urbe kalendis aprilibus anni MCCXCXVI ad finem perducta*, ed. Pere Villalba Varneda, Turnhout, Brepols («Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis», núm. 180 A-C).
21. LLULL, Ramon (2002): *Raimundi Lulli Opera Latina, Tomus XXVII, 53, Tabula generalis, in mari in portu Tunicii in medio septembris anno MCCXCIII incepta, et in civitate Neapolis in octavis Epiphaniae anno MCCXCIV ad finem perducta*, ed. Viola Tenge-Wolf, Turnhout, Brepols («Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis», núm. 181).
22. LLULL, Ramon (2002): *Començaments de medicina. Tractat d'astronomia*, ed. Lola Badia, Palma de Mallorca, Patronat Ramon Llull («Nova Edició de les Obres de Ramon Llull», núm. 5).
23. LLULL, Ramon (2002): *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, trad. Pere Llabrés; intr. Jordi Gayà, Barcelona, Proa («Clàssics del Cristianisme», núm. 91).
24. LLULL, Ramon (2003): *Księga Przyjaciela i Umilowanego. Brewiarz mistyczny*, trad. Anna Sawicka, Cracòvia, Księgarnia Akademicka.
25. LLULL, Ramón (2001): *Testamento*, Barcelona, Ediciones Indigo («Archivo Hermético», núm. 11).
26. LOHR, Charles i Anthony BONNER (2001): *The Philosophy of Ramon Lull: A Survey of Recent Literature*, «Recherches de Théologie et Philosophie médiévales. Forschungen zur Theologie und Philosophie des Mittelalters», núm. 68, 1, ps. 170-179.

27. LOHR, Charles (2002): *Chaos Theory According to Ramon Lull*, dins *Religion, Text, and Society in Medieval Spain and Northern Europe. Essays in honor of J. N. Hillgarth*, ed. Thomas E. Burman, Mark D. Meyerson i Leah Shopkow, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies («Papers in Mediaeval Studies», núm. 16), ps. 158-165.
28. LULLO, Raimundo (2002): *Arte breue*, trad. Marta M.M. Romano; pres. Alessandro Musco, Milà, Bompiani («Testi a Fronte»).
29. PERARNAU I ESPELT, Josep (2002): *La còpia manuscrita medieval de les tres lletres de Ramon Llull demanant al rei, a un prelat de França i a l'Estudi de París l'establiment d'escoles de llengües (Clarmont-Ferrand, BMI, ms. 96)*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 21, ps. 123-218.
30. PERARNAU I ESPELT, Josep (2002): *La Quaestio de congruo, és de Ramon Llull?*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 21, ps. 651-658.
31. PEREIRA, Michela (2001): *Arcana sapienza. L'alchimia dalle origini a Jung*, Roma, Carocci.
32. ROMANO, Marta M.M. (2001): *Un modo nuovo di essere autore: Raimondo Lullo e il caso dell'Ars amativa*, «Studia Lulliana», núm. 41, ps. 39-63.
33. SANTANACH I SUÑOL, Joan (2001): *Les definicions lullianes del ms. 11559 de la Biblioteca Nacional de Madrid*, «Llengua & Literatura», núm. 12, ps. 203-238.
34. SANTANACH I SUÑOL, Joan (2002): «*Cové que hom fassa apendre a son fill los ·XIIII· articles*»: la Doctrina pueril com a tractat catequètic, dins *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (segles XIII-XV). Actes del III Colloqui «Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga»*, Universitat de Girona, 5-8 juliol de 2000, ed. Lola Badia, Miriam Cabré i Sadurní Martí, Barcelona, Curial Edicions / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 419-430.
35. VEGA, Amador (2002): *Ramon Llull y el secreto de la vida*, Madrid, Ediciones Siruela («El Árbol del Paraiso»).

Llull DB

En la copiosa bibliografia que han generat els estudis lullians en el bienni 2001-2002 crida l'atenció l'entrada en funcionament d'un nou mitjà electrònic d'informació que està cridat a esdevenir una eina ineludible per a les persones que s'interessen en Ramon Llull i el lullisme d'arreu del món. Es tracta de la Base de

Dades Ramon Llull (núm. 4 de la llista bibliogràfica) de la Universitat de Barcelona, dirigida per Anthony Bonner, de lliure accés i consultable en una doble versió catalana i anglesa. Es tracta d'un instrument bibliogràfic electrònic, amb grans prestacions, concebut *ad hoc* per ordenar, sistematitzar i facilitar la consulta exhaustiva de tota la informació referent a l'opus lul·lià o pseudolul·lià.

De qualsevol obra inclosa al catàleg (localitzable a partir de qualsevol fragment del títol o de la invocació, de l'incipit o de l'èplicit) hom pot accedir a set àmbits diferents d'informació: *catàlegs i inventaris* en què és citada, *autoreferències* que Llull hi fa a d'altres obres seves i obres on el llibre en qüestió és citat, els diversos *títols* que ha rebut, *incipits i èplicitos* de les seves diferents versions, *manuscrits i edicions* que la transmeten en qualsevol llengua i *bibliografia* sobre l'obra.

Inclou també un apartat sobre manuscrits lul·lians, que, a partir de la llista de ciutats on es troben aquests còdexs, en facilita una descripció i informació bibliogràfica. Un tercer apartat fa possible l'accés al text complet dels catàlegs i inventaris lul·lians, produïts des del començament del s. XIV fins als nostres dies. Finalment, l'apartat bibliografia permet fer diversos tipus de cerques d'autors i títols de qualsevol edició lul·liana o qualsevol escrit sobre Ramon Llull, ja sigui llibres o articles de revistes, des de l'any 1480 fins al present.

Des de la Llull DB és també possible accedir al fons digitalitzat de manuscrits lul·lians del Raimundus-Lullus-Institut (Freiburg i. B.), que hores d'ara compta amb gairebé 300 microfilms consultables en xarxa, i a les diverses obres de Llull o estudis lul·lians que s'han digitalitzat i que són a l'abast a Internet. En un parell d'anys de funcionament, la Llull DB ha rebut prop de 30.000 visites, que n'han consultat unes 250.000 pàgines.

Edicions crítiques

En el període objecte d'aquesta ressenya, encara que nominalment amb dates anteriors en algun cas, han aparegut cinc volums de les *Raimundi Lulli Opera Latina (ROL)*. El tom 21 (núm. 19 de la bibliografia), ofereix l'edició de quatre obres llatines, originalment escrites en català a Mallorca entre setembre i desembre de 1300. De fet, el volum és una continuació del 19 de l'esmentada col·lecció (1993), obra del mateix editor, Fernando Domínguez, que inclou les obres que Llull va escriure des de final del 1299 fins a juliol del 1300, en un periple que comença a París, al final de la seva segona estada, passa per Barcelona, on a final de 1299 dedica algunes obres al rei Jaume II d'Aragó, i arriba a Mallorca on hi farà la primera estada llarga en vint anys, just fins que el 1301-1302 emprengui un llarg viatge que el durà fins a Xipre. En els dos volums referits, el curador fa un esforç notable per situar amb precisió totes les obres en el context de la producció lul·liana d'aquests anys.

El conjunt d'obres del tom 21 havia tingut poca fortuna en la seva circulació editorial, de manera que el nou volum de les *ROL* ha de ser rebut amb satisfac-

ció: les dues primeres, el *Liber de Est Dei* i el *Liber de cognitione Dei* eren inèdites en la versió llatina i només han vist la llum en català en una edició de Jeroni Rosselló (1901) avui inutilitzable. Les altres dues, el *Liber de homine* i el *Liber de Deo* s'havien publicat a l'edició moguntina d'Iu Salzinger i la primera d'aquestes es va publicar al darrer volum de les *Obres de Ramon Llull* (ORL, el vol. 21, de 1950), encara que en aquell moment no es coneixia un manuscrit que probablement caldria prendre com a base per a una nova edició; la segona va ser publicada igualment per Rosselló.

Amb les quatre obres mallorquines de l'any 1300 Llull pretenia fixar la seva concepció sobre l'essència de Déu. Fins i tot, la intitolada *Liber de homine* s'ocupa de la persona humana des d'una perspectiva decididament teològica: com a ésser que ateny el seu compliment coneixent, estimant i lloant Déu (la «primera intenció» lul·liana). En el plantejament d'aquestes obres no és exempt l'impuls apologetic i missional del beat Ramon, aspecte que s'observa sobretot en la centralitat que hi té la seva presentació de la Trinitat com a revelació de l'ésser infinitament dinàmic i comunicatiu de Déu; conceptualment més perfecte que un Déu inactiu i solitari abans de la creació.

Els volums 24-26 de les *ROL* contenen una imponent edició de la versió llatina de l'*Arbre de ciència*, a cura de Pere Villalba (núm. 20). L'edició del segon llibre més llarg de tot l'opus lul·lià és una fita remarcable en aquesta empresa cultural de primer ordre que és l'edició crítica de l'obra llatina de Llull. L'*Arbre de ciència* tanca de forma rotunda el que podríem considerar el 'projecte enciclopèdic' del beat Ramon (iniciat amb el *Llibre de contemplació* i continuat amb el *Llibre de meravelles*) i és alhora la més extensa versió aplicada i divulgadora de l'Art.

Per aquest paper clau en la producció de Llull, i perquè ja en podíem llegir la versió catalana des de l'edició de Salvador Galmés (*Obres de Ramon Llull* 11-13, 1917-1926), és llàstima que el vast treball editorial de P. Villalba tingui febleses metodològiques considerables, sobretot pel que fa a l'estudi textual i codicològic de la tradició. Crida l'atenció especialment la fermesa amb què s'assegura que la versió original de l'obra és la llatina i que la catalana no és sinó una traducció, bo i remetent a un treball anterior de Villalba (1995) on, a parer nostre, el que es demostrava era més aviat el contrari; essent així, convidem el lector a continuar considerant la versió catalana com l'original de l'*Arbre de ciència*.

D'altra banda, i no és un aspecte marginal de la producció del llibre, les nombroses il·lustracions que acompanyen els tres volums (una vintena són reproduccions a tot color de quadres duts a terme per pintors contemporanis catalans allusius a aquesta obra, que resulten francament anecdòtics en una edició crítica) han fet que el preu a què es comercialitza l'*Arbor scientiae* sigui tan i tan desorbitat que escapa a les possibilitats, no ja dels particulars, sinó de moltes biblioteques.

A final del 2002 va aparèixer el volum 27 de les *ROL* (núm. 21 de la bibliografia), una edició de la *Tabula generalis* (Tunis, setembre de 1293 - Nàpols, gener de 1294) a cura de Viola Tenge-Wolf. La versió llatina d'aquesta obra cabdal de l'etapa ternària de l'Art es compta entre els títols més difosos del beat Ramon:

la present edició s'ha dut a terme ni més ni menys que a partir de 37 manuscrits! L'extensa introducció de l'editora, dividida en tres parts, fa primer una presentació general de l'Art lul·liana en la seva fase ternària i del lloc que hi ocupa la *Tabula generalis*. La segona part és dedicada a l'estudi textual de la tradició llatina de l'obra i de les relacions que presenta respecte de la catalana, molt més migrada pel que fa a testimonis i, tanmateix, l'original en què va ser escrita; d'altra banda, l'editora posa en relleu l'existència d'una doble versió llatina. A la tercera part, Tenge-Wolf fa un comentari detallat de la *Tabula generalis*, capítol per capítol.

Durant el mateix 2002, ha aparegut un nou volum, el cinquè, de la *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull* (NEORL; núm. 22). En aquest tom, que ha anat a càrrec de Lola Badia, s'hi han inclòs les dues úniques monografies científiques lul·lianes de les quals es conserva versió catalana medieval. Aquesta circumstància, sens dubte atzarosa, justifica el fet d'aplegar dues obres escrites per Llull en períodes força allunyats de la seva producció. En primer lloc s'hi recullen els *Començaments de medicina*, els quals constitueixen un dels quatre *libri principiorum* que Llull va redactar a l'inici de la seva carrera, dins del cicle de l'*Art abreujada d'atrotar veritat* (1274-1283), per tal de mostrar l'aplicabilitat de la seva Art a les quatre disciplines bàsiques de la universitat medieval. El *Tractat d'astronomia*, en canvi, que constitueix el segon text inclòs al volum, és força posterior; tal com s'indica al colofó, va ser enllestit «en la ciutat de París en l'any de M CC XC e VII, en lo mes d'octubri». Es tracta, doncs, d'una obra que depèn d'una formulació diferent de l'Art lul·liana —de la *Taula general*, en aquest cas—, cosa que implica que hi ha algunes divergències respecte a la primera obra pel que fa l'aplicació del mètode lul·lià. De nou, però, l'obra pretén afavorir la inclusió d'una disciplina científica en els plantejaments i principis derivats de l'Art; és a dir, adaptar els principis tradicionals de l'astrologia als del seu sistema, de manera que s'evidenciï la validesa de l'Art com a marc general del coneixement.

L'edició de cadascuna de les obres és precedida de sengles introduccions, en les quals se'n detalla i analitza el contingut i l'estructura, i es justifica de quina manera se n'ha establert el text crític. Aquesta darrera tasca no ha estat senzilla en cap de les dues obres. En el cas dels *Començaments de medicina*, parlem d'un llibre del qual s'han conservat tres testimonis catalans antics; en l'establiment del text també s'han tingut en compte alguns dels manuscrits llatins, la versió igualment llatina de l'edició maguntina del XVIII, i, encara, el manuscrit únic de la traducció italiana, el qual presenta, a més, glosses en espanyol. De la versió catalana del *Tractat d'astronomia*, obra originalment escrita en llatí, només en conservem un testimoni; es tracta d'una còpia del XV, conservada en un còdex actualment a la British Library de Londres, escrita en una grafia força peculiar que, en paraules de l'editora, «entrebanca una lectura seguida de l'obra»; és per això que, a continuació de l'edició crítica, s'ha optat per oferir-ne una segona versió en grafia modernitzada.

També relacionat amb l'àmbit de les edicions de textos, però sobretot amb el de la identificació de manuscrits, cal esmentar el treball de Josep Perarnau (núm. 29), en el qual es dona notícia de la troballa d'un còdex on es conserva una còpia

de tres lletres escrites per Lull, el text de les quals es coneixia únicament gràcies a la seva inclusió dins el primer volum del *Thesaurus novus anecdotarum* d'Edmond Martène i Ursí Durand, publicat l'any 1717. El manuscrit en qüestió és el 96 de la Bibliothèque Municipale et Interuniversitaire de Clermont-Ferrand, datable vers el final del XIII o bé ja al començament del XIV. En la primera d'aquestes tres lletres, redactades durant la seva estada a la ciutat de París de 1287-1289, el beat s'adreça al monarca francès, Felip IV el Bell, per sol·licitar-li l'establiment d'escoles de llengües on formar missioners per tal d'enviar-los, posteriorment, *in partibus infidelibus*; les altres dues cartes, dirigides a un prelat francès innominat i a la Universitat de la Sorbona, demanen la seva intervenció per tal de convèncer el rei de la necessitat de la fundació de les escoles esmentades. El treball inclou una detallada descripció del volum i l'edició crítica dels tres textos.

Traduccions

En aquest apartat són rellevants, d'entrada, dues traduccions al català modern. Es tracta, en primer lloc (núm. 23), d'un trasllat elaborat per Pere Llabrés del *Liber de fine lullia* (1305), en un volum titulat *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, on també s'inclouen el *Llibre dels secrets de la santíssima Trinitat i de l'Encarnació* (1312), alguns dels sermons que el beat va escriure en la seva darrera estada a Mallorca, de 1312-1313, i la *Contemplació de Ramon i Sobre l'èxtasi* (1297-1298). Amb aquesta tria de textos, en paraules de Jordi Gayà, responsable del pròleg, es «volen il·lustrar tres aspectes fonamentals de l'obra de Lull: les propostes sobre la missió, el model de reflexió de la fe i la proposta d'una vivència creient més intensa a la llum de la contemplació». La segona traducció que esmentarem no és pas de Lull, sinó d'un dels seus més acarnissats perseguïdors, l'inquisidor Nicolau Eimeric (núm. 10). Jaume de Puig, que ja fa temps que treballa en els textos antilullians de l'inquisidor gironí, ha dut a terme, després d'haver enllestit l'edició crítica de l'original llatí, la versió catalana del *Diàleg contra els lullistes* (1389), en el qual Eimeric escenifica una discussió entre ell mateix i un grup de seguidors del beat al voltant de diverses afirmacions suposadament pronunciades per Lull.

En l'apartat de traduccions d'obres lullianes a altres llengües, assenyalem la primera versió completa del *Llibre de meravelles* al francès modern (núm. 18), a cura de Patrick Gifreu, autor de les versions franceses d'altres obres literàries lullianes; la traducció de l'*Art breu* a l'italià (amb el text llatí acarat), a cura de Marta Romano (núm. 28); la del *Llibre d'amic e amat* al polonès, a cura d'Anna Sawicka (núm. 24); i la del *Testamentum* alquímic pseudolullia a l'espanyol (núm. 25). Una menció a part mereix l'edició, per primer cop, d'una part significativa de la versió italiana medieval del *Llibre de meravelles*, fins ara inèdita: D. Brancalone (núm. 7) n'ha publicat el «Llibre de les bèsties» sencer.

Estudis. Llibres

El núm. 2 de la bibliografia que encapçala aquesta ressenya és el primer volum de la col·lecció «Subsidia Lulliana» de l'editorial Brepols, la mateixa que produeix i distribueix les *ROL*. Es tracta de les actes del Congrés Internacional sobre l'*Arbre de ciència* que el 1997 tingué lloc a Freiburg, amb motiu del 40è aniversari de la fundació del Raimundus-Lullus-Institut. El llibre aplega 21 contribucions a l'estudi d'un títol fonamental de l'opus lullià que potser no havia estat objecte de l'atenció necessària.

Les quatre primeres aportacions tenen un caràcter general i van ser confiades a: Lola Badia, que analitza el llibre en el context de l'enciclopedisme medieval; Anthony Bonner, que subratlla la correspondència entre l'obra, l'Art i la concepció lulliana de la realitat; Robert D. F. Pring-Mill, que estudia el paper dels nombres en l'estructura de l'obra, i Pere Villalba, editor de la versió llatina de l'*Arbre de ciència* (veg. núm. 20), que es refereix a la seva tradició impresa i manuscrita. Segueixen després disset treballs específics de cadascun dels setze arbres en què s'estructura l'obra (l'Arbre vegetal és objecte de dos estudis), confiats a un especialista en la matèria de què tracta cada arbre, no necessàriament lullista: Charles Lohr analitza l'Arbre elemental a partir de la teoria lulliana del caos; Ricard Guerrero, biòleg, s'ocupa de l'Arbre vegetal; del mateix arbre, Michela Pereira en ressegueix un concepte fonamental en la tradició alquímica pseudolulliana; Josep E. Rubio s'ocupa de l'Arbre sensual; Amador Vega, de l'Arbre imaginari, tot i que reflexiona més en general sobre la imaginació en l'obra i la vida de Lull; Ruedi Imbach fa referència al tractament que fa l'Arbre humanal de les arts mecàniques; Georg Wieland ho fa de l'Arbre moral; Jürgen Miethke analitza l'Arbre imperial en la tradició dels miralls de príncep medievals; Francesco Santi se centra en l'Arbre apostolical i en la concepció de la figura del sant Pare que s'hi expressa; Eckhard Kessler s'encarrega de l'Arbre celestial; Gerhard Adler tracta de l'Arbre angelical; Klaus Reinhard, que estudia l'Arbre eviternal, analitza el concepte d'eternitat i d'eviternalitat en els autors contemporanis a Lull; Blanca Garí pren com a pretext l'Arbre maternal per fer unes poètiques expansions mariològiques; Jordi Gayà analitza la cristologia lulliana en l'Arbre de Jesucrist; Peter Walter centra la seva anàlisi de l'Arbre divinal en la Trinitat. Els dos darrers arbres, l'exemplifical i el qüestionari, van a càrrec d'Albert Hauf i Klaus Jacobi, respectivament.

Igualment, cal fer referència a l'aparició de l'esperada reedició facsímil dels dos volums de la *Història de la filosofia espanyola. Filosofia cristiana del segle XIII al XV* dels germans Tomàs i Joaquim Carreras i Artau (núm. 8), la primera edició de la qual va aparèixer, en condicions molt poc propícies, els anys 1939 i 1943 (en realitat, tot i el peu d'impresma, el segon volum es va endarrerir fins el 1947). En aquesta història de la filosofia peninsular del període baixmedieval, l'autor al qual es dedica una major extensió és Ramon Lull; de fet, els capítols lullians de la *Història...* constitueixen una veritable monografia sobre la seva figura i el seu

pensament, i també sobre la història del lul·lisme, que encara avui és un punt de referència obligat en múltiples aspectes. L'edició facsímil impulsada conjuntament per l'Institut d'Estudis Catalans i la Diputació de Girona es completa amb un comentari sobre les aportacions bibliogràfiques posteriors a l'aparició de l'obra, especialment centrat en Ramon Llull, Arnau de Vilanova, el lul·lisme i l'arnaldisme, i Ramon Sibiuda, a càrrec de Josep M. Ruiz Simon, Jaume Mensa i Jaume de Puig.

L'any 2001, dins del Programa Blaquerna d'Estudis Lullians impulsat per la Universitat de les Illes Balears i per la Universitat de Barcelona, va aparèixer el primer volum de la Col·lecció Blaquerna, dedicada a la publicació d'estudis sobre Ramon Llull i el lul·lisme i sobre els contextos culturals en què es produïren ambdós fenòmens. Aquest primer volum, publicat amb el títol *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*, ha anat a cura del prestigiós historiador J. N. Hillgarth (núm. 16); s'hi inclou l'edició dels cinquanta-un documents que actualment coneixem referents als inicis de la família Llull a l'illa de Mallorca —el document que obre el volum és l'atorgament que es fa al *Llibre del repartiment de Mallorca* del rafal Aljebeci, a Ciutat, a favor del pare del futur beat— i a la vida de Ramon fins a la seva mort; per tal de facilitar-ne la consulta, s'ha inclòs la traducció catalana dels documents en llatí.

Posteriorment han aparegut dos altres volums dins la col·lecció Blaquerna. El núm. 2 correspon al *Diccionari de definicions lul·lianes / Dictionary of Lullian Definitions*, a cura d'Anthony Bonner i Maria Isabel Ripoll (núm. 5); en aquest volum s'ha recollit, després de dur a terme un buidatge exhaustiu de més de cinquanta obres que pertanyen a les diverses etapes de la producció del beat, un nombre important de les definicions que Ramon Llull va elaborar al llarg de tota la seva obra, tant en català com en llatí, i tant relatives a conceptes propis de l'Art com a àmbits més generals; a la introducció que precedeix el diccionari pròpiament dit es fa un repàs de les diverses tècniques definitòries emprades per Llull, i es plantegen els objectius que perseguia amb aquestes definicions: concretar l'abast semàntic dels principis fonamentals de l'Art —especialment a l'etapa ternària—, mostrar l'aplicabilitat de l'Art a disciplines i realitats externes a ella, i «mostrar ciència al poble», o sigui, adoctrinar els laics.

El darrer volum que ha aparegut fins ara d'aquesta col·lecció, el núm. 3, és *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, de Lluís Cifuentes (núm. 9 de la bibliografia), el qual constitueix un ampli i complet repertori de les obres científiques i tècniques de les quals ens consta que van circular en català entre el final del segle XIII i el començament del XVI; aquest llibre, alhora que aporta un cabal d'informació impressionant, tant per a la història de la ciència com per a la filologia, permet contextualitzar la producció de Ramon Llull dins del procés que, iniciat precisament en els darrers anys del segle XIII, va dur la llengua vulgar a esdevenir un mitjà de difusió dels coneixements científics i savis.

Amb motiu del setantè aniversari de J. N. Hillgarth s'ha publicat el volum miscel·lani *Religion, Text, and Society in Medieval Spain and Northern Europe*.

Sota el títol de «Ramon Lull and Lullism», àmbit en el qual el professor Hillgarth ha fet importants aportacions —com ara el *Diplomatari* esmentat més amunt—, es recullen quatre estudis sobre l'obra del beat. El primer, de David Abulafia (núm. 1), ressegueix l'itinerari vital del personatge Blaquerna a la novel·la homònima, i planteja de quina manera Llull, a partir d'un llibre escrit en llengua vulgar, sense tecnicismes teològics i destinat a una àmplia audiència, pretén incidir en la conversió dels infidels i, igualment, en la reforma dels cristians.

Anthony Bonner (núm. 6), per la seva banda, planteja una relació de causa i efecte entre el seguit de decepcions que Llull va patir sobretot a partir del 1289 (incomprensió a París, crisi de Gènova, manca de resultats com a missioner i com a reformador del papat) i la presència d'elements autobiogràfics, inèdits abans en la seva producció, en dues obres com són el *Desconhort* i l'*Arbre de ciència*. El recurs a l'autobiografia respondria a diverses raons: a un intent d'establir les bases de la seva autoritat i de demostrar la profunditat del seu coneixement, a la necessitat de fer-se escoltar prescindint dels mecanismes de l'Art (massa complicats per a la majoria de lectors) i a una voluntat d'adreçar-se a la cúria papal. Fruit d'aquest darrer objectiu fóra també la redacció del *Llibre dels articles de la fe*, dedicat a una de les qüestions que més reticències podia fer néixer en el papat: la demostració dels articles.

El tercer estudi, a càrrec de Harvey Hames (núm. 14), analitza el coneixement de la doctrina lulliana que sembla desprendre's de la lectura del *Sefer ha-Yashar*, obra produïda molt probablement en el cercle gironí de Mossé ben Nahman. Malgrat que ja eren coneguts alguns contactes de Llull amb deixebles de Nahmànides, com el rabí Salomó ibn Adret, Hames aporta noves dades que apunten vers una certa familiaritat entre les dues parts. Constata, per exemple, que Ramon posa en boca del savi jueu del *Llibre del gentil* opinions procedents del cercle gironí; on més s'evidencia aquesta familiaritat, això no obstant, és en els paral·lelismes existents entre l'exposició que el savi jueu fa de la seva fe al *Gentil* i el text hebreu esmentat (que inclouen aspectes com ara probables referències a la doctrina de les dues intencions o bé coincidències en la citació dels articles de la fe; hi ha, fins i tot, algunes referències que podrien remetre a la figura històrica de Llull).

Finalment, Charles Lohr (núm. 26) analitza el paper que té el caos en la concepció lulliana de la creació, divergent en força aspectes de les visions platònica i agustiniana. Partint del *Liber chaos*, obra associada a l'*Art demostrativa*, Lohr observa que, segons el plantejament exposat per Llull, el caos fóra el conjunt de totes les potencialitats creades per la divinitat, del qual derivarien, en un segon estadi, la concreció —l'actualització— d'aquestes potencialitats en espècies i, ja en un tercer estadi, en individus.

El llibre d'Amador Vega, *Ramon Llull y el secreto de la vida* (núm. 35), partint d'un corpus de textos lullians que ofereix traduïts a l'espanyol, fa una interpretació molt personal de l'itinerari vital, religiós i intel·lectual del beat Ramon Llull en relació amb les constants intemporals de la tradició mística universal. El

primer capítol del llibre fa un repàs a les diverses etapes de la biografia de Llull, seguint de prop la *Vita coetanea*; el segon capítol, a partir del *Llibre de contemplació* i de les primeres versions de l'Art, fa una interpretació del pensament filosòfic lullian, amb especial atenció als processos del coneixement (inclòs el místic); al tercer capítol, l'autor se centra en la qüestió de la comunicabilitat de l'experiència mística i del llenguatge que l'expressa, mitjançant textos provinents del *Llibre d'amic e amat*, el *Cant de Ramon*, el *Desconhort*, etc. Es tracta d'un llibre divulgatiu que assaja una presentació innovadora del fenomen lullian.

El llibre que ha preparat Jordi Gayà (núm. 12) representa el primer estudi monogràfic introductori en italià sobre Ramon Llull, encara que estigui centrat en la teologia lulliana i especialment en l'apologètica i la missiologia. L'obra subratlla la centralitat de la missió com a motor de tota la vida i l'obra de Llull i, per tant, com a via d'aproximació privilegiada al sentit de tot el que va fer i va dir. Al primer capítol de l'obra, Gayà analitza en profunditat la condició primera de la missió lulliana: la demostració de la fe i les relacions entre fe i raó. El segon capítol és una síntesi del funcionament de l'Art, els seus principis i les seves figures, que permet de remarcar finalment la seva aportació al problema de l'estatut de la teologia medieval com a ciència. El llibre acaba revisant alguns temes teològics fonamentals a la llum de les propostes de Llull (l'existència de Déu, la Trinitat, la creació, la cristologia...). Tanmateix, l'obra s'hauria beneficiat de la utilització del llibre de Josep M. Ruiz Simon, *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència* (1999), que fa aportacions significatives a moltes de les qüestions tractades per Gayà.

Tanquem aquest apartat amb una menció especial al panorama sobre la història de l'alquímia que ha produït M. Pereira (núm. 31), que abraça «dels orígens a Jung», com diu el subtítol d'una obra admirable per la seva justa combinació de síntesi, rigorositat, precisió i amenitat. El lector interessat en Ramon Llull i en Arnau de Vilanova hi apreciarà la perfecta contextualització que l'autora fa dels textos alquímics que van ser atribuïts a ambdós autors en la història de la cultura occidental (vegeu sobretot al capítol 9).

Estudis. Articles

Del núm. 41 d'*Studia lulliana*, en ressaltarem tres articles. Els professors de la Universitat d'Augsburg, G. Hägele i F. Pukelsheim (núm. 15) són autors d'un important treball sobre els sistemes electorals de Llull, un tema que ha despertat un inusitat interès en els darrers anys. Hi publiquen les tres obres electorals lullianes: l'*Artificium electionis personarum* (de vers 1274-83), inèdita fins ara; el capítol 24 del *Blaquerna* (de vers 1283, «En qual manera Natana fo eleta a abadessa»), i el *De arte electionis* (1299); que, a més, acompanyen amb una traducció anglesa. En el seu estudi, descriuen i comparen les teories de la votació que Llull desenvolupa en aquestes obres i les posen en relació amb les d'alguns autors contemporanis.

M. Romano (núm. 32) fa una aportació a l'estudi de les peculiaritats que presenta Llull com a autor d'obres en vulgar i en llatí, que en promou la traducció i la difusió. A banda de fer algunes consideracions generals, no exemptes d'interès, però amb una certa falta de concreció en la determinació del que es vol estudiar, l'autora se centra en el cas de l'*Ars amativa* (1290), de la qual ressegueix les circumstàncies de composició i també la transmissió, des de Le Myésier i Eimeric fins a Salzinger.

R. Hughes (núm. 17) mostra com en la cristologia de Llull apareix ben d'hora una dialèctica entre l'encarnació concebuda per a la redempció i la creació concebuda per a l'encarnació; no són tesis contraposades, sinó que per al beat Ramon poden existir alhora i això tant en obres primerenques, on es prioritza la posició redempcionista, com en les tardanes, on es dóna més relleu a la primacia del Crist en la creació. Aquesta constatació li permet postular una data més reculada per als *Cents noms de Déu*, que darrerament havia estat datada a la segona meitat dels anys vuitanta del segle XIII com a cristallització de la tesi de la primacia del Crist. La nova data proposada, vers 1292, permet contextualitzar més satisfactòriament l'obra.

L'estudi de M. Greiner (núm. 14) fa una completa revisió de les dades que hom pot manejar fins al moment per determinar el pensament i les actituds religioses del rei Jaume II de Mallorca. L'autora adverteix que no aporta dades inèdites sinó que fonamenta el seu treball en estudis anteriors. Les conclusions a què arriba aquesta revisió són útils, encara que no siguin espectaculars. Jaume II de Mallorca apareix com un cristià fervorós, però sobretot com un rei prudent que, en el període previ al conflicte de l'Església amb els espirituals i els beguins, sembla mantenir-se a una certa distància del moviment i de les persones que el conformen. No és correcte atribuir-li tendències religioses que són pròpies dels seus fills i sobre les quals no sembla que hagi influït.

J. Perarnau (núm. 30) planteja dubtes sobre l'atribució a Llull de l'opuscle *Quaestio de congruo*, per raons d'estil i pels continguts del raonament que s'hi desenvolupa.

Amb motiu de la celebració de la festa del beat, el dia 27 de novembre, el Centre d'Estudis Teològics de Mallorca impulsa una conferència anual, a càrrec d'un especialista, la qual és posteriorment publicada en forma d'opuscle. La conferència de l'any 2000 va ser pronunciada per Gabriel Ensenyat (núm. 11); l'autor hi ressegueix el tractament que, en la producció lul·liana, es dóna al fenomen de la pobresa i a les diverses manifestacions de la beneficència que hi trobem.

Finalment, cal esmentar un parell d'estudis de Joan Santanach. El primer (núm. 33), aparegut al núm. 12 de la publicació que acull aquesta ressenya, inclou l'edició crítica d'un breu vocabulari, constituït per cent una definicions procedents de textos lul·lians, que es conserva en un còdex del xv. Pel que fa al segon treball (núm. 34), s'hi assaja la inclusió de la *Doctrina pueril* en la tradició catequètica medieval; l'anàlisi del seu contingut, on es recullen els principis bàsics de la fe, però també d'altres qüestions de tipus més aviat catequètic, i la com-

paració amb altres textos més o menys afins, posen de manifest que es tracta d'una obra molt completa i organitzada, amb la qual el beat cercava de donar resposta tant a una demanda eclesial de textos doctrinals adreçats als laics, com a les mateixes inquietuds espirituals que aquests laics començaven a manifestar contemporàniament.

Creiem també interessant de remarcar la publicació en anglès de dues revisions panoràmiques de l'estat dels estudis lul·lians dels darrers anys (núms. 4 i 26).

JOAN SANTANACH I ALBERT SOLER

*A l'entorn de l'obra lingüística d'Antoni M. Alcover (2001-2003)**

ALCOVER, Antoni M. (2001): *Mostra de diccionari mallorquí*, edició a cura de Maria Pilar Perea («Biblioteca Marian Aguiló», núm. 31), Barcelona, Universitat de les Illes Balears (Departament de Filologia Catalana i Lingüística General) / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ALCOVER, Antoni M. (2001): *Dietaris de les eixides (1900-1902)*, edició a cura de Maria Pilar Perea («Biblioteca Marian Aguiló», núms. 32 i 33), Barcelona, Universitat de les Illes Balears (Departament de Filologia Catalana i Lingüística General) / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 volums.

ALCOVER, Antoni M. (2001): *Dietaris*, edició a cura de Maria Pilar Perea, CD-ROM, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears.

ALCOVER, Antoni M. (2003): *Quatre anys de Vicari General. 1898-1902*, edició i introducció a càrrec de M. Pilar Perea, amb una presentació de Francesc de B. Moll. *Obres Completes, I*. Palma, Editorial Moll.

PEREA, Maria Pilar (2001): «*La flexió verbal en els dialectes catalans*» d'A. M. Alcover i F. de B. Moll. *Les dades i els mapes*, CD-ROM, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears.

ALCOVER, Antoni M., Francesc de B. MOLL, Joan BENEJAM i Jaume SASTRE (2002): *Quaderns de camp*, edició a cura de Maria Pilar Perea, CD-ROM, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears.

Diccionari català-valencià-balear, versió consultable a Internet (<http://dcvb.iecat.net/>). Institut d'Estudis Catalans / Editorial Moll.

«Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana» (2003): edició a cura de Maria Pilar Perea, CD-ROM, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears.

* Aquest treball s'ha fet en el marc del Projecte d'Investigació BFF2001-0362, dotat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología.

- LLULL MARTÍ, Antoni (2001): *Bruixat per la llengua (Mossèn Antoni M. Alcover)*, Palma, «Sa Nostra» Caixa de Balears. Col·lecció «Tià de sa Real», núm. 65.
- ALCOVER, Antoni M. (2001): *Diccionari de la Llengua Catalana. Lletra de convit que a tots els amichs d'aquesta llengua envia Mossen Antoni M^a. Alcover, Pre*, edició facsímil de la 1a edició de 1901, Palma, Consell de Mallorca (Cultura i Joventut).
- ALCOVER, Antoni M. (2003): *Diccionari de la Llengua Catalana. Lletra de convit que a tots els amics d'aquesta llengua envia Mossèn Antoni M. Alcover, Pre. Vicari General de Mallorca*, edició a cura d'Aina Moll Marquès, Palma, Moll.
- MARCH NOGUERA, J. (2001): *Mossèn Alcover i el món de la ciència. La creació del llenguatge científic català modern*, Palma, Lleonard Muntaner, Editor.

A punt d'acabar-se l'any 2003, any Francesc de B. Moll, feim ara balanç del que va propiciar l'any Alcover, celebrat el 2001 en ocasió del centenari de la *Lletra de Convit*, inici de la tasca col·lectiva d'elaboració del que seria el *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Naturalment, són dos centenaris complementaris, la incidència comuna dels quals no podrem avaluar fins passats un grapat d'anys.

És molt probable que l'estil peculiar d'Antoni M. Alcover hagi estat el responsable d'una certa imatge entre folklòrica i còmica d'un dels lingüistes més importants dels nostres temps. La seva dedicació a la literatura popular, la seva ascendència pagesa i el seu origen perifèric són factors afegits a les peculiaritats del seu llenguatge científic i que han contribuït a crear-ne la imatge de lingüista aficionat sense més preparació que la seva ingènua intuïció. I res més lluny de la realitat.

Les obres que aquí ressenyam són més que suficients per contradir aquesta imatge popular del nostre lingüista: la immensitat de la seva obra lingüística que palesen els estudis sorgits arran d'aquell any de celebracions només és explicable per la solidesa de la formació seguida allà on calgués d'Europa i per l'arrelament en la tradició filològica del país, de la qual Alcover esdevé el fruit més reeixit i la prova fonamental de qualitat. Més encara, la percepció que Alcover s'introduí en la lingüística de gran i per una afició tardanament sobrevinguda, no pot explicar que el 1882, a vint anys, presentàs a un concurs organitzat per *L'Ignorància* la *Mostra de diccionari mallorquí*, una obra que no s'improvisa en un parell de mesos. Maria Pilar Perea n'ha fet una edició crítica amb una introducció extensa (92 pàgines), sòlidament documentada. El material editat és, com dèiem, l'estudi presentat pel jove Alcover l'any 1882 al concurs organitzat per *L'Ignorància*, que demanava «presentá ben espinzellades tres paraules, vèus ò termes de ses més notables en sa nòstra llengua, y es vèrbs fér, dur y anar, junt amb tots es modismes en qu'hey sònan». Alcover hi presentà 3.200 modismes referits a aquests tres verbs, i un estudi sobre el gènere dels substantius *amor*, *color* i *olor* que incorpora quaranta-set modismes amb aquests mots. Certament, «modisme» aquí té tant el sentit de locució com de frase feta, sense distingir-hi fronteres, i arriba a aplicar-se també a construccions habituals encara no ben lexicalitzades.

L'estudi introductori de Perea té el mèrit de la quantificació de les aportacions alcoverianes en aquest primer treball lexicogràfic, com també el de l'anàlisi de la metodologia, les fonts lexicogràfiques i la influència de la *Mostra* sobre el *DCVB*. La metodologia seguida per Alcover en la redacció de la *Mostra* es basa especialment en un corpus d'obres d'escriptors mallorquins de la Renaixença, la memòria d'obres de la literatura popular i dues obres lexicogràfiques anteriors, el *Diccionari mallorquí-castellà* de Pere Antoni Figuera (1840) i el *Nuevo diccionario mallorquín-castallano-latín* de Joan Josep Amengual (1841). La influència d'aquests dos diccionaris només es pot considerar parcial, com assenyalava Perea, que també mostra que el primer influí més l'estudi dels tres verbs i el segon l'estudi dels substantius. Alcover deixa veure també la influència de Tomàs Forteza en alguns aclariments de caire gramatical (sobre els pronoms *en* i *hi*) i, segons la curadora, en el plantejament de la metodologia. Creim que l'enfocament que fa Perea d'aquesta obra és molt correcte en el sentit que indicàvem més amunt: descobreix unes línies de treball científic que precedeixen Alcover (Figuera, Amengual, Forteza), l'expliquen i en transcendeixen aquest primer treball important fins arribar al *DCVB*. Aquesta és precisament la darrera part de l'estudi introductori de Perea: l'anàlisi de la relació entre els materials de la *Mostra* i el *DCVB*. Al cos d'aquesta edició de la *Mostra* s'indica en notes a peu de plana la presència de les expressions originals en el *DCVB*, tant en les entrades de l'element principal (els tres verbs i els tres substantius) com en les entrades dels altres elements lèxics que acompanyen les expressions que tenen per nucli els tres verbs. Perea arriba a quantificar l'aportació de la *Mostra* al *DCVB*: només un 30% del primer treball és incorporat al segon.

Aquesta edició crítica de la *Mostra de diccionari mallorquí* esdevé, doncs, un material fonamental per entendre la base científica i la metodologia lexicogràfica d'Alcover. A més a més facilita al lector l'accés a un material extraordinari tant per la riquesa lèxica que conté com per la modernitat del plantejament científic d'un recull de frases del segle XIX.

Dos treballs més de M. Pilar Perea poden complementar la il·lustració d'aspectes relacionats amb la formació d'Alcover com a lingüista i d'aspectes metodològics de la seva tasca. Es tracta de l'edició dels dietaris de les seves eixides. Perea ha fet l'edició en paper de les eixides fetes del 1901 al 1902, i una edició en CD-ROM que inclou aquestes i hi afegeix les que va fer fins 1923. L'obra en paper, dividida en dos volums, inclou set dietaris d'eixides de procedències diferents: quaderns i fulls solts inèdits («Excursió per Catalunya y el Rosselló», «Eixida de 1901 - De Tortosa a Alacant», «Una eixida a Menorca (1902)», «Anada an el Rosselló (1902). Altre volta a n-el Rosselló») i material editat (*Impresiones de Viaje*, trenta-cinc articles apareguts al «Diario de Mallorca»; *Impresiones de viaje*, folletí publicat pel mateix diari; *Comença l'excursió filològica de Mossen Alcover* i *Excursió filològica de Mossen Alcover* (I, II i III), dietaris publicats al «Bolle-tí del Diccionari de la Llengua Catalana»). Aquesta edició afegeix, a més a més, un resum en francès de les jornades passades en terres nord-catalanes del 21 al 23 de

maig de 1901. El resum francès és obra de Juli Delpont i es publicà al «Journal des Pyrénées Orientales».

L'edició en paper va precedida d'una presentació de vint-i-sis pàgines on es descriuen els originals, es classifiquen els dietaris segons el tipus d'eixida (a l'estranger o al domini català, llarga o breu) i segons el contingut (anecdòtic, més semblant al llibre de viatges, o lingüístic, més semblant als quaderns de camp), i s'assenyalen els tipus de continguts lingüístics que poden aparèixer en els dietaris: referències a «conferències» mantingudes amb informants, d'on es pot extreure el mètode d'obtenció de respostes utilitzat per Alcover; captació de col·laboradors per a l'Obra del Diccionari, o contactes mantinguts amb intel·lectuals de l'època (Menéndez Pelayo, Juli Delpont, Esteve Casaponce, Pere Vidal o el bisbe Carsalade). D'aquesta manera, la curadora de l'edició assenyala la doble importància de les eixides d'Alcover des d'un punt de vista metodològic: pel coneixement de les varietats lingüístiques del català als diversos territoris on es parla i per l'establiment d'una xarxa de col·laboradors en què es basarà la tasca gegantina de recollecció de materials per al Diccionari. El segon volum de l'edició s'acaba amb un índex de noms i un de topònims de tota l'obra, que es pot prendre així com a material de consulta.

L'edició en CD-ROM dels *Dietaris*, també a càrrec de M. Pilar Perea, inclou els dietaris d'eixides publicats en l'obra que acabam de veure i hi afegeix tots els altres, fins l'any 1923. En total són setze arxius de textos alcoverians, apareguts sobretot al «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», però també al «Diario de Mallorca», la «Gaceta de Mallorca» i «La Aurora». No repetirem aquí la importància d'aquest material per a la comprensió de la metodologia d'Alcover. Sí, però, que ens volem referir als avantatges del suport magnètic, que permet incorporar el que en paper ocuparia unes 2.500 pàgines i, sobretot, permet fer cerques ràpides de noms de persona i de lloc. El CD-ROM inclou també diverses eines complementàries com un calendari de les eixides, que permet entendre'n la durada d'una manera gràfica; un índex de les il·lustracions que la curadora ha inclòs per acompanyar el text, i un glossari de termes. Probablement això darrer és excessiu, si no en aquest CD, al cap i a la fi de divulgació, sí en les dues obres en paper que ja hem comentat, on les glosses apareixen en notes a peu de plana. Teniu en compte que els mots de comprensió suposadament difícil apareixen al *DCVB* i en molts de casos al *DIEC* (com *bauxa*, *brufar*, *conopial*, *copeo*, *cruí*, *entrunyellat*, *fasser*, *fimbria*, *freu*, *fusell*, *gúbia*, *pegellida*, etc.).¹

Des d'un punt de vista biogràfic, complementa aquests dietaris el que Alco-

1. Es dona algun cas d'error en la identificació de significat del lèxic suposadament difícil, com al tom II dels *Dietaris*, p. 68 (i al glossari del CD-ROM), on el mot *sullà* dins la frase «Prenguérem soplúig dins un magatzem de sullà» és identificat amb «Planta papilionàcia de l'espècie *Hedysarium coronarium*, de fulles imparipinnades, flors roges en raïm i fruits en loment, que es conrea com a farratge», definició que, se'ns diu, és presa de «*DCVB* X, 68», on de fet apareix, però referida a *sulla*, no a *sullà*. Aquesta darrera veu porta a *DCVB*, X, 68 una remissió a la l'adverbi *su-alla*, tan usual del mallorquí.

ver duagué durant la seva funció de Vicari General de Mallorca (*Dietari que jo, Antoni M. Alcover, duc de les coses més notables que em passen des del 27 de juny de 1898, que vaig entrar a la Cúria de Mallorca*). Ara aquest dietari obre l'edició de les Obres Completes d'Alcover. Ha aparegut amb el títol de *Quatre anys de Vicari General. 1898-1902*, elegit per Francesc de B. Moll, que ja n'havia preparat l'edició. Maria Pilar Perea n'ha fet la revisió i la introducció i hi ha afegit els textos incorporats al dietari a partir de 1905.

El dietari és minuciós fins el març de 1901, quan comença a aclarir-se, especialment en els recomptes d'eixides. El 2 de desembre de 1902 es clou el cos principal del text amb l'anotació «Aquest *Dietari* així com el feia fins aquí, era massa pesat i me menjava massa temps. Ara he resolt seguir-lo; però més curt i lacònic». I, efectivament, no hi torna a haver anotacions fins el 1905, en què el reprèn, però molt abreujat fins el juliol de 1910. Després d'això, una sola anotació de 1922 dóna compte de tot el que ha succeït en l'intermedi (mort del bisbe Campins, dedicació a «La Aurora», a l'Institut d'Estudis Catalans, vicaria capitular, malalties, i plet per l'edició de les obres de Ramon Llull). El volum es clou amb una carta dirigida a Francesc Cambó sobre la impossibilitat de fer-hi les paus.

És extraordinària la informació continguda en aquest volum per fer-se una idea de la tasca potser més desconeguda d'Alcover: la que el va lligar a la Cúria de Mallorca i des d'on va incidir de manera immediata en la societat del seu temps. Una altra vegada, l'estudi detallat d'un text d'Alcover pot servir per trencar-ne una visió tòpica, en aquest cas la d'home colèric. Com a governant es mostra reflexiu, atent sempre als consells dels assessors i als informes tècnics,² mitjancer en diferències entre individus (clergues o seglars) que fa servir el diàleg i les bones maneres abans d'obrir processos oficials, diligent fins a extrems sorprenents en l'ús del correu, i inspector *in situ* d'obres i projectes.

S'ocupa en detall de tasques de comportaments individuals (procés contra un capellà suspès que ha continuat administrant els sagraments, matrimonis nuls, matrimonis separats, etc.) com d'estratègies més elaborades i de transcendència política (la persecució dels protestants de Capdepera i Palma, els *urbionistes* o les negociacions amb els partits polítics perquè no posin entrebancs als drets de l'Església sobre un determinat lloc públic). Són motius recurrents del dietari la construcció de l'església de Son Carrió, l'edició de les obres de Ramon Llull i, a partir del 28 d'abril de 1900, el projecte de Diccionari. L'enorme quantitat de personalitats literàries, artístiques en general, polítiques i eclesiàstiques dels Països Catalans fa d'aquest volum una obra de consulta obligada no ja per conèixer Alcover, sinó per entendre l'ambient polític i social del final del XIX i principi del XX. Els índexs onomàstics i de conceptes hi faciliten l'accés, però la lectura seguida del dietari és recomanable per l'amenitat de l'estil de l'autor.

2. «M'ha escrit el Rector de Lluçmajor que han trobat un homo penjat: me diu que ha obert expedient per veure si li ha de concedir o negar sepultura eclesiàstica. Li he escrit que faci informació el metge i que no ús de massa rigor ni de massa poc: justícia estricta» (ps. 191-192).

També de M. Pilar Perea és el CD-ROM «*La flexió verbal en els dialectes catalans*» d'A. M. Alcover i F. de B. Moll. Aquest CD incorpora el text *Compleció i ordenació de les dades de «La flexió verbal en els dialectes catalans»* d'A. M. Alcover i F. de B. Moll ja publicat el 1999 per l'Institut d'Estudis Catalans en dos volums i un CD-ROM, que ordena el treball d'Alcover i Moll inicialment aparegut entre el 1929 i el 1932 a l'*Anuari de l'Oficina Romànica de Llengua i Literatura* i hi afegeix material inèdit procedent dels quaderns de camp. El més important que ofereix aquesta nova edició de Perea és l'eina «Les dades i els mapes», que permet cartografiar l'extensió de les formes verbals, identificar-les amb signes o amb transcripció fonètica, comparar dos mapes en pantalla o fer mapes per exportar-los a altres aplicacions. Efectivament, com s'afirma a la presentació del treball, l'elaboració d'un atlas en paper que inclogués les més de 470.000 formes verbals que apareixen en aquest treball hauria suposat uns costos d'edició impossibles d'assumir. La versió en CD no és només més econòmica, sinó, i això és l'important, més pràctica.

El *Diccionari Català-Valencià-Balear* és sens dubte l'obra lingüística més important d'Alcover i Moll, que s'ha de complementar amb *La conjugació verbal en els dialectes catalans* i amb els escrits de caire lingüístic del «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana». De la nova versió del primer treball ja n'hem parlat. Més avall parlarem de l'edició en CD-ROM del «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana». Ara cal que deixem constància que en el període que aquí estudiem, el *Diccionari Català-Valencià-Balear* s'ha publicat a Internet, on és d'accés lliure des de la pàgina de l'Institut d'Estudis Catalans. La versió que se n'ofereix a <http://dcvb.iecat.net/> és respectuosa amb l'original, del qual incorpora tant text com il·lustracions com taules de flexió. Amb bon criteri, aquestes dues darreres categories apareixen com a enllaços en els articles corresponents, de manera que la consulta esdevé més àgil. Les úniques diferències entre la versió escrita i la versió que apareix a Internet rauen en la transliteració dels ètims àrabs, d'acord amb els criteris de l'IEC, i en la transcripció fonètica, feta segons l'adaptació de l'Alfabet Fonètic Internacional proposada per l'Institut l'any 1999. És curiós, tanmateix, constatar que aquesta adaptació no té en compte la recomanació de la mateixa institució de fer servir la lligadura de les africades quan no es tracta del contacte d'una oclusiva i una fricativa en fonètica sintàctica. Així, als exemples del document de l'Institut apareix *fletxa* com a exemple de tʃ (o sia, amb lligadura), i la transcripció de *fletxa* del DCVB que apareix a Internet no porta lligadura (flétʃə).³ Sigui com sigui, ens hem de felicitar d'aquest nou accés al DCVB, que el posa a l'abast de tothom i, precisament, des de la pàgina web de l'Institut d'Estudis Catalans, institució per la qual tant va treballar l'iniciador del diccionari.

3. És cert que el text de l'IEC sobre transcripció fonètica declara la lligadura opcional i que de la redacció fins i tot es pot arribar a deduir que la lligadura només és necessària quan s'ha de distingir una africada del resultat del contacte entre una oclusiva i una fricativa, però als exemples de l'apartat «Africades» d'aquest text totes les africades apareixen amb lligadura.

Del 2002 és el CD-ROM *Quaderns de camp*, també compilat per Perea. En aquesta ocasió se'ns ofereixen seixanta-cinc quaderns de camp, sobretot d'Alcover, però també de Moll, Joan Benejam i Jaume Sastre. Les informacions dels quaderns són lèxiques, fonètiques, morfològiques, sintàctiques i folklòriques. Les bases de dades que enllacen tot el material són molt acurades i les cerques es poden fer per autor, quadern, localitat, tema, àmbit geogràfic, àrea dialectal i, dins cada categoria temàtica (lèxic, fonètica, morfologia, sintaxi, folklore), el cercador preveu categories de tipus i descriptor, que ajuden molt a orientar-s'hi. Una informació important que s'adjunta en aquest CD és la dels dibuixos dels quaderns de camp.

També editat per Perea és el CD-ROM publicat el 2003 que reproduïx íntegrament el «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», com és sabut, òrgan de comunicació de l'Obra del Diccionari, primera revista filològica de l'estat espanyol i tresor de continguts lingüístics i filològics en general. Les *Qüestions de llengua i literatura catalanes*, *Una mica de dialectologia catalana*, la majoria de les eixides filològiques, els manifestos, i tants d'articles de tota casta, però especialment de tema filològic, veieren la llum des de les planes d'aquesta publicació. Com dèiem, és un dels tres vèrtexs de l'obra lingüística d'Alcover. No només s'hi pot resseguir l'evolució del pensament lingüístic d'Alcover des de desembre de 1901, tot just feta pública la *Lletra de Convit*, fins el desembre de 1926, sinó que també s'hi pot destriar el retrat de la intel·lectualitat dels Països Catalans durant el primer terç de segle (fins 1936, de fet, per obra de Francesc de B. Moll, que en dirigí i n'edità la segona etapa, 1933-1936). Aquesta versió en CD-ROM és íntegra: és tot el «Bolletí». Fins i tot afegeix alguna cosa més: el número de juliol-agost de 1936, que per causes òbvies va restar inèdit, i els textos que s'incorporaven a les cobertes dels fascicles del *Diccionari*, de 1950 a 1962, en castellà. L'edició no és facsímil, llevat de les capçaleres de cada número i les cobertes dels fascicles, però la curadora ha tingut l'encert d'incorporar al lloc corresponent els talls de pàgina, de manera que hom sempre pot citar els textos amb precisió o trobar-hi els textos del «Bolletí» citats a altres llocs. Un problema d'aquesta edició és que no s'hi pot seguir l'evolució dels sistemes de transcripció fonètica que utilitzaren Alcover i Moll, perquè totes les transcripcions originals s'han traduït a l'Alfabet Fonètic Internacional vigent. La curadora no en dóna més explicació que «els signes fonètics dels textos s'han transcrit mitjançant les fonts SILDOULOS IPA 93. L'apèndix ofereix la llista dels signes fonètics utilitzats» (a «Criteris d'edició»); però una cosa són les fonts i una altra les convencions: no es tracta d'un canvi automàtic, i no hauria estat difícil conservar les transcripcions originals fins i tot amb SILDOULOS IPA 93. Per exemple, Perea transcriu *créwre* on Moll escriu *créwre* (XIV, 153), i això darrer ho hem transcrit aquí amb la mateixa font que fa servir la curadora, SILDOULOS IPA 93, la qual cosa prova que la font no condiciona la tria de símbols, que deu dependre d'algun altre criteri, segurament assumible, però no explícit.

Una altra publicació pensada per a la divulgació de textos d'Alcover, sobretot (però no només) provinents del «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catala-

na» és *Bruixat per la llengua* (Mossèn Antoni M. Alcover), d'Antoni Lluïa Martí. Aquest llibre de l'any Alcover ens ofereix un recorregut més o menys cronològic per textos alcoverians que, certament, poden ajudar a copsar el seu estil. Els textos van enllaçats per comentaris del compilador, el qual sovint es deixa dur, precisament, per l'estil que vol retratar.⁴ Aquesta característica, que sorprèn el lector que espera un estil neutre en un comentarista, s'ajunta amb qualche altra distorsió⁵ que aconsegueix desviar l'atenció del conjunt de l'obra. I val a dir que cal llegir el llibre atentament per no perdre la visió de conjunt, atès que no inclou cap índex temàtic que permeti un acostament als textos diferent del criteri cronològic. Un problema afegit és que la tria de textos sovint pot semblar desequilibrada a qui cerqui un acostament a l'obra científica d'Alcover: és mal d'explicar, per exemple, per què es dediquen fins a dues pàgines a l'episodi de la pèrdua de la maleta a l'eixida de 1921 i només una pàgina més al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, per més que, d'acord amb el to hagiogràfic de tots els comentaris, es presenti aquest darrer esdeveniment com «Un dels èxits més gloriosos en la carrera filològica de mossèn Alcover» (p. 81). En definitiva, es tracta d'un volum de maneig difícil si hom vol trobar-hi informacions concretes, resultat d'una tria respectable en tant que reflecteix un gust particular, però no necessàriament generalitzable.

La *Lletra de Convit* d'Alcover ha generat dues publicacions en el període estudiat: una edició facsímil de la primera edició (de 1901) publicada pel Consell de Mallorca (Cultura i Joventut) el 2001 i una edició no facsímil de la tercera edició de la *Lletra* (1902), preparada i presentada per Aina Moll. És difícil dir mal d'una edició facsímil sense estudi previ ni notes: el text reproduït és talment el text original i prou. En aquesta ocasió, tanmateix, no podem deixar de manifestar el disgust per la mala qualitat de l'edició facsímil publicada pel Consell de Mallorca: la mala qualitat de la reproducció arriba a dificultar la lectura de fragments del text. En definitiva, es tracta d'un magre favor a la causa de divulgació de l'obra d'Alcover, que no redimeix ni la nota inicial i única («La mala qualitat del document original que es conserva a la Biblioteca Lluís Alemany no ha permès una reproducció més acurada»).

L'edició d'Aina Moll parteix de la tercera edició de la *Lletra* pel fet que és la definitiva. El criteri és vàlid, més quan la curadora es refereix amb encert, encara que breument, a les diferències entre la primera i la tercera edició. L'edició de Moll és expressament dirigida a un públic no especialista i per això adopta l'orto-

4. «Després de referir-s'hi, es dirigeix als centralistes i els enfloca: [...]» (p. 61), «Però també tenia clar que amb capcosos que no volien admetre raons era per demés discutir-hi, aplicant aquell vell adagi que diu que *qui renta es cap a s'ase, perd es temps i es lleixiu*» (p. 74), «i per afegitó, pocs mesos després patí una pulmonia que per poc no el s'endugué a veure sant Pere» (p. 126), etc.

5. «Pallarols» per «Pallerols» (ps. 74 i 75), Alfons Sala citat a la mateixa pàgina (p. 145) com a «Alfons Sala» i «Alfons Salas», i problemes de sintaxi de l'estil «[...] ocupà tot el tom cinquè del *Bolletí*, del que n'ocupà 392 pàgines» (p. 87), «[...] val la pena transcriure'n uns quants paràgrafs, pels que veurem [...]» (p. 87), etc.

grafia actual. Per tal de no falsejar l'estil alcoverià no adapta el text a la normativa actual en altres camps, com el lèxic, la morfologia o la sintaxi. Ateses les pretensions de l'edició pensam que no és gens desencertada cap de les dues opcions, i que el resultat és un text alhora llegidor i fidel a l'estil original. També és adequada la breu presentació de Moll, molt orientada cap a la fidelitat lingüística —no ens sembla gens dolent fer ressaltar en una edició popular l'interès d'Alcover per fer veure la unitat de la llengua i la necessitat de conservar-la—, encara que també subratlla, amb justícia, la importància de la *Lletra* des del punt de vista metodològic, especialment quan es refereix a les «Seccions del llenguatge vivent».

Qui també ha tractat les «Seccions del llenguatge vivent» és Joan March Noquera, autor de *Mossèn Alcover i el món de la ciència. La creació del llenguatge científic català*, únic estudi independent (no lligat a l'edició de cap text alcoverià) que ressenyam en aquest treball. El llibre, resultat de la tesi doctoral de l'autor defensada el mateix any 2001 a la Universitat de Navarra, aporta una immensa quantitat d'informació referida a la formació d'Alcover i a la seva relació amb el món de la ciència. La participació d'Alcover en el moviment higienista, la introducció d'assignatures de ciències naturals en la *Ratio Studiorum* del Seminari (que el bisbe Campins havia confiat a Alcover i a Josep Miralles i Sbert), les «Seccions del llenguatge vivent» de la *Lletra de convit*, i les relacions amb científics de l'època en part testimoniades en les planes del «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana» són analitzades per March en un volum de cinc-cents pàgines on sovintegen les citacions directes i les notes de caire biobibliogràfic. L'índex onomàstic fa fàcil la localització de personalitats de l'època. L'autor no ha estalviat esforços de documentació per mostrar, entre altres coses, el que ell mateix anomena «esplèndida fotografia de la penetració social que va tenir des d'un principi el projecte del *Diccionari*» (p. 323). No dubtam que Joan March ha reeixit en els seus esforços i que el seu llibre contribueix a reforçar la percepció d'Alcover com a persona excel·lentment preparada des del punt de vista científic, amb fortes exigències metodològiques i, alhora, capaç de posar en moviment una majoria important d'intel·lectuals de la seva època a favor d'un projecte col·lectiu i que té arrels que el precedeixen.

El llibre de Joan March, perfecte retrat de tot això, fou presentat, precisament, en el Congrés Internacional Antoni M. Alcover, celebrat a Palma el desembre del 2001, les actes del qual, aparegudes al final del 2003, han coronat l'esplet de publicacions sobre Alcover i de textos alcoverians que han aparegut des d'aquell any.⁶

NICOLAU DOLS

6. També és del 2001 el tercer tom de l'edició de les *Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó* a cura de Josep A. Grimalt amb la col·laboració de Jaume Guiscafè, que no ressenyarem aquí perquè s'allunya de l'interès principal d'aquest treball, centrat en les edicions i els estudis de l'obra lingüística d'Alcover.

Estudis i edicions recents de textos villalonguians

L'interès que desperta l'obra de l'escriptor mallorquí Llorenç Villalonga i Pons (Palma, 1897-1980) segueix generant estudis prou interessants i, també, edicions de textos inèdits o que romanien perduts en les hemeroteques. En números anteriors de «Llengua & Literatura»¹ hem anat donant notícia d'aquestes publicacions, informació que pretenem actualitzar amb aquesta ressenya.

La «Collecció Casa Museu Llorenç Villalonga»

En primer lloc, cal saludar l'aparició recent de la «Collecció Casa Museu Llorenç Villalonga», editada per Publicacions de l'Abadia de Montserrat i la casa-museu del nostre autor a Binissalem, de la qual s'han publicat fins el moment dos nous títols. El primer, *La tafanera posteritat*, de P. Louise Johnson, va obtenir el I Premi Casa Museu Llorenç Villalonga (2001). El segon, *Articles polítics (1924-1936)*, és una recopilació de treballs de premsa del nostre escriptor apareguts al periòdic «El Dia» abans de la guerra civil, aplegats i comentats per Jeroni M. Mas Rigo.

*La tafanera posteritat*² posa en relleu l'interès creixent per l'obra villalonguiana a l'estranger. El llibre és una adaptació de la tesi doctoral de P. Louise Johnson. Tot i això, no es presenta com un estudi global, amb una articulació tancada, sinó com un recull de quatre assaigs sobre l'escriptor mallorquí, que desenvolupen diversos aspectes de la personalitat literària del nostre escriptor. Louise Johnson, professora a la Universitat de Sheffield, es proposa «examinar la funció de l'ambigüitat i l'ambivalència en la ficció novel·lística de Llorenç Villalonga, i esbrinar les conseqüències que tenen aquests fenòmens textuais i psicològics per al procés de la lectura i per a l'experiència del lector».³ El seu objectiu resulta força innovador, sobretot si consideram que l'autor de *Mort de Dama* ha estat objecte de nombrosos treballs de caire biogràfic i històric, punt de vista a què l'autora de l'assaig renuncia, i que els estudis de tema exclusivament literari fins ara no havien considerat les teories crítiques del *reader-response* (això és, de l'anàlisi del procés de lectura pel qual els lectors arribam a l'obra de l'escriptor).

El llibre de Johnson s'articula entorn de quatre grans capítols, el primer dels quals té com a objecte el tema de l'ambigüitat: «Villalonga és ambigu, ambiva-

1. Vegeu Pere ROSSELLÓ BOVER, *Estudis i edicions recents de l'obra de Llorenç Villalonga*, «Llengua & Literatura», núm. 10 (1999), ps. 433-456; i Pere ROSSELLÓ BOVER, *Nous estudis i edicions de textos villalonguians*, «Llengua & Literatura», núm. 13 (2002), ps. 390-404.

2. P. Louise JOHNSON, *La tafanera posteritat. Assaigs sobre Llorenç Villalonga* (Binissalem / Barcelona, Casa Museu Llorenç Villalonga / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002).

3. *Ibidem*, p. 9.

lent, esmunyedís i, sobretot, clarament conscient del joc que emprèn amb el lector, perquè de joc es tracta, i també de compromís».⁴ Les contradiccions, les ambigüitats i les ambivalències d'alguns personatges sovintegen en els llibres villalonguians, on el que es diu —sobretot si ens atenem a la perspectiva que en té el lector— és tan important com el que s'insinua o se silencia. D'aquí que l'obra de l'escriptor mallorquí sovint doni lloc a lectures diferents, oposades i, fins i tot, contradictòries. És el cas de novel·les com *Bearn o la sala de les nines*, *Andrea Víctrix* o *El Misanthrop*, que Johnson s'encarrega d'analitzar. En la primera l'ambigüitat es revela sota el tema de la relació paternofilial entre don Toni de Bearn i don Joan Mayol, el narrador. Johnson, des de la seva perspectiva d'anàlisi i contra el que creu la majoria dels estudiosos de *Bearn...*, dedueix que Joan Mayol ignora que és fill de don Toni, la qual cosa condueix a una interpretació diferent de la novel·la. El fet, que per a molts pot semblar irrellevant, té una importància crucial, ja que Villalonga mateix confessava a Joan Fuster, en una carta del 23 d'abril de 1962, que Joan Mayol —i no don Toni— «és el personatge principal de l'obra». Tanmateix, el misteri plana sobre quasi tota la història (l'autèntic contingut de les *Memòries* de don Toni, la seva pertinença a la maçoneria, la mort final dels senyors, la filiació aristocràtica dels Bearn, etc.) i la tècnica narrativa emprada pel nostre autor sembla estar dissenyada intencionadament per produir aquesta ambigüitat. A *Andrea Víctrix* ens planteja la confusió genèrica a què, segons Villalonga, tendirà l'ésser humà en el futur. Novel·la d'anticipació basada en *Brave new world*, d'Aldous Huxley, *Andrea Víctrix* parteix d'un protagonista que es caracteritza per la seva sexualitat confusa, ambivalent o canviant, símbol de la desaparició d'uns valors en els nous temps actuals. A *El Misanthrop*, l'ambigüitat vendrà donada pel misteri entorn de la identitat de Cèsar Làcar, un dels protagonistes, així com per la paradoxa que suposa exposar-se a la mort i a l'autodestrucció per tal de valorar la vida amb intensitat. El tema de l'homosexualitat es relaciona estretament amb aquesta recerca de l'ambigüitat, així com la presència de personatges que practiquen el culte al cos: esportistes, artistes del circ, etc. En aquest cas l'ideal estètic s'encarna en la figura atlètica de l'home i, per aquest motiu, hi són freqüents els personatges masculins que tendeixen a mostrar davant el públic la seva nuesa —amb una actitud essencialment estètica—, car necessiten ésser observats pels altres, fins i tot arribant a la paradoxa d'exposar-se a la mort davant els espectadors per tal de valorar la vida pròpia.

Un altre dels mèrits del llibre de Louise Johnson és reinterpretar el sentit de l'obra villalonguiana a partir de la lectura de *La decadència d'Occident*, d'Oswald Spengler, un autor que l'escriptor mallorquí havia llegit en la joventut i que l'havia influït especialment. Així, l'obra villalonguiana cobra molt més sentit, ja que el nostre autor era conscient de viure una època decadent, això és, una de les darreres fases de la cultura occidental. Amb la seva obra Villalonga reflexiona sobre l'in-

4. *Ibidem*, p. 13.

cert esdevenidor de l'ésser humà en una època determinada pels canvis polítics, socials i tecnològics. La consciència de l'ensorrament de tot un llarg període de la cultura occidental, el punt àlgid del qual hauria tengut lloc al segle XVIII, l'aboca a un pessimisme apocalíptic i a la impotència pròpia d'aquells que ja no poden creure en la utopia. És en aquest punt on l'art i la literatura adquireixen un especial sentit per a ell. Perquè, com diu Johnson, si «Spengler descriu sistemàticament la condició de la seva època; els personatges de Villalonga representen teatralment la seva».⁵ D'aquí que, més que animat per unes intencions «profètiques», utilitzi tota una sèrie de referents (Prússia / França, Wagner, Faust...) per tal de dur a terme aquesta «representació». Les diverses figures de l'artista —des dels contradictoris herois-esportistes d'*El Misanthrop* fins a Aina Cohen—, sempre presents a l'obra villalonguiana, prenen un especial relleu en aquesta visió d'un món que fineix. Igualment, el tema de l'homosexualitat, objecte del tercer assaig o capítol de *La tafanera posteritat*, resulta importantíssim en l'obra de Villalonga i sovint ha despertat l'atenció dels estudiosos. Johnson sembla haver trobat una explicació prou clarivident a l'actitud ambigua del nostre escriptor davant aquesta temàtica que, sempre a partir d'una interpretació més tost autobiogràfica, ha donat lloc a certes suspicàcies. Per a ella, els textos villalonguians «tracten, d'alguna manera, de l'homosexualitat i, d'una manera implícita, [...] de la caiguda de l'homosexualitat en una cultura, també, decaiguda. Però no tracten el tema d'ésser homosexual, d'existir com a tal; més aviat eviten tractar-lo».⁶

Tanmateix, l'obra literària és en el centre de la problemàtica estudiada per Louise Johnson, la qual adverteix en la producció villalonguiana «una propensió al joc literari de vegades exasperant» que «es manifesta en l'ambigüitat, l'ambivalència i en una mena de confusió interpretativa en un text darrere l'altre».⁷ Tota la problemàtica interpretativa de l'obra villalonguiana es dona a partir de la relació entre autor-text i text-lector: el lector veu com l'autor ha volgut ocultar el seu jo en uns textos que tenen un rerefons autobiogràfic, la qual cosa en dificulta la interpretació. També Villalonga s'enfronta a la literatura a partir d'un concepte de plagi, de tradició i d'originalitat que sovint sorprenden el lector i que utilitza amb una intenció irònica o paròdica. Ara bé, en aquest món que s'acaba, en el qual la irracionalitat i la supressió de la individualitat s'estan imposant, la literatura esdevé per a ell l'últim refugi de la raó.

També *La tafanera posteritat* és un assaig que pot provocar en el lector múltiples i sucoses reflexions entorn del món literari de Llorenç Villalonga. Hom li ha de reconèixer els mèrits de l'originalitat i de la novetat: és a dir, d'haver encetat una línia d'anàlisi fins ara inèdita. Això no obstant, no es tracta d'un llibre de fàcil lectura, potser perquè la redacció —tal volta hauríem de dir la «traducció»— molt sovint no és prou clara. Des de la nostra perspectiva com a lectors, ens sem-

5. *Ibidem*, p. 80.

6. *Ibidem*, p. 170.

7. *Ibidem*, p. 179.

bla que l'autora es perd en un laberint de frases, en què sovint sols s'entreveu què vol dir i, en poques paraules, no hi arribam a trobar aquella expressió intevigent i alhora intel·ligible que Llorenç Villalonga volia per als seus escrits.

Per altra banda, *Articles polítics (1924-1936)*, a cura de Jeroni M. Mas Rigo,⁸ aplega seixanta-set articles de Llorenç Villalonga, publicats durant tretze anys i distribuïts en dos grans blocs, corresponents als moments de la Dictadura de Primo de Rivera i de la Segona República. Es tracta d'una tria elaborada a partir de l'interès ideològic dels escrits, la qual cosa implica que hi hagi una desproporció dels textos en uns anys i altres: així, el volum no recull cap article de 1926; i de 1927, 1930 i 1936 només n'aplega un de cada any; la qual cosa indica la relació entre el moment històric viscut per l'escriptor i la redacció d'aquests textos. La introducció d'aquest volum pràcticament reproduïx un article de Jeroni M. Mas, publicat l'any 2000 a la revista «Lluc», i que en el seu moment ja vàrem comentar.⁹ Només voldríem subratllar ara que Mas es planteja l'evident ambigüïtat del pensament villalonguà, la qual en bona mesura ha estat la causa de la seva dificultat de comprensió: «Resulta difícil, si més no per a mi —escriu Jeroni Mas—, definir el pensament polític de Villalonga anterior a la Guerra Civil, ja que no és reduïble a un sol concepte: monàrquic, republicà, conservador, liberal, reaccionari, progressista, feixista, catalanista... Villalonga és una mescla de tot això, la qual cosa fa que la seva ideologia sigui ambivalent i contradictòria i, per tant, mala d'entendre. Podríem dir que, per naixement i educació (burguesia amb ínfules aristocratitzants, fill de general i germà de dos militars) era monàrquic, conservador, reaccionari i anticatalanista. Però intel·lectualment i culturalment (Voltaire, Anatole France, Alomar, Ortega y Gasset, Huxley, Freud...) era republicà, liberal, progressista i cosmopolita. Aquesta contradicció es resolía segons les circumstàncies imperants».¹⁰ No hem d'oblidar que Llorenç Villalonga escriu a la premsa en uns moments canviants i força confusos. Precisament, el gran mèrit del llibre aplegat per Jeroni Mas està en la contextualització històrica dels textos recopilats, que sobretot ens mostren un Llorenç Villalonga conscient dels canvis socials, polítics i, sobretot, tecnològics del món contemporani. Davant les situacions de radicalització o de desordre, Villalonga s'inclina envers unes idees conservadores i àdhuc reaccionàries. En canvi, en els moments d'equilibri polític i social adopta unes posicions de caràcter més liberal i progressista. És la tendència a anar contracorrent, que Josep M. Llopart havia advertit en la seva obra literària. No és estrany, per tant, que en aquests articles —entre els quals hi ha els aplegats a *Centro* (1934)— trobem un pensament essencialment antide-mocràtic, però que no és exactament reaccionari, i en alguns moments clarament feixista —l'última esperança de salvació d'un ordre— en un món que està expe-

8. Llorenç VILLALONGA, *Articles polítics (1924-1936)*, a cura de Jeroni M. MAS RIGO (Binissalem / Barcelona, Casa Museu Llorenç Villalonga / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002).

9. Pere ROSELLÓ BOVER, *Nous estudis i edicions de textos villalonguans*, op. cit., ps. 402.

10. Llorenç VILLALONGA, *Articles polítics (1924-1936)*, op. cit., p. 54.

rimentant uns canvis radicals que porten a la uniformització i a la supressió de l'individu. En canvi, el seu anticatalanisme s'explica més per un malentès universalisme i per una actitud recalitrant contra tot localisme, però que en el fons és producte d'una fòbia personal.

Altres estudis i edicions

Llorenç Villalonga també desperta interès en altres terrenys, com la filosofia o l'estudi de les idees. Des d'aquest àmbit ha estat plantejat el llibre *La cosmovisió aristocràtica de Llorenç Villalonga*, de Jordi Morillas Esteban.¹¹ Aquest llibre parteix d'una idea que consideram errònia: l'autor —tot i que coneix la biografia villalonguiana *La raó i el meu dret*, de Jaume Pomar— afirma que Villalonga era un aristòcrata i, a partir d'aquí, ens vol mostrar com aquest fet condiciona tota la seva manera de veure la realitat. Com tothom sap i Villalonga mateix admet, el seu aristocraticisme era fruit únicament de la imaginació, ja que la seva família no tenia cap lligam amb la noblesa. A més, el nostre novel·lista reitera un cop i un altre la relativitat de la puresa dels llinatges, enfront de la qual defensa que l'autèntica noblesa rau en els comportaments i en les actituds dels individus. Això no obstant, l'estudi de Morillas conté aspectes interessants i dignes de tenir en compte. Se centra sobretot en tres novel·les (*Mort de Dama*, *Bearn o la sala de les nines* i *La gran batuda*), en les quals l'autor troba clarament expressada aquesta cosmovisió aristocràtica de l'escriptor mallorquí, que als anys 20 i 30 el duria a refusar el moviment «burgès» —segons Morillas— de l'Escola Mallorquina i als 60, el món modern que s'està imposant amb fets com l'avanç tecnològic o el Concili Vaticà II.

Quant a estudis més breus, cal citar el treball d'Antoni Nadal *Llorenç Villalonga i Mercè Rodoreda: crònica d'una transtextualitat*.¹² Nadal ressegueix la relació entre l'escriptor mallorquí i la novel·lista catalana —un tema que ja havia estat tractat per Vicent Simbor—,¹³ tot aportant els articles que Villalonga va escriure sobre *La plaça del Diamant* i *El carrer de les Camèlies*, així com les cartes que va trametre a l'escriptora i l'homenatge mutu que ambdós escriptors es reteren en les seves obres. Inclou també la reproducció d'un article de Carme Bosch sobre els lligams entre Villalonga i Rodoreda. També cal deixar apuntat aquí l'article *La Raó en els temps de la Coca-Cola (La desintegració del mite de Bearn a Les Fures)*, de qui subscriu aquesta ressenya, on s'analitza el contingut

11. Jordi MORILLAS ESTEBAN, *La cosmovisió aristocràtica de Llorenç Villalonga* (Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003).

12. Antoni NADAL, *Llorenç Villalonga i Mercè Rodoreda: crònica d'una transtextualitat*, «Randa», núm. 48 (2002), ps. 117-132.

13. Vicent SIMBOR ROIG, *De teues a meues: les relacions transtextuals entre Mercè Rodoreda i Llorenç Villalonga* «Quaderns de Filologia. Estudis Literaris», vol. V (València, 2000), ps. 421-435.

de la novel·la *Les Fures* en funció del refús de Llorenç Villalonga envers el món modern.¹⁴

A aquests textos cal afegir l'aparició de la traducció al gallec dels *Desbaratos*, elaborada per Xesús González Gómez,¹⁵ i que pretén donar a conèixer Llorenç Villalonga entre el públic de Galícia. El llibre aplega cinc *Desbarats* (*Sa marquesa se disposa a anar a-n'es teatro, Sa venguda de s'Infanta, Economia en 1940, Hi feren ben aprop i Alta i benemèrita Senyora*), en edició bilingüe català-gallec —la qual cosa és d'agrair, atesa la dificultat actual de trobar una edició a l'abast d'aquestes peces—, precedides d'una introducció més tost divulgativa sobre el vesant teatral del nostre escriptor i, més concretament, sobre les obres editades.

PERE ROSSELLÓ BOVER

Estudis sobre narrativa

Realisme i compromís en la narrativa de la postguerra europea, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002 («Biblioteca Abat Oliva»).

Sovint els congressos i congressets que s'organitzen a les universitats es convoquen amb la intenció de convidar experts sobre un tema. A *Realisme i compromís en la narrativa de la postguerra europea* la qüestió s'hauria de discutir. L'aportació és variada; va des d'articles on es revisen plantejaments generals i essencials per entendre el realisme, passant per estudis concrets de la trajectòria d'un autor o, simplement, de l'anàlisi d'una obra literària, fins a d'altres que s'allunyen de l'estricta motiu del debat i s'hi inclouen com s'haurien pogut col·locar en qualsevol altre lloc.

En una primera part trobem revisions històriques de l'estètica realista i aplicacions a diverses literatures. Així el treball de Michel Aucouturier, que fa una genealogia del terme «realisme socialista» i explica com deriva cap a una línia amb predomini de la ideologia comunista, transformada en dogma, sobretot des del 1936, segueix el concepte articulat a l'entorn de la vella màxima leninista de militància proletària, allunyada de l'individualisme burgès. En aquest sentit ressenya com es va arribar davant de la disjuntiva de l'obra d'art enfront de les idees, sobretot arran

14. Pere ROSSELLÓ BOVER, *La Raó en els temps de la Coca-Cola (La desintegració del mite de Bearn a Les Fures)*, dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, vol II (Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003), ps. 877-893.

15. Llorenç VILLALONGA, *Desbaratos*. Introducció, traducció i notes de Xesús González Gómez (A Coruña, Biblioteca-Arquivo teatral Francisco Pillado Mayor, 2001).

de la ideologia burgesa dels realistes del XIX que, tanmateix, servien com a referent estètic, fonament sobre el qual descansa la *Crítica literària* de Georg Luckàcs que defensava la idea que el progressisme literari és estètic i no polític. Això va provocar la reacció del comunisme més ortodox en contra de Luckàcs.

Per a Aucouturier, la fragilitat del principi del realisme socialista es manifestava quan un treball realista es podia tornar en contra de la ideologia del partit, com va ocórrer amb el premi Nobel Alexandre Soltzenitsin. Això és una de les raons per les quals Luckàcs es va reafirmar en el principi que havia defensat a propòsit dels valors estètics del socialisme.

Precisament el pensament luckacsià és objecte d'anàlisi en el brillant article de Manuel Asensi. Partint de la idea que la mimesi realista acosta el discurs a la realitat objectiva, no la reproduïx, explica el funcionament de l'engranatge revolucionari. Luckàcs distingia entre un realisme crític i un realisme socialista segons s'optés per una percepció dels fets interior o des de fora.

L'article es val de la comparació entre Jacobson i Luckàcs per aportar una visió del darrer a propòsit de la relació del surrealisme amb l'interior de la consciència. Aquesta dimensió profunda del pensament luckacsià, que els manuals a l'ús i moltes monografies sobre el teòric passen per alt, serveix a Asensi per lligar-lo amb la crítica de la consciència fenomenològica, ja que l'observació subjectiva vehiculada amb el llenguatge propicia una acostament, no un ajust, a la realitat. El predomini de l'element narratiu sobre el descriptiu condueix el pensament de Luckàcs cap a una noció performativa del realisme, del món en moviment segons un tipus d'ideologia de suport dels textos, on s'expressa la relació de l'autor amb tot allò que l'envolta.

Un article de Joan B. Llinares repassa la producció de Mircea Eliade amb profusió de dades biobibliogràfiques que ens ajuden a entendre la dimensió espiritualista i la delectança per l'estudi dels símbols del romanès. Les seves invectives contra el socialisme polític, la seva novel·la carregada de simbologia dimensional humana, la recerca de l'autenticitat als abismes del somni, constitueixen els eixos fonamentals del seu pensament. I això ho aprofita Llinares per relacionar-ho amb la fixació balzaciana del romanès; de vegades de manera qüestionable quan a la pàgina 56 diu que l'Eliade coneix tant Balzac que fins i tot «ha de renunciar, amb pena, a la relectura». Encara que no acabem d'entendre l'ús d'aquestes perífrasis d'obligació, ens adonem que l'article és capaç de lligar perfectament el que són un seguit de motius narratius de Balzac amb l'obsessió del crític, tant en el terreny de l'estudi dels valors descriptius de la societat francesa del XIX com en el del comportament humà. Arribat en aquest punt, Llinares conclou sobre la teoria novel·lística d'Eliade: la substitució del mite, en la novel·la moderna, hauria de fer-se palesa en els esdeveniments contats, en substitució dels elements tradicionals. Ens quedem, així, a les portes d'un lloc comú que potser Eliade no va voler aprofundir. El nostre coneixement superficial del romanès fa que ens interroguem sobre on volia arribar, potser en algun lloc ha desenvolupat més aquests aspectes de la novel·la moderna i els estudis sobre el realisme.

Un dels autors francesos més interessants des de l'òptica que ens ocupa, Paul Nizan, conta en el seu *Le Cheval de Troie* una història d'enfrontaments entre manifestants i forces de repressió —Elena Real usa el terme «d'ordre»— en un temps que aquesta professora situa entre els anys 34-35 al Sud de França tenint en compte una cita en la qual hi ha una al·lusió a la repressió a Espanya, suposem que referida al bienni negre. Sigui com sigui, l'interessant és la voluntat testimonial de la novel·la que ha quedat com un document literari aplicable a algunes ciutats no únicament franceses, sinó europees d'aquells anys. La descripció que Elena Real en fa segueix uns esquemes clàssics dins del que serien els paràmetres d'anàlisi literària que, de tant en tant, apunta algunes valoracions semiòtiques —la tendència de la novel·la a la binarització, per exemple (p. 71)— o altres de tall marxista (amb perdó), com ara els contrastos socials que s'hi reflecteixen, la importància del personatge col·lectiu i les accions revolucionàries contades. La lectura, lògicament, deriva cap a un aspecte molt escaient com és la importància del factor ideològic i la dimensió mítica que assoleix el relat.

Una altra de les aportacions que desperten un interès especial és la de Santos Sanz Villanueva; tant per la dificultat que comporta la categorització de «novel·la social espanyola» com per la ubicació històrica i literària d'alguns dels productes analitzats. La qüestió ideològica, per exemple, podria influir a l'hora de classificar novel·les com *La familia de Pascual Duarte* oposada a d'altres com *Los hijos de Máximo Judas* de Luís Landínez. Sanz matisa que hi ha un component tremendista en les primeres novel·les de postguerra que, progressivament, aniria renovant-se per la visió crítica i juvenil de dimensió social i política. Això va afavorir una progressió del neorealisme cap a la narrativa social de la segona meitat dels cinquanta on creu que la irrupció política sí que és fonamental. Són particularment atractius els paràgrafs dedicats a presentar algunes *qüestions internes* del món literari d'aleshores, com ara la intervenció d'alguns editors, homes de cinema, el Partit Comunista, o la censura. Això sense oblidar les tècniques narratives més utilitzades en aquells moments, cas de l'objectivisme. Per contra, el subjectivisme que gradualment va anar apareixent durant els seixanta, junt amb una nova fornada de narradors que es van consolidar al voltant del 68, tanca el període amb el pas cap a l'experimentalisme. Santos Sanz aporta algunes dades que evidencien l'extinció progressiva d'un estil, les polèmiques —cronològicament datables entre els darrers 60 i primers setanta— entre partidaris de dos tipus de literatura aleshores antagònics. Finalment, reivindica d'una manera raonada i posant exemples, amb criteris qualitatius, tot un seguit d'obres més o menys encasellables sota l'epígraf «social».

L'escrit de Carmen Martínez Romero planteja la pobresa teòrica i crítica en la literatura espanyola que es va arrossegar des de la segona meitat dels seixanta. Fa un seguit de referències a les editorials i als diaris que realitzaren alguna activitat crítica.

Aquest treball està seguit per un sobre la narrativa indigenista, del quan no ens cap dubte que tracta el realisme a la literatura iberoamericana. Tanmateix ens

plantegem si hauria d'aparèixer en un volum sobre la postguerra europea, més si haguéssim de valorar en quina mesura influeix aquest esdeveniment històric en la narrativa del Perú. Sigui com sigui, el panorama de narrativa peruana que ens ofereix és d'agrair per la informació sobre el tema.

Un altre dels articles densos i sucosos que apareix en el volum és el de Romano Luperini —*Il neorealismo italiano: periodizzazione e problemi*— que passeja pel període que va des dels anys trenta fins a la meitat dels cinquanta, al temps que observa els condicionaments que van suposar les avantguardes i la guerra. De l'any 33 al 36 apareix, segons aquest autor, un «nou realisme» (p. 149) compost per realisme polític en la temàtica i cert experimentalisme literari quant al discurs. En un altre grup situa la producció que va del 40 al 44, on inclou figures com ara Carlo Levi, Vittorini o Pavese. Hi destaca la temàtica dels orígens —el món de procedència dels personatges o autors— i la mitificació d'espais com ara Amèrica. En intersecció amb l'anterior (1940-1948) hi ha un grup d'escriptors que tornen sobre la discursivitat vuitcentista, lligats més amb els partits polítics d'esquerra. Entre el 49 i 50 apareixen novelles que recullen temes com ara la resistència. Luperini arriba a la conclusió que el temps de la postguerra va donar un nou sentit a la narrativa italiana perquè va conjuminar cert desig de renovació formal amb fonaments ideològics i polítics.

En la línia de revisió de l'anomenat neorealisme, Francesco Ardolino fa una excursió cap a la ginocrítica donant-nos notícia de les autores que escriuen durant els darrers quaranta, els cinquanta, fins arribar a 1974, un període llarg si atenem a la periodització més repetida. Ens descriu *L'Agnese va a morire* (1949) de Renata Viganò, *La Storia* (1974) d'Elsa Morante i la temàtica d'altres obres amb veu narrativa femenina.

Les traduccions de l'italià al català en l'època s'estenen de l'any 62 al 69 i són ben poques, com assenyala Gabriella Gavagnin. Sota la idea de traduir literatura neorealista italiana, s'aplegaren títols molt diversos. L'article dona notícia de les editorials que van publicar cada títol i de les crítiques més sonades, com ara la de Josep A. Baixeras en contra de *El baró rampant* (198). Destaca la política de les editorials envers les novelles més innovadores provinents de la Itàlia dels seixanta, que no van ser tan difoses pel temor a una acollida menor. Es tanca amb alguna observació sobre errades en les traduccions de Maria Aurèlia Capmany i una interessant taula bibliogràfica.

Carlos Reis ens explica com es va desenvolupar una literatura de compromís a Portugal, sovint d'orientació marxista, entre els trenta i cinquanta, a l'ombra del salazarisme. Seguint les línies del materialisme històric i dialèctic, les obres portugueses d'aquest segment històric s'ajusten a uns paràmetres discursius concrets: narrador allunyat, referència temporal històrica, heteroglòssia que reproduïx la dialèctica social i l'aparició d'un llenguatge ideologitzat.

La ubicació històrica i la temporització del moviment està marcada per la primera crisi de finals dels cinquanta —coincidint amb l'afebliment del salazarisme i l'inici de les guerres colonials— que deixa pas a les primeres influències del

Nouveau roman, tot i que la literatura portuguesa no es deslliurà del que Carlos Reis anomena «llenguatge del compromís», que es mantenia encara en els setanta. Fins i tot acudeix a les novel·les de Saramago publicades durant els vuitanta per mostrar com la ficció creativa es recolza en la Història i, en aquest sentit, encara perdura l'herència neorealista.

En el segon bloc del llibre ens trobem amb la part dedicada a la literatura catalana. L'obre un article de Vicent Simbor sobre el neorealisme i el segueix un de Pere Rosselló-Bover sobre el realisme històric balear de 1956 a 1968 que fa un inventari dels precedents i se centra en la recepció del realisme entre els autors de la segona meitat dels cinquanta. Aquí destaca les reticències de Villalonga cap a aquell corrent estètic. Tot i això, l'aparició de la narrativa de tall realista des de meitat dels cinquanta s'inicia amb els contes, on apareixen noms significatius dins de la literatura catalana —Vidal Alcover, Baltasar Porcel, Llorenç Moyà— que suposen l'avançada de la novel·la realista. Palau i Camps, junt amb Porcel, serien dos dels autors encasellables en aquesta línia. L'autor es pregunta si *El mar* de Blai Bonet comptaria dins del realisme, tot i que no li atribueix cap intenció documental. Sobre Bonet fa un repàs dels components socials que apareixen en algunes de les seves novel·les, tot considerant que amb *Mister Evasió* (1969) s'allunyava dels models realistes i s'acostava al textualisme.

En el cas de Baltasar Porcel, el situa entre l'existencialisme i l'objectivisme, tot donant notícia de les afinitats de les obres d'aquest autor amb d'altres com ara *Cristo si è fermato a Évoli*, *Los bravos* i *L'étranger* que compara amb *Solnegre*. També hi ha un recorregut per la resta de la producció d'aquest autor i un altre per la de Josep M. Palau i Camps. Tanca l'article donant la data de 1968 com a punt de referència pel que fa a l'aparició de nous noms en la literatura de les Illes que conviuran amb els de la generació anterior, tot i que trenquen els seus lligams amb el realisme.

La destresa de Jaume Aulet ve a afegir-se a aquest volum en un article de títol discutit pel mateix autor. Ara bé, ja en les primeres línies del seu treball podem observar com acara la qüestió des de les arrels, des de la definició del realisme fins al punt en què manifesta els seus dubtes sobre les gradacions del realisme d'alguns manuals amb voluntat pontifical (p. 337). Considera important la intenció autorial, clau en una pragmàtica de la literatura, tot i que la diversitat dels contes acollits en volums manifesta un panorama complex. Dedicava bona part de l'article a comentar el cas d'Espinàs, lligat a una triple idea de realisme, absència de model narratiu i una imatge concreta de l'escriptor en la societat moderna, que enllaça amb la d'alguns altres autors com ara Estanislau Torres. El predomini de l'heterodòxia en l'escriptura, però, seria una prova fefaent que no hi havia gaire consciència de realisme, sinó una voluntat de fer literatura d'una manera concreta, no programada de bestreta.

Vicent Alonso també s'ocupa del conte i de la seva heterogeneïtat. El valor de la interpretació, a partir del títol, ja és un condicionant per la importància que es dona, per exemple a *El cafè dels homes tristos* de Víctor Mora, que afecta me-

tonímicament tot un volum. Amb el tòpic de la tristesa com a fons temàtic, l'anàlisi d'Alonso se serveix destrament i sòbria de l'aparat teòric que aplica amb habilitat per estudiar els contes del volum. L'anàlisi del punt de vista narratiu, la síntesi per descriure els tipus socials que es reflecteixen a les narracions, el sisè sentit per determinar l'*ethos* de tristesa que sura en elles, la detecció de les al·lusions al context, són criteris assenyats per determinar la relació amb una «societat de culpables» (p. 372) que Vicent Alonso veu més enllà de l'apunt cronològic on s'ambienta el recull.

Aquesta capacitat de les obres per sobreviure a l'instant de publicació sobrevola l'anàlisi que Josep M. Balaguer fa de les narracions de Joan Oliver. La lectura allegòrica seria un dels valors que es desprenen en la recepció d'aquest autor. La crítica s'ha referit sovint a la utilització de la religió, de la Bíblia, com a fonament simbòlic en la construcció dels textos d'Oliver. D'altra banda hi ha els nexes dels personatges creats per ell amb determinats tipus socials que canvien en la seva caracterització per la influència d'un fet com ara el període d'exili i el retorn de l'autor. Aquesta dada és transcendent per a Josep Maria Balaguer perquè d'ella se'n deriven les relacions de Joan Oliver amb la societat catalana i la literatura dels seixanta «en un intent de superació de les limitacions dels anys quaranta-cinquanta» (p. 392).

La lectura de *Els argonautes* de Baltasar Porcel per part de Maria Campillo se centra en punts interessants com ara els factors de recepció que van condicionar la seva valoració crítica i l'estímul estètic no documentat —però deduïble dels escrits— que va suposar Joaquim Molas. I d'aquí passa a consideracions que van més enllà de l'obra, com ara la flexibilitat del programa realista que alguns mal intencionats havien considerat monolític, els lligams a la lectura mítica de l'univers ficcional de l'autor i, finalment, l'apreciació històrica i crítica del novel·lista en el temps, fonament i argument de pes sobre el qual descansa el valor d'aquesta aportació crítica.

L'article de Carme Gregori sobre *L'ombra de l'atzavara* vol mostrar que la producció de Calders no va sofrir anatema o persecució, tot i que l'autora dona un mostrari de les conseqüències de no ajustar-se a uns paràmetres estètics on, pel contrari, entraria aquesta novel·la només per la seva voluntat testimonial.

Pel que fa a l'estudi de Ramon Roselló sobre *Collita del diable* de Josep Maria Espinàs, es tracta d'un recorregut analític ben fonamentat interpretativament acompanyat d'un llarguíssim cuc de cites de suport.

Com hem dit, un llibre heterodox, on l'edició podia haver consistit a evitar errates i concretar més l'objecte d'estudi per aconseguir una uniformitat que hi manca. El resultat és una mena d'amanida amb cogombre on cadascú pot triar.

ADOLF PIQUER VIDAL

Un recull pluridisciplinari

Miscel·lània d'homenatge a Modest Prats, I-II (Estudi General, 20-21), a cura d'A. Rossich, M. Vilallonga i D. Prats, Girona, Universitat de Girona, 2001-2002.

Amb aquesta *Miscel·lània* que ara ha vist la llum, la Universitat de Girona ha considerat de llei homenatjar un dels seus professors més reconeguts dins i fora de les aules, Modest Prats, després de trenta anys com a docent. Més de cinquanta col·laboradors, la majoria dels quals professors d'aquesta Universitat —dels d'abans i dels d'ara—, i deixebles del filòleg, han fet possible l'empresa.

El recull s'enceta amb una tríada biobibliogràfica sobre l'homenatjat: *Notes per a una biografia de Modest Prats i Domingo*, a cura de Salomó Marquès, repassa els anys de formació al Seminari de Girona i a les Universitats de Barcelona, Roma (Pontificia Lateranense) i París (Facultat de Teologia de l'Institut Catòlic), l'ordenació sacerdotal i la tasca pastoral, la dedicació docent (i gestora) al Seminari Major, a la Facultat de Teologia de Barcelona i, finalment, al Col·legi Universitari de Girona, anys a venir Universitat de Girona, i el seu compromís amb el món cívic i cultural català (I, ps. 15-25); *Un professor qüestionat*, per Enric Mirambell i Belloc, explica l'intricat procés de la contractació de Prats pel Col·legi Universitari de Girona, i el difícil pols entre les autoritats acadèmiques i el poder polític per mantenir-lo en l'exercici de les seves funcions docents (I, ps. 27-32), i *Bibliografia de Modest Prats* recull les seves publicacions entre 1965 i 2000 i algunes entrevistes de les quals ha estat objecte al llarg dels darrers vint anys (I, ps. 33-53).

El repàs a la trajectòria vital i l'útil bibliografia crítica que l'acompanya són preàmbul i advertència alhora del que trobarem a continuació: la multiplicitat de temes tractats en els estudis que segueixen, així com els diversos períodes que abracen, pot ser aquí no només conseqüència de trobar-nos davant un recull d'estudis, sinó també de la diversitat d'interessos que traspua l'obra crítica de l'homenatjat.

Els estudis crítics han estat ordenats per àrees de coneixement (art, filosofia, història, llengua i literatura castellanès, llengua i literatura llatines, llengua i literatura italianes —vol. I—, i llengua i literatura catalanes —vol. II—) i, dins de cada una d'elles, cronològicament. La literatura catalana és la més tractada, i equilibradament pel que fa als treballs de medievalística, edat moderna i contemporània.

Si repassem cronològicament les aportacions, caldrà començar per la de l'arqueòleg i prehistoriador N. Soler i Masferrer, que planteja una qüestió d'historiografia sobre l'origen de l'home: la descoberta i la fortuna i nom de l'«home de Neandertal» (I, ps. 195-210). Partint de les restes epigràfiques conservades, J. M. Nolla analitza el procés de substitució en l'escriptura de la llengua dels indigets pel llatí valent-se de les dades que reporten els grafitos dels atuells domèstics (I, ps. 415-428) i I. Rodà dues noves inscripcions funeràries de la vall del Guadal-

qu coastables la segona meitat del s. II d.C i principis del III (I, ps. 429-432). El llatinista J. Martínez Gázquez s'atura a estudiar *Aspectos de la latinidad de Bonushomo* (I, ps. 433-441) i M. Barceló recupera un text d'Ademar de Chabannes com a base per a la discussió sobre com els comtes de Barcelona van aconseguir que Mughid de Dénia els pagués tribut (I, ps. 211-219).

De qüestions de lèxic català medieval en parlen diversos autors: ho fa A. Ros-sich en un nou estudi de la *Cobla en .v<j>. lengatges* de Cerverí de Girona, on recull els termes de la polèmica filològica sobre el text, des de Massó i Torrents fins avui, s'atura en els versos «tradicionalment» conflictius, i conclou que no són sis sinó cinc els *lenguatges* del poema, i que entre aquests no hi ha el català (II, ps. 13-39); J. Ferrer presenta un estudi sobre les 155 glosses romàniques del ms. hebreu 413 de la Biblioteca Vaticana copiat al principi del s. XIV i qüestiona la hipòtesi de l'editor modern, Sáenz-Badillos, que considera que la llengua romànica de les glosses és el provençal, amb la intenció de fer veure fins a quin punt català i occità es formalitzen semblantment i decantar la balança cap a les formes catalanes (II, ps. 41-50), i, per la seva banda, L. Cabré repassa de manera aclaridora la fixació dels termes «estremoni» (contra «estramoni») i «ereos» (II, ps. 51-63). Pel que fa a la literatura catalana medieval hi trobem diversos estudis dedicats a Francesc Eximenis: la primera edició diplomàtica de les seves cartes autògrafes, amb un exhaustiu aparat de transcripció i seguida de l'edició interpretativa (S. Martí; II, ps. 235-249); l'edició de les primeres línies del cap. 312 del *Dotzè* en castellà acarada amb el text català i amb una descripció extensa del manuscrit que les conté, el 1598 de la Biblioteca de Catalunya (D. Guixeras; II, ps. 279-282); l'article *Eximenis i el bon ús del vi*, que ens transporta de la visió positiva per a la medicina i la ciència medieval que en fa una necessitat al perill de caure en la voluptuositat (X. Renedo; II, ps. 251-277), i, finalment, la contextualització de les lectures del llibre cinquè del *Llibre dels àngels* al segle XVII, en plena Guerra dels Segadors i en traducció castellana (J. García López; II, ps. 421-443). Per una altra banda, F. Bruni estudia el món de la predicació durant la primera meitat del segle XV, a cavall entre Catalunya i Itàlia (II, ps. 283-308); J. Turró s'atura a analitzar els problemes textuais del poema segon d'Ausiàs March i troba en la *Tebaida* d'Estaci la font culta del patró de la nau d'aquests versos (II, ps. 353-364); F. J. Rodríguez Riquete desfà el cicle contra Bernat Fajadell, que (re)construeix com a cicle satíric contra Bernat del Bosc i cobles contra Joan Fajadell (II, ps. 365-391); R. Alemany analitza les pautes conductuals de l'amor cortès de Tirant i Carmesina i la perspectiva profana d'Estefania, Diafebus i Plaerdemavida, que Martorell contraposa i fa conuiu de manera complementària (II, ps. 393-408), i M. Cabré atribueix el manament adreçat a Joan Fogassot del cançoner *J* de la Biblioteca Nacional de París a Joan Ramon Ferrer i realça el paper dels juristes en el Consistori de la gaia ciència (II, ps. 409-420).

M. Vilallonga exhorta a «afirmar clarament i obertament l'existència d'un humanisme català i definir el moviment amb aquest nom, tot i la seva problemàtica, tot i les seves característiques pròpies, que no són en essència diferents de les de

l'humanisme d'altres països» (I, ps. 475-488); també L. Lucero parla d'humanisme, però ho fa per fer-nos veure que la versió de la dedicatòria del *Paralipomenon Hispaniae* de Margarit per Tate —i la consegüent traducció al català— és una traducció de la versió castellana de Fita, que, a la vegada, tradueix probablement sobre el text llatí de l'edició de Nebrija —amanida d'una prosa ben pròpia del final del XIX, retoritzant—, i ens ofereix una edició crítica de l'original llatí amb la corresponent versió catalana (I, ps. 465-473).

Els estudis sobre l'edat moderna s'enceten, al segle XVI, amb la figura del portuguès establert a Barcelona Benet Sanxes Galindo, pintor i també poeta, a qui J. Garriga atribueix dos grups desiguals de taules a Manresa i repassa la seva producció a través de documentació nova i de la bibliografia ja existent (I, ps. 69-129). Pel que fa al sis-cents, trobem les contribucions de M. P. Espanyol, *La interpretació hobbesiana de la història de Naaman i el profeta Eliseu* (I, ps. 153-176); sobre la Guerra dels Segadors, l'esmentada de J. García López sobre la recepció eximeniana i la de X. Torres Sans, una anàlisi dels termes «natural» i «rei o senyor natural» centrada en els textos dels propagandistes catalans de la Catalunya francesa —i especialment en el *Sermó Chronològich del Illustre màrtir y patró ínclit de Catalunya Sant Jordi* de Gaspar Sala de 1641, predicat al palau de la Diputació— que havien de mirar de justificar el canvi de lleialtat dinàstica (I, ps. 221-240); un repàs a la missió diplomàtica del jurista Josep Fontanella que anà al Congrés de Múnster com a representant de Catalunya, acompanyat del seu germà, el poeta Francesc Fontanella, i fou més tard destituït per la cort de París i reemplaçat per Josep d'Ardena i Francesc Martí Viladamor, que finalment van acabar claudicant i acordant la treva, i que evidencia la divisió interna dels catalans i les maniobres franceses per aprofitar-se de la situació catalana (I, ps. 241-259); la de F. Feliu, que emprèn la primera edició crítica, acompanyada d'una anotació exhaustiva, del pròleg de l'*Atheneo de Grandesa* de Josep Romaguera (II, ps. 445-465); i, finalment, de R. Ramos és la descripció del manuscrit 2222 de la Biblioteca de Catalunya, compilat pel primer baró de Claret cap als anys seixanta del segle XVII o una mica més tard —i addicionat posteriorment—, en què destaca la presència de Lope de Vega pel que fa a les seccions dedicades al teatre i als sonets, i també, però en menor mesura, de Calderón de la Barca (I, ps. 363-379). També hi trobem dos estudis sobre els usos lingüístics al Rosselló durant l'Edat Moderna, *La llengua dels documents baronials. Un cop d'ull als papers rossellonesos de l'arxiu del marquès d'Alfarràs (c. 1660-1860)*, de N. Sales (I, ps. 261-281), i el de N. Iglésias sobre la llengua de l'Església als segles XVII-XVIII (II, ps. 90-102). Ja al set-cents, i pel que fa a l'àmbit català, C. Juher estudia l'*Apèndice al lenguaje romano vulgar* inclòs a les *Observaciones sobre los principios elementales de la historia* del marquès de Llió (II, ps. 103-123), i J. Mascarella contextualitza històricament i edita unes octaves anònimes, que data a la fi de 1755 o a l'inici de 1756 a la vila de Ripoll, i argumenta la importància de les connexions entre literatura i política (II, ps. 467-485). D'altra banda, R. Robledo estudia les tensions a la Universitat de Salamanca a la fi de l'Antic Règim entre reformistes i re-

accionaris i en relació amb el clima polític espanyol, i dedica la segona part del seu article a presentar-nos dos textos relacionats amb el reformador Ramón de Salas (I, ps. 284-305)

Pel que fa al segle XIX, trobem dues edicions de textos inèdits catalans: D. Prats refà les vicissituds dels seminaristes de Vic a través dels *Apuros del gramàtic llatí* de Josep Valldoriola, una composició festiva que circulava entre els estudiants, esbossa la biografia de l'autor i analitza els manuscrits que contenen la seva obra (II, ps. 487-515), i N. Garolera edita deu poemes inèdits de Jacint Verdaguer compostos entre 1896 i 1901 i que es conserven al ms. 367 de la Biblioteca de Catalunya (II, ps. 517-528). *Des de la Xina a Regencós. Correspondència familiar del bisbe missionista Vicenç Carreras, O. P. (1830-1876)*, de J. M. Puigvert, ens situa en l'òrbita del dominicà empordanenc —de qui traça la biografia a través de la seva correspondència i documentació inèdita i impresa de l'orde, i n'estudia tres de les trenta-dues missives conservades, les escrites des d'Àsia— i en la de tants altres catalans que s'embarcaren en l'evangelització dels territoris d'Ultramar (I, ps. 307-333). Pel que fa a les aportacions sobre la llengua, R. Congost se situa abans de la llei del Notariat de 1862, a Girona, per estudiar l'ús social de català i castellà entre els notaris (II, ps. 125-147); d'altra banda, i des d'una òptica lexicogràfica, G. Claveria analitza el lèxic relatiu al món dels serveis postals en les edicions del *Diccionario de la lengua castellana* de l'Academia, de 1869 a 1900, partint d'un llistat del Dr. Thebussem de 1870 (I, ps. 381-393).

Entre el gruix d'estudis sobre la història i la cultura del segle XX hi ha el dedicat a fer-nos més clara la quasi-sentència de Wittgenstein *Teologia com a gramàtica*, de J.-M. Terricabras (I, ps. 177-192); el de M. J. Balsach dedicat a *La tradició del realisme gòtic i la iconografia de les arma Christi en La masia (1921-1922) de Joan Miró* (I, ps. 131-150); mentre que *Lengua e dialetto nella coscienza di Zeno*, de G. Albertocchi, ens transporta al Trieste d'Italo Svevo de la primera meitat del nou-cents i exemplifica la permeabilitat entre llengua comuna normativitzada i varietat dialectal (I, ps. 491-509); passant per les vicissituds del capellà de Puigcerdà Joan Domènech, que fou part d'una xarxa d'evasió que serví als aliats per escapar de l'ocupació nazi —condecorat amb la medalla de la Resistència i més tard amb la Legió d'Honor franceses, obligat a deixar la seva parròquia per la d'Organyà, enrolat a l'Obra de Cooperació Social Hispano Americana i retornat a Catalunya els darrers anys de la seva vida— per J. Clara (I, ps. 335-359); una anàlisi clarificadora de la novel·la catòlica *Incerta glòria* de Joan Sales per X. Pla (II, ps. 529-553), i les notes de lectura d'*Un mazzo di rose* de Mario Luzi, acompanyades d'una traducció parcial al català (I, V, VII, IX, XVI i XX), de M. Pertile (I, ps. 511-523). Pel que fa a la lingüística catalana, A. Rafanell repassa minuciosament la posició de Miquel i Planas des de les normes ortogràfiques de 1913 —una posició bèl·ligerant, de guerra encesa contra les maneres noucentistes, i no contra Fabra—, el trencament amb la Secció Filològica a mitjan 1918 i la radicalització —la guerra contra els normativitzadors de l'Institut, ara sí contra Fabra—, el silenci dels anys vint i trenta, fins al cant del cigne, amb *Sonata en tres*

temps i qui sap si amb la decisió de publicar el Verdaguer del 43 amb l'ortografia original (II, ps. 149-184); D. Condom tria alguns mots i expressions fraseològiques del *DECat* de Coromines en què s'ha prè com a font la traducció catalana del Terenci Àfer per «deixar constància [...] de l'interès que tenen i poden tenir les traduccions de textos llatins al català com a font d'informació lèxica» (II, ps. 185-196); L. M. de Puig veu, des de la perspectiva d'avui, el procés d'elaboració i ratificació de la Carta europea de les llengües (II, ps. 197-211), i tanca el bloc l'article d'A. Bartra, J. M. Brucart i G. Rigau «*Perquè lo prec, si-l plats, que-m perdó mos pecats*». *Vigència de l'altermança acusativa en català* (II, ps. 213-232).

A més de tots els treballs esmentats fins ara, la *Miscel·lània* recull també un estudi transversal sobre la fortuna d'un autor en terres catalanes, el recorregut *Sobre la presència de Sant Agustí als Països Catalans* de J. Medina, que va des dels primers testimonis de les relacions d'Agustí amb Consenci fins avui (I, ps. 443-463); un altre de comparatiu, el de J. Jubert Gruart a propòsit de dues poblacions iconogràfiques dels segles xv (els retaules del Saló del Tron del Museu d'Art de Girona) i xx (material comparable editat a la fi del segle), respectivament (I, ps. 57-68); d'història de la protohistòria de la literatura catalana (segles xv-xviii), de P. Valsobre (II, ps. 309-352); de teoria i història del teatre, *Tres notes per a una teoria del personatge teatral (i un apunt final sobre teatre català del segle xx)*, de J. Sala (II, ps. 555-567); un altre, de periodització en espanyol i en relació amb la interdependència i complementarietat entre gramàtica històrica i història de la llengua, és l'aportació de C. Sánchez Lancis (I, ps. 395-412). I J.-L. Marfany s'ocupa de metodologia, a propòsit de la convivència de català i castellà a Catalunya des de l'edat mitjana fins al vuit-cents (II, ps. 65-87).

No és fàcil donar una idea de tots els continguts reunits en aquests dos volums, que sumen més de mil pàgines, i fer-ho ponderadament, perquè, de fet, hi ha el que s'espera trobar en una miscel·lània: una mica de tot. Els dos volums en homenatge a la figura de Modest Prats ens posen a l'abast estudis i notes, així com també materials que han de servir de base per a nous estudis i interpretacions. D'entre aquests n'hi ha abocats a parlar d'un autor, d'una obra, de recepció, de periodització..., ja sigui des del punt de vista artístic, filosòfic, lingüístic o literari, i és remarcable el nombre d'edicions de textos ja coneguts i també inèdits (una *dedicatio*, pròlegs, discursos, informes, epigrafia, epistolografia, poesia...) que hi trobem.

Certament, la publicació d'aquest homenatge acadèmic ha de ser un motiu de satisfacció no només per a l'homenatjat, que veu perdurar la seva tasca erudita i docent en companys i deixebles, sinó també per tots aquells que s'apliquen als *studia humanitatis*.

Un útil instrument interdisciplinari

Diccionari d'historiografia catalana. Director: Antoni Simon Tarrés, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

Des de fa una colla d'anys, la nostra cultura s'ha anat enriquint amb un conjunt d'obres de referència que resulten d'una extraordinària utilitat per als estudiosos i per als simples lectors (i ara també, sovint, per als qui les utilitzen amb CD o a través d'Internet). Després del *Diccionari biogràfic Albertí*, va venir la *Gran Enciclopèdia Catalana*, imitada i complementada per la *Gran Enciclopèdia de la Regió Valenciana*, per la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, per l'*Enciclopèdia de Menorca* —sistematitzada de tota una altra manera— i per l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, aquestes dues darreres encara en curs de publicació. I se'ls van anar afegint obres més especialitzades, com el *Diccionari de la literatura catalana* —recentment refet amb el títol de *Nou diccionari 62 de la literatura catalana*—, l'*Ictineu*, el *Diccionari dels Catalans d'Amèrica*, el *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya* o el *Diccionari d'història de Catalunya* d'Edicions 62. Ara s'hi afegeix una altra iniciativa, en un sol volum però d'una gran extensió (1.222 pàgines a dues columnes), que «vol donar a conèixer la vida, l'obra i el pensament dels historiadors catalans —des dels cronistes medievals fins als autors contemporanis—, però també les tendències historiogràfiques generals que han incidit en la nostra cultura, les característiques i possibilitats dels fons dels grans centres bibliogràfics i documentals, les aportacions de les grans institucions científiques (acadèmies, instituts, ateneus de llarga trajectòria), la tasca dels centres d'estudis locals, les revistes i publicacions per on s'ha vehiculat la divulgació de la ciència històrica, les obres cabdals de la nostra historiografia, les aportacions dels catalanòfils, etc. El *Diccionari* vol ser, en definitiva, una obra que reflecteixi, valori i contextualitzi tot allò relacionat amb el desenvolupament de la ciència històrica a casa nostra i que, a més de constituir [...] una eina per a la docència i la recerca, contribueixi decisivament al reconeixement, per part de la comunitat científica internacional, d'una tradició historiogràfica catalana plenament equiparable a les més desenvolupades del món occidental» (p. 17).

Aquest bell projecte ha estat dut a terme per un equip dirigit per Antoni Simon i Tarrés, amb dos codirectors (Jordi Casassas i Ymbert i Enric Pujol i Casademont), un assessor general (Josep Termes i Ardèvol), diversos assessors (Ernest Belenguer i Cebrià, Josep Maria Fullola i Pericot, Antoni Furió i Diego, Antoni Marimon i Riutort, Joan Peytaví i Deixona, Antoni Riera i Melis, i Fernando Sánchez Marcos), un equip de redacció (constituït per vuit persones) i una secretària de redacció (Maria Antònia Martí i Escayol), i després d'uns quants anys de feina s'ha traduït en gairebé dos mil articles presentats per ordre alfabètic, en la redacció dels quals han intervingut més de dos-cents cinquanta especialistes, sempre signats i sovint amb una bibliografia bàsica.

En la presentació inicial, el director i els coeditors han explicat amb claredat els seus objectius. Amb la finalitat «d'oferir una obra «integral» de la historiografia catalana, el *Diccionari* inclou cinc grans tipus d'entrades: *a)* historiadors i autors en general; *b)* revistes i publicacions periòdiques; *c)* institucions i centres documentals i bibliogràfics; *d)* obres cabdals i col·leccions documentals, i *e)* escoles, conceptes i tendències historiogràfiques» (p. 17). La «nòmina de veus d'autors» és «la més nombrosa del *Diccionari*», atès que «significa tres quartes parts del total d'entrades». A més de «cronistes o historiadors pròpiament dits, s'hi han incorporat polítics, arxivers, literats, periodistes, etc. que han fet aportacions significatives a la ciència històrica com a investigadors, divulgadors i teòrics, o bé com a editors, testimonis directes dels fets, patrons o mecenes d'institucions. La presència en el *Diccionari* dels més rellevants historiadors de la literatura, de la filosofia, del dret, de la ciència, de l'economia i de l'art ens ha semblat també imprescindible, car la interdisciplinarietat amb aquestes especialitats és una característica fonamental del passat i del present de la ciència històrica. Altrament, cal remarcar que no s'ha descuidat els historiadors no originaris dels Països Catalans que han dedicat part o la totalitat de les seves recerques a l'àmbit de la cultura i la historiografia catalana, com tampoc els qui amb el seu mestratge han influït en el desenvolupament de la ciència històrica a casa nostra» (p. 17). Pel que fa als «historiadors vius», «s'ha adoptat el criteri d'incloure els nascuts fins l'any 1940» (sí que s'hi inclouen els noms d'algunes persones nascudes posteriorment i ja traspasades, com ara Manuel Arranz, Joan Camps i Giró, Joan Crexell o Sebastià García Martínez).

El «segon bloc d'entrades del *Diccionari*» és constituït per revistes i publicacions periòdiques, tant les «pròpiament dedicades a la ciència històrica» com «els setmanaris, butlletins o periòdics que, tot i tenir un plantejament més genèric, han exercit un paper destacat en la divulgació històrica» (p. 18). El tercer bloc s'ocupa de les institucions i els centres documentals i bibliogràfics, dels quals es fa una selecció, «evidentment discutible». Es fa igualment una selecció de «les obres cabdals i les grans col·leccions documentals», que constitueixen el quart bloc de l'obra. El cinquè i darrer bloc «és el corresponent a **escoles, conceptes i tendències historiogràfiques**. Ací el lector trobarà, centrades en l'àmbit historiogràfic dels Països Catalans, visions sintètiques i panoràmiques de les grans etapes historicoculturals (historiografia humanística, del Barroc, de la Il·lustració, del Romanticisme, etc.), de les aportacions històriques de les ciències humanes i socials amb les quals la història manté una forta interdisciplinarietat (història del dret, de la literatura, de l'art, de la filosofia, etc.) i, també, de les especialitzacions i tendències historiogràfiques més recents (història de les dones, microhistòria, demografia històrica, etc.)» (p. 18).

No cal insistir en l'interès d'aquest *Diccionari*, que farà servei des de múltiples punts de vista. No és possible, d'altra banda, de donar-ne una valoració de conjunt objectiva, des del moment que tracta de temes tan diversos, que cada especialista mirarà des de la seva òptica i des dels seus coneixements. En tot cas, crec

que es tracta d'una contribució molt important, que ha representat un gran esforç i que en alguns aspectes posa al dia i complementa iniciatives similars com la *Gran Enciclopèdia Catalana* o la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Des del meu punt de vista, puc dir que hi he trobat un bon nombre d'articles excel·lents, redactats per especialistes de primera fila, amb un coneixement perfecte de la bibliografia i de l'estat de les qüestions. Molts altres articles són d'un to més o menys discret, sense aportacions noves i d'un caràcter més aviat descriptiu (quan enceten «els elements qualitatiu i de judici» de què parlen els coeditors a la p. 19, més aviat tendeixen a la hipèrbole o, en algun cas més aviat escàs, a una desqualificació excessiva, que contrasta amb la tònica general). Alguns altres articles, potser no gaires, són francament deficientes, redactats amb presses i sense el mínim coneixement dels temes tractats. Com acostuma a passar, alguns dels articles són perfectes, és a dir, no hi falta ni hi sobra res. Molts altres, però, repeteixen innecessàriament informació o fan constar bibliografia confusiória (a vegades es barregen les obres publicades en vida dels autors amb edicions posteriors o antologies, que hauria convingut distingir i comentar, i molt habitualment no hi ha manera de saber si hom cita llibres, articles de revista o contribucions en obres col·lectives o extrets).

Com que és de suposar que, en un termini pròxim, el *Diccionari d'historiografia catalana* haurà d'ésser reeditat o si més no que s'hi faran suplementes i complements, dono algunes notes de lectura referents a punts que conec poc o molt.

p. 39. La *col·lecció Abat Oliva*, de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en realitat s'anomena *Biblioteca Abat Oliba* i puc donar fe que la iniciativa ni d'aquesta ni de cap altra de les col·leccions iniciades a Montserrat a partir de 1971 no «sorgí del mateix nucli editorial encarregat de la revista *Serra d'Or*». No crec massa exacte de dir que «la col·lecció es destinà a la publicació d'obres de caràcter monogràfic, fonamentalment de tipus històric». En tot cas, convindria posar en relleu que acull obres d'història, d'història de l'art, de llengua, d'història de la literatura i altres obres relacionades d'alguna manera amb la cultura catalana, i que entre els seus dos-cents cinquanta volums hi ha un bon nombre de miscel·lànies dedicades a erudits molt diversos. També convindria donar notícia de l'existència d'una «sèrie il·lustrada» de la Biblioteca Abat Oliba, on han aparegut obres importants d'Alexandre de Laborde o d'Eduard Junyent, miscel·lànies dedicades a Pere de Palol i a Joan Ainaud, etc.

ps. 44-45. Per a completar la biobibliografia d'Estanislau de Kostka Aguiló convindria tenir en compte la necrologia que li va dedicar Antoni M. Alcover al «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», IX (1916-1917), ps. 225-227, i el repertori d'Agustín Ruiz Cabriada, *Bio-bibliografía del Cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos* (Madrid 1958).

ps. 44-45. Sobre Marià Aguiló i Fuster hauria estat possible tenir en compte la bibliografia més recent, que esmento a *Escriptors i erudits contemporanis. Segona sèrie* (Barcelona, 2001) i a *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie* (Barcelona, 2003). Convindria precisar que el *Cançonet de les obretes...* no té

res a veure amb la poesia popular i que només aparegué el primer volum del *Romancer popular de la terra catalana*, que presentava versions refetes per Aguiló (el mateix error es repeteix parcialment més endavant, p. 611). Cal tenir ben present que ni Bartomeu Muntaner —erudit del segle XIX oblidat al *Diccionari d'historiografia*— ni Jeroni Rosselló —poeta i lul·lista de la mateixa època, igualment oblidat— no van «traduir» ni el *Libre de Consolació de Philosophia*, ni el *Fèlix de les meravelles* de Ramon Llull.

ps. 48-49. A l'article, una mica massa reiteratiu, sobre Joan Ainaud i de Lasarte, convindria afegir que el 1998 i el 1999 li foren dedicats dos volums titulats *Miscel·lània d'homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, que posen al dia la seva bibliografia i contenen diversos treballs de tipus biogràfic.

p. 52. Hauria estat oportú de fer constar que el nom de fonts del pare Anselm Maria Albareda era Joaquim. D'altra banda, cal precisar que no abandonà el càrrec de prefecte de la Vaticana en ésser nomenat abat titular de Ripoll (el 1951, no el 1961!), títol purament honorífic. Entre els seus treballs, convé destacar els dedicats a la història de la Biblioteca Vaticana i a diversos temes relacionats amb el llibre. De més a més, li foren dedicades tres miscel·lànies d'homenatge, una de les quals conté la seva bibliografia.

ps. 54-55. L'article sobre Antoni M. Alcover assegura erròniament que «defensà un integrisme radical de tradició carlina que només matisà cap al final de la seva vida» (els especialistes saben que tot és molt més complex) i que polemitzà des del «diari catòlic *La Aurora*» (en realitat era un setmanari, on no signava *Revenjoli*, sinó *Revenjoli*, i les polèmiques començaren en altres indrets, molt abans). Tampoc no és exacte que «aquestes polèmiques» despertessin la seva vocació literària. Hi ha tot d'altres inexactituds o imprecisions, que no m'entretindrà a detallar i que hauria estat fàcil d'evitar amb la consulta de la bibliografia citada —sovint també d'una manera inexacta o imprecisa— i amb les aportacions més recents, no citades, de Gabriel Janer Manila, de Joan Miralles i Monserrat, de Joan Veny, de Maria Pilar Perea o de Joan March Noguera.

ps. 55-56. Convindria dir que Miquel Alcover, germà de mossèn Alcover, era jesuïta i donar-ne el mínim de dades biogràfiques.

ps. 62-63. L'obra *La vila de Muro i els Alomar de la «Serra»* és atribuïda tant a Gabriel Alomar Esteve com, erròniament, al seu parent Gabriel Alomar i Villalonga. A l'article sobre aquest darrer, com en el de mossèn Alcover i en altres, són citades obres que en realitat són reculls o antologies publicats després de la mort dels autors i que lògicament haurien hagut de tenir un tractament diferent. D'altra banda, s'hi confon Miquel Pons amb Margalida Pons.

ps. 63-64. Tant a l'article sobre Ramon d'Alòs-Moner com a la resta de l'obra cap tenir en compte que la grafia correcta actual de la *Secció Històrico-Arqueològica* de l'Institut d'Estudis Catalans és amb guió (no *Historicoarqueològica*). Al mateix article sobre Alòs-Moner caldria precisar que va començar a revisar l'edició de la Crònica de Pere III preparada per Amadeu Pagès —un gran estudiós que ha estat sorprenentment oblidat al *Diccionari d'historiografia*— i que hi afe-

gí algunes notes, incloses amb la seva signatura a l'edició de Pagès, *Chronique catalane de Pierre IV d'Aragon III de Catalogne dit le Cérémonieux ou del Punyallet* (Toulouse-Paris, 1942). Va preparar també una edició de les obres d'Arnau de Vilanova, que fou enllestida pel pare Batllori, un cop mort Alòs, i publicada a la col·lecció «Els Nostres Clàssics».

p. 68. A l'article sobre Agustí Altisent hi ha una confusió, que es repeteix altres vegades al llarg de l'obra, entre llibres, articles, contribucions a volums col·lectiu o extrets. En aquest cas concret es fa referència «al llibre *Parábolas y alegorías de san Bernardo sobre la vida monástica*, i un altre sobre el comentari de sant Bernat al *Càntic dels Càntics* del rei Salomó», que no són tals llibres. D'altra banda, convindria assenyalar que la Universitat de Tarragona va dedicar una miscel·lània al pare Altisent.

ps. 68-69. El primer volum (únic aparegut) del *Diccionari de la dansa* de Joan Amades i Francesc Pujol no va aparèixer realment el 1936, com vaig demostrar fa temps (vegeu *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie*, ps. 294-296). A la bibliografia caldria afegir-hi com a mínim el volum col·lectiu *El món de Joan Amades* (Barcelona, 1990).

p. 71. A l'article sobre el baró de Maldà, cal assenyalar que Josep M. Pons i Guri no és «mossèn».

ps. 77-78. Convé precisar que el darrer volum aparegut d'«*Analecta Montserratensia*», el desè, també forma part de la *Miscel·lània Anselm Albareda* iniciada al volum novè.

p. 78. Convindria posar d'acord els articles *Analecta Sacra Tarraconensia* i *Casanovas i Camprubí, Ignasi* pel que fa als orígens de la Biblioteca Balmes i la seva relació amb el Foment de Pietat.

p. 93. A l'article sobre Ramon Aramon i Serra convindria substituir «Es doctorà a Madrid» per «Seguí els cursos de doctorat a Madrid». D'altra banda, no assumí «l'edició dels cançoners populars de la Biblioteca de Catalunya», sinó dels cançoners medievals.

p. 108. No té cap sentit dir que la reedició de *L'arquitectura romànica a Catalunya*, de Josep Puig i Cadafalch, el 1983, fou «una de les primeres activitats de l'IEC durant la democràcia».

p. 121. No és prou exacte que l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» sigui (només) una «publicació anual d'història de la literatura catalana».

p. 176. Convindria dir que Antoni M. Badia i Margarit fou, juntament amb Germà Colón, l'impulsor i el primer president de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, una entitat que hauria hagut de tenir entrada pròpia al *Diccionari d'historiografia*.

ps. 178-179. Per a Andreu Balaguer i Merino i per a les dues necrologies que li dedicà Milà i Fontanals, vegeu Manuel Jorba, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals* (Barcelona, 1989), índex de noms. No cal dir que sempre que es parla de «*langues romaines*» hauria de dir «*langues romanes*», atès que Balaguer no es va dedicar al llatí, sinó a les llengües romàniques...

ps. 186-187. El nom de fonts del pare Cebrià Baraut i Obiols (traspassat a Montserrat el 2003, poc després de l'aparició del *Diccionari d'historiografia*) era en realitat Francesc de Sales. Rebé, doncs, el nom «monàstic» de Cebrià en entrar al monestir (no «en professar»). Durant la guerra civil, no residí al monestir alemany de *Maria Loach*, sinó de *Maria Laach*, i el professor d'història que hi va tenir no es deia *Hipisch*, sinó *Hilpisch*. Un altre professor benedictí que va tenir a Sant Anselm, de Roma, no es deia *Stollz*, sinó *Stolz*. Convindria assenyalar que el pare Baraut va publicar un bon nombre d'articles importants a *Analecta Montserratensia* (que no era cap «collecció», sinó una revista), a «*Studia Monastica*» —una altra revista sorgida a Montserrat el 1959, que hauria hagut de tenir entrada al *Diccionari d'historiografia*— i a «*Montserrat. Butlletí del Santuari*». D'altra banda, el govern d'Andorra li va dedicar una miscel·lània d'homenatge.

ps. 188-189. Miquel Barceló i Perelló va estudiar també a les universitats de Madrid i de Barcelona, on fou deixeble de Martí de Riquer.

p. 198. El pare Miquel Batllori no va escriure *Los jesuitas en el Levante rojo* «per encàrrec de la jerarquia», sinó per encàrrec del seu provincial. Em sembla del tot desencertat dir que aquesta obra «l'enfrontà als superiors a causa dels seus trets heterodoxos».

p. 204. El llibre de Josep Benet *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya* no és una simple «reedició» de l'anònim *Catalunya sota el règim franquista*, sinó una refosa total, molt augmentada.

p. 206. El manuscrit del *Viaje a las Villas de Mallorca* de Jeroni de Berard que es conserva a la Biblioteca de l'Ajuntament de Palma és incomplet. Els seus editors l'han complementat amb un altre manuscrit, procedent del fons del comte d'Aiamans, de la Biblioteca de Montserrat.

ps. 210-211. L'article *Biblioteca Balear de la Real* barreja dues coses que en realitat són del tot diferents: la biblioteca antiga del monestir cistercenc de la Real, suprimit durant la desamortització del segle XIX, i l'actual Biblioteca Balear que han format al mateix edifici els Missioners dels Sagrats Cors.

p. 212. El *Josep Maria Bover* del qual es conserven manuscrits a la Biblioteca Bartomeu March és, en realitat, Joaquim M. Bover.

p. 221. La «iniciativa» de la *Biblioteca Serra d'Or*, editada a partir de 1975 per Publicacions de l'Abadia de Montserrat, no va procedir «del nucli editor de la revista homònima», com ja he assenyalat en parlar de la *Biblioteca Abat Oliba*.

ps. 234-235. Convindria precisar que Pere Bohigas i Balaguer va col·laborar a l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, patrocinat per Rafael Patxot, una institució que hauria de tenir entrada pròpia al *Diccionari d'historiografia*, com la hi hauria de tenir també l'*Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya* dirigit per Tomàs Carreras i Artau i per Josep M. Batista i Roca. El 1938 Bohigas va publicar, fent servir en part les seves recerques de camp, un primer volum d'un *Cançoner popular català*, que no pogué ésser distribuït a causa del final de la guerra civil i que fou reeditat, juntament amb un segon volum inèdit, a la Biblioteca Serra d'Or. No és exacte que el seu llibre *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*,

de la Biblioteca Abat Oliba, toqui «aspectes de caràcter més general»: és un recull de diversos treballs de l'autor, com ho són *Sobre manuscrits i biblioteques*, de la col·lecció Textos i estudis de cultura catalana —que podria tenir també entrada al *Diccionari d'historiografia*— o *Mirall d'una llarga vida*, que li va publicar l'Institut d'Estudis Catalans amb motiu del seu fecund centenari. Com en altres entrades, hi ha greus errors en la citació de revistes i confusió entre llibres i articles.

p. 226. Per a entendre l'enigma de la *Història de Mallorca, I-II*, «aportació col·lectiva en tres volums», caldrà veure l'entrada *Història de Mallorca* a les ps. 624-625.

p. 237. No crec que es pugui dir que Josep M. Boix i Raspall, pare del pare Maur M. Boix, «l'any 1939 fou empresonat com a responsable de la catalanitat» de la Caixa. L'empresonament s'ha de situar dins els expedients de responsabilitats polítiques i altres fórmules similars de repressió del moment. Pel que fa al pare Maur, no fou «visitador de la Congregació Benedictina Sublacense», sinó de la seva Província espanyola (o hispànica, com li agradava de dir a ell). El *Llibre de la Mare de Déu de Montserrat* és una antologia. *Vida i miracles de sant Benet*, en canvi, no és ni una antologia ni una edició comentada, sinó la traducció del segon llibre dels *Diàlegs* de sant Gregori el Gran, dedicat a sant Benet de Núrsia. L'antologia *Montserrat és vostre* és, en realitat, un recull de textos de l'abat Aureli M. Escarré, i *Montserrat II: Llegenda de Montserrat* no és un «estudi de la relació de Jacint Verdaguer amb el monestir», sinó una edició crítica d'una obra de Verdaguer. Les memòries fragmentàries *Cops d'ull al retrovisor* es van publicar efectivament el 2001, però no hi va tenir res a veure Carme Ferré, autora, això sí, d'una tesi doctoral sobre la revista «Serra d'Or».

p. 239. No em consta que el medievalista J. N. Hillgarth hagi publicat «articles sobre prehistòria» al «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana». Hauria convingut fer referència als útils índexs d'aquesta revista de què podem disposar.

p. 264. El títol actual del *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* és «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», en castellà. L'article dóna una notícia molt poc acurada de l'evolució de la revista i de la seva importància.

ps. 278-279. Em sembla inconcebible que a l'entrada sobre Francesc Cambó no hi hagi cap referència al llibre de Borja de Riquer, *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme* (Vic, 1996), ni a la temàtica que tracta.

p. 290. El pare Josep Capó i Juan va morir a Santa Maria del Camí el 1996 i aquell mateix any l'ajuntament l'enomenà fill il·lustre. Convindria esmentar la seva pertinença a l'Oratori de Sant Felip Neri, que explica les seves primeres publicacions.

ps. 316-317. A l'entrada *catalanòfils* gairebé no hi ha cap referència als estudiosos de la llengua i la literatura catalanes, agrupats en entitats que no són esmentades en aquest article ni tenen entrada pròpia al *Diccionari d'historiografia*, com l'Anglo-Catalan Society, la North American Catalan Society, l'Associazio-

ne Italiana di Studi Catalani, el Deutscher Katalanistenverband, l'Association Française des Catalanistes o l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Per a esmentar només uns quants noms importants que haurien de constar al *Diccionari*, de la mateixa manera que hi consten alguns dels seus col·legues, assenyalaré els de Jean Amade (o Joan Amade, ja que era rossellonès), Giuseppe Sansone, Giuseppe Tavani, R. Pring-Mill, G. Ribbans, Arthur Terry, Anthony Bonner, E. Platzeck i Friedrich Stegmüller.

p. 353. Convé precisar que els cinc volums d'*Obres* de Miquel Coll i Alentorn foren publicats en coedició per Curial i per Publicacions de l'Abadia de Montserrat. D'altra banda, la manca d'autenticitat del pseudo-Boades ja havia estat indicada per Andrés Giménez Soler, com es fa constar oportunament a la p. 529.

ps. 356-357. La «congregació benedictina» estudiada pel pare Garcia Colomàs és la de Valladolid. A les seves dades biogràfiques, convindria afegir que el monestir mallorquí de Binicanella, que va fundar, fou traslladat més tard prop de Bunyola i després tancat. Entre les seves obres, manca la més extensa: una història del monaquisme, *La tradició benedictina*, apareguda a Zamora, en una pila de volums.

p. 357. Convindria afegir que el pare Eusebi Colomer fou membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

p. 363. Al costat del Tercer Congrés d'Història de la Medicina, també haurien hagut de tenir entrada pròpia els Congressos de Metges de Llengua Catalana i els Congressos Internacionals d'Història de la Medicina Catalana.

p. 386. La traducció anglesa esmentada de la Crònica del Cerimoniós no és deguda a «Mary-Hilgarth», sinó a Mary Hillgarth, i la introducció i les notes d'aquesta mateixa traducció no són de «Jocelyn N. Mary Hillgarth», sinó de Jocelyn N. Hillgarth.

p. 400. L'editor de la història de Mallorca de Joan Dameto no era «Josep Maria Bover», sinó *Joaquim*.

p. 441. L'obra de Mikel de Epalza és molt més extensa que no dóna a entendre l'article que se li dedica i hi falten referències, per exemple, als seus estudis sobre Anselm Turmeda i sobre molts aspectes d'història o de toponímia valenciana i mallorquina.

p. 455. Joan Estelrich no fou mai secretari de Francesc Cambó, tot i que aquesta notícia consta en molts indrets. Sí que fou un gran col·laborador seu en temes culturals. Estelrich no solament formà part del Comitè d'Enllaç de la Comunitat Catalanoblear, sinó que la promogué de sotamà i participà activament en la redacció del manifest de solidaritat entre Catalunya i Mallorca del 1936. Durant la guerra civil, no solament dirigí «Occident», sinó que dirigí les publicacions de l'Oficina de Propaganda i Premsa de París, subvencionada per Cambó, i n'escriví un bon nombre. El seu arxiu personal anirà a la Biblioteca de Catalunya, però en el moment d'aparèixer el *Diccionari d'historiografia* encara no hi havia entrat.

p. 459. Cal tenir present que, a més dels dos volums que la revista «Estudis Universitaris Catalans» va dedicar a Antoni Rubió i Lluch, la miscel·lània Rubió constava d'un tercer volum procedent d'«Analecta Sacra Tarraconensia» (cal corregir en aquest sentit l'article dedicat a Rubió i Lluch, p. 1038). La segona etapa de la revista, que no va poder tirar endavant a causa de l'oposició d'alguna institució implicada, va publicar, a més de la miscel·lània Aramon, una miscel·lània Ramon d'Abadal.

p. 460. El successor de Jordi Rubió i Balaguer com a professor d'història de la literatura als Estudis Universitaris Catalans fou Joaquim Molas. D'altra banda, Ramon Aramon i Serra hi féu sempre classes de llengua.

p. 469. Convindria precisar que Francesc Ferrari i Billoch inicialment va pertànyer a la maçoneria. Per al seu treball de síntesi sobre el *Movimiento* a Mallorca, vegeu les precisions que dono al llibre *Els escriptors i la guerra civil a les Illes Balears* (Barcelona, 1990). La seva novel·leta, igualment de tema de guerra, *La innominada* no es diu *La innominiada*.

p. 495. Hi trobem remissions a l'article *Rafael Patxot* i a l'article *Ictineu*, que hi haurien d'ésser, però que a l'hora de la veritat han desaparegut del seu lloc. La Fundació Bofill, d'altra banda, mereixeria un article propi.

p. 540. En parlar dels buidatges fets per a la preparació de la *Gran Enciclopèdia Catalana* es parla d'un *Rivelles* que en realitat és Josep Ribelles, un important bibliògraf valencià que hauria merescut entrada pròpia al *Diccionari d'historigrafia*. Convindria afegir que una bona quantitat dels articles de la «secció catalana» de la *GEC* eren de primera mà, amb aportacions noves, i representaren una contribució important per al coneixement de la història i de la cultura catalanes en general.

ps. 564-565. Fóra oportú explicar que els pares de J. N. Hillgarth van viure molt de temps a Mallorca i que ell mateix continua tenint-hi casa, a Son Torrella de Santa Maria. Ha publicat un bell volum de memòries de la seva mare Mary, que té molt interès per a la Mallorca del segon terç del segle xx. Convindria fer constar que el seu important llibre sobre Ramon Llull ha estat traduït, en una versió millorada, al català.

ps. 588-593. L'article general sobre història de l'Església és especialment penós, amb un desconeixement molt gran dels temes tractats i ple d'errors factuais, visibles d'una manera especial en els títols i en els autors alemanys citats, fins al punt de barrejar-hi el lingüista Meyer-Lübke, d'assegurar que la història de l'Església a Espanya (en alemany) del pare Gams duu el títol de *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*, d'esmentar «els *Sitzungsberichte der Kais* de l'Akademie der Wissenschaften in Wien», o de confondre H. Finke amb E. Fichte... Em limitaré només a comentar alguns dels molts punts erronis de l'apartat *Els investigadors catalans*: Quan es parla de les revistes de Montserrat d'abans de la guerra civil s'hi inclouen l'*Euclologi*, que és un llibre de pregàries, una sigla que no sé a què correspon, *ASM*, i «*Studia Monastica*», que no va començar a sortir fins al 1959. Igualment s'hi inclou el llibre d'Albert Manent i Josep Raventós —que evident-

ment no són monjos de Montserrat— sobre *L'Església clandestina a Catalunya durant la guerra civil*, que no fou publicat fins després de la mort de Franco. Tot seguit, Joan Bada és anomenat «responsable de la revista eclesiàstica oberta a temes històrics *Apostolado Sacerdotal* (1944)», tot i que Bada és nascut el 1937; es tracta evidentment d'una confusió amb Joan Bonet i Baltà. Dins un conjunt de dades confuses i mal conegudes, m'hi sobta d'una manera especial l'afirmació que la «collecció montserratina “Scripta et documenta”» es va organitzar «en sis unitats bàsiques, més una secció miscel·lània»; en realitat, la collecció fou iniciada el 1953 i mai no ha tingut ni «unitats» ni «seccions». Més endavant, continua la cerimònia de la confusió referint-se a la Sociedad de Estudios Monásticos fundada pel pare Garcia Colombàs, com si fos el mateix que els Colloquis d'història del monaquisme català, i fent monjo de Montserrat un inexistent Lluís Recasens (deu voler dir Joan?) o monjo de Poblet Eufemià Fort i Cogul (que algunes cròniques del moment anomenaven «señorita Eufemia», però que en tot cas era pare d'uns quants fills), o pitjor encara ressuscitant un «cartoixà Geli» mallorquí del segle XVII. És sorprenent que enlloc no es parli de l' *Anuari de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, que lògicament hauria hagut de tenir una entrada al *Diccionari d'historiografia*, ni de l'arxiu d'història de l'Església catalana contemporània recollit per mossèn Bonet i Baltà, que va estimular els estudis d'història eclesiàstica a través de la Fundació Josep Sanabre.

ps. 610-611. No és prou exacte dir que la «romanística» fou «iniciada» al començament del segle XX per Antoni Griera i per Pere Barnils. Com és prou sabut, abans hi havia hagut Tomàs Forteza, que va estudiar a fons l'obra de Friedrich Diez, Manuel Milà i Fontanals i sobretot Antoni M. Alcover, que va aprendre alemany per poder estar al dia de la bibliografia i fou molt influït per Bernhard Schädell, mestre de Griera, de Barnils i de Montoliu. En aquest article hi ha una referència a l'entrada *Joan Veny* (i Clar), dissortadament oblidada al seu lloc.

ps. 611-613. Queda molt confusa la descripció de la «segona etapa» de la *història de la música* als Països Catalans, la «figura clau» de la qual seria Felip Pedrell. El lector desprevingut pensarà que Pedrell fou una peça decisiva de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, «fundat per Carreras i Artau» (ja hem comentat abans que era Tomàs C. i A., conjuntament amb Josep M. Batista i Roca), i que «la seva obra fonamental» és el *Cançoner popular de Catalunya* (1921-1936), en realitat una empresa en la qual Pedrell ja no va poder participar i que es deia *Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. El *Romancer tradicional eivissenc* esmentat més endavant no és de Gabriel Llompart, sinó d'Isidor Macabich. L'autor d'una obra sobre Ferran Sors esmentada a la p. 613 no és *Brien Jeffrey*, sinó *Brian Jeffery*, i el mallorquí J. *Perets* que surt una mica més avall és Joan *Parets*.

p. 669. L'entrada sobre les *Homilies d'Organyà* no té encara en compte la recent edició crítica d'«Els Nostres Clàssics» i les controvèrsies que ha provocat.

p. 688. Totes les societats filials de l'Institut d'Estudis Catalans esmentades i les seves revistes corresponents haurien hagut de tenir entrada pròpia al *Diccio-*

nari d'historiografia, com ja en tenen la Societat Catalana d'Estudis Històrics i el seu butlletí. Caldria afegir-hi, encara, la Societat Catalana d'Estudis Clàssics i la revista «Itaca», i la Societat Catalana de Llengua i Literatura i la revista «Llengua & Literatura».

p. 700. José Janini Cuesta va morir el 1987. Vegeu el treball d'Alexandre Olivari, *L'obra científica de José Janini*, «Miscel·lània Litúrgica Catalana», VI (1995), ps. 13-46.

ps. 703-704. L'article sobre el controvertit Joan de Bíclarum no ha estat signat.

p. 705. Pere Jofre i Bosch va morir a Andratx el 1998.

ps. 709-710. Cal tenir present que les obres d'Eduard Junyent *Catalunya romànica. L'arquitectura del segle XI* i *Catalunya romànica. L'arquitectura del segle XII* són una adaptació ampliada de la també citada *Catalogne romane*. Caldria afegir a la llista d'obres de Junyent *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic* (1983) i sobretot el *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, enllestit per Anscari M. Mundó (1992).

p. 718. El llibre del pare Andreu de Palma *Mallorca en guerra contra el marxisme* és citat, innecessàriament, dues vegades. És veritat que s'hi «fa una apologia de l'*alzamiento nacional*». No ho és tant, però, que utilitzi un «to literari»: el llibre és un recull d'informació útil, que els historiadors posteriors han fet servir sovint. D'altra banda, hauria anat bé d'indicar que aquesta obra va tenir problemes de censura, com he pogut explicar a *Els intellectuals mallorquins davant el franquisme* (Barcelona, 1992). Convindria citar a la bibliografia el volum *Algunos años de labor cultural (1905-1960) (Ficha bibliográfica del Rdo. P. Andrés de Palma de Mallorca, O.F.M. Cap.)* (Barcelona, 1960) i l'article d'Àlvar Maduell, *El P. Andreu de Palma, antic i benemèrit lul·lista*, «Estudios Lulianos», X (1966), ps. 269-277.

p. 722. La ressenya de Joaquim Molas sobre la bibliografia de Gabriel Llabrés i Quintana va aparèixer a «Estudis Romànics», no a *Estudios Románicos*.

ps. 731-732. La bibliografia utilitzada per a la descripció del *Llibre Vermell* de Montserrat és totalment desfasada. Cal tenir present sobretot l'edició facsímil que en va ésser feta amb motiu del Mil·lenari de Catalunya (Barcelona, 1989), amb un pròleg excel·lent de Xavier Altés, i els treballs de R. Aramon i Serra, de Cebrià Baraut i de M. C. Gómez Muntané.

p. 786. El volum de l'*Onomasticon Cataloniae* publicat en col·laboració per Josep Mascaró Passarius i Joan Coromines és el primer, dedicat a toponímia antiga de les Balears. El Premi Sanchis Guarner que obtingué és atorgat per la Fundació Jaume I.

ps. 799-800. L'afirmació que l'«aportació estrictament filològica (veritablement renovadora dels estudis lingüístics)» de Ramón Menéndez Pidal «no fou pas tan polèmica» com la històrica no és prou exacta. Cal recordar la gran polèmica que va tenir al començament del segle XX amb Antoni M. Alcover i amb altres estudiosos catalans, que va provocar les *Questions de llengua y literatura catalana* d'Alcover. D'altra banda, no és sobrer recordar que quan Menéndez Pidal

era viu, els historiadors —com el pare Batllori o Jaume Vicens i Vives, però ara parlo de professors castellans meus— solien dir «es un buen filólogo», mentre que els filòlegs acostumaven a dir «es un buen historiador» perquè, si no eren de la seva escola, el consideraven sobrepassat. El fet que fos membre corresponent de l'IEC s'explica perquè R. Aramon i Serra i Pere Bohigas foren deixebles de Menéndez Pidal a Madrid (de fet, Aramon fou també corresponent de la Real Academia Española).

p. 818. La revista del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada no es diu *Miscel·lània Aqualatensia*, tal com és entrada al *Diccionari d'historiografia*, sinó, en llatí, «*Miscellanea...*».

p. 850. Convindria esmentar, a l'article sobre Joan Nadal i Cañellas (que sempre signa Juan Nadal), la seva recent edició de vuit tractats d'Arnau de Vilanova traduïts al grec (2002). També convé tenir present que se li ha dedicat una miscel·lània d'homenatge.

p. 888. No sé veure que es digui que Pere Pagès i Elies feia servir sempre el pseudònim de Víctor Alba (sí que n'hi ha una remissió a la p. 51).

p. 889. Com hem d'entendre l'afirmació que Antonio Palomeque, «Historiador especialista en l'època moderna i medievalista. Catedràtic d'història moderna universal de la Universitat de Barcelona i acadèmic corresponent de la Real Academia de la Historia, estudià posteriorment filosofia i lletres a la Universitat Central de Madrid»?

ps. 934-935. Per a posar al dia la bibliografia sobre Josep Lluís Pons i Gallarza, vegeu el llibre de F. Xavier Vall i Solaz, *Sóller en el paisatge poètic mallorquí (De Pons i Gallarza a Rosselló-Pòrcel)* (Barcelona/Palma, 2001).

p. 967. No és exacte que tots els números de la revista «Qüestions de vida cristiana» fins al 2000 haguessin estat «editats» a «les premses de l'abadia de Montserrat». Des de fa temps ja no hi apareix la secció «Signes del temps». El director actual n'és Andreu Marquès. Per a la trajectòria de la revista, hi ha bibliografia important a «Qüestions de vida cristiana» mateix i a la miscel·lània dedicada a Evangelista Vilanova el 1997.

ps. 967-968. Bartomeu Quetglas no era «religiós», sinó sacerdot diocesà de Mallorca. Sobre la seva curiosa personalitat, cal tenir present l'article de Juan Bestard Comas, *Un precursor de los subsidios familiares en España: el P. Bartolomé Quetglas*, «Revista Iberoamericana de Seguridad Social», XIII, núm. 5 (1964), ps. 1011-1021.

p. 975. Josep Ramis d'Ayreflor va recollir els documents de la *vila* d'Artà, no de la «villa».

p. 1002. Cal afegir a l'obra publicada del pare Benet Ribas i Calaf els *Annals de Montserrat (1258-1485)*, publicats per Xavier Altés el 1997.

p. 1010. Convindria esmentar, a l'entrada sobre Francesc Riera i Montserrat, que és autor, conjuntament amb Pere Xamena, d'una síntesi d'història de l'Església a Mallorca (cf. p. 1213).

p. 1026. David Romano va morir el 2001 a Barcelona.

ps. 1041-1042. Marià Rubió i Tudurí no era cosí, sinó germà de Nicolau M. Rubió i Tudurí. Per a l'extensa i complexa obra de Nicolau, vegeu el llibre de Josep M. Quintana, *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981). Literatura i pensament* (Barcelona 2002). Per a Marià, que també hauria hagut de tenir entrada al *Diccionari d'historiografia*, vegeu les seves memòries *Barcelona 1936-1939* (Barcelona, 2002).

p. 1042. Convindria esmentar els diversos llibres que Ramon Rucabado va publicar a Barcelona explicant la destrucció de les seves esglésies durant els primers temps de la guerra civil.

p. 1085. Per a completar l'article dedicat a Joan Serra i Vilaró, convindria tenir en compte les seves interessants memòries *De Solsona a Perpinyà, passant per Ventimiglia*, publicades al volum col·lectiu *La persecució religiosa de 1936 a Catalunya. Testimoniats* (Barcelona, 1987).

ps. 1085-1086. L'article sobre la revista «Serra d'Or», molt correcte, pràcticament s'atura l'any 1964, amb la legalització de la revista, i no fa referència al canvi total que va sofrir, des del punt de vista del funcionament, a partir de la mort de Franco, ni als articles i dossiers de recuperació de la memòria històrica que hi han anat apareixent des d'aleshores. A la bibliografia, caldria afegir el llibre de Carme Ferré Pavia, *Intel·lectualitat i cultura resistent. «Serra d'Or», 1959-1997* (Barcelona, 2001) i les memòries de Maur M. Boix, *Cops d'ull al retrovisor* (Barcelona, 2001), que inclouen també una conferència titulada *La meua experiència a «Serra d'Or»*.

p. 1098. No em consta que ni «les obres de Ramon Llull» ni «el *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Antoni M. Alcover» i sobretot de Francesc de B. Moll siguin «publicacions» de la Societat Arqueològica Lulliana.

p. 1131. S'hauria de precisar que les memòries d'Abelard Tona i Nadalmai foren editades a cura de Publicacions de l'Abadia de Montserrat (el 1994, no el 1995), amb un pròleg d'Albert Manent. (S'ha de corregir igualment en aquest sentit l'afirmació de la p. 760; pel que fa a les memòries de Ramon Noguer, esmentades a la mateixa p. 760, foren editades igualment a cura de Publicacions de l'Abadia de Montserrat, sense cap pròleg.)

p. 1172. El cançoner Vega-Aguiló, esmentat a l'entrada dedicada a Josep de Vega i de Sentmenat, no és la «col·lecció de poesia popular» aplegada per Vega, sinó un important cançoner medieval.

p. 1178. El volum *Georges Bernanos, 1888-1988*, atribuït a Antoni Vicens i Castanyer, és en realitat un volum col·lectiu.

p. 1218. Hauria estat convenient relacionar l'entrada sobre Francisco de Zamora amb la de l'arxiver de Montserrat Benet Ribas i fer servir l'article de Xavier Altés i Josep Galobart, *Un ambiciós projecte d'història eclesiàstica i natural de Montserrat*, «*Revista Catalana de Teologia*», XIII (1988), ps. 205-227, tampoc no utilitzat a l'entrada sobre Ribas.

p. 1219. El títol amb què fou enviat a Itàlia Alfonso de Zayas y de Bobadilla el juny de 1938 era, segons la premsa del moment, «Inspector Extraordinario de

Falange Española Tradicionalista y de las JONS en Italia, Yugoslavia, Rumania, Grecia y Bulgaria». Era una manera d'allunyar-lo de Mallorca, per les seves idees polítiques —no va acceptar de grat la Unificació— i sobretot per la seva conducta personal poc edificant. Convindria afegir que, quan era procurador a Corts, va signar una famosa carta demanant a Franco la restauració de la monarquia, cosa que va representar l'acabament de la seva carrera. D'altra banda, el seu llibre *Historia de la Vieja Guardia de Baleares* no es limita a Mallorca i la informació que dóna, que cal prendre sempre amb precaució, no es limita a «abans de la Guerra Civil Espanyola».

He suggerit ja un bon nombre de noms de persones i d'institucions que hauria convingut d'incloure al *Diccionari d'historiografia*. No són ni de bon tros tots els que se m'han acudit. Pel que fa a persones, hi trobo a mancar, per exemple, Tomàs Aguiló i Forteza i el seu *Almanaque de las Islas Baleares*; Josep Tarongí, iniciador de la polèmica sobre els *xuetes* mallorquins; els erudits Jaume Lladó Ferragut, mallorquí, i Jesús Massip, de Tortosa; el metge Oriol Casassas; un munt de folkloristes i historiadors de la literatura o editors de textos antics, com ara Pau Bertran i Bros, Francesc Pelagi Briz, Aureli Capmany, Andreu Ferrer Ginard, Rafael Ginard Bauçà, Albert G. Hauf, Francesc Pujol, Joan Puntí, Josep Romeu i Figueras, Baltasar Samper, Amadeu J. Soberanas, Valeri Serra i Boldú, Rossend Serra i Pagès, Jaume Vidal Alcover, Ramon Violant i Simorra; lingüistes com Joan Bastardas i el seu *Glossarium mediae latinitatis Cataloniae*; eclesiàstics com ara els medievalistes Martí de Barcelona i Andreu Ivars, els liturgistes Jordi M. Pinell i Alexandre Olivari, l'historiador cistercenc Alexandre Masoliver, el lingüista Antoni Griera, el «tot terreny» Joan Tusquets, l'historiador i polític integrista Gaietà Soler, els lullistes Francesc Sureda Blanes —fundador de la Maioricensis Schola Lullistica—, Salvador Galmés —promotor de les Obres de Ramon Llull— i Sebastià Garcias Palou —fundador de la revista «Estudios Lulianos», ara «Studia Lulliana»—, o els historiadors locals Josep Mas i Domènech, Ramon Corbella o Fortià Solà, aquest darrer també biògraf de Josep Torras i Bages.

Se m'acuden també tota una colla de noms que podrien ésser afegits a la selecció que el *Diccionari d'historiografia* fa, amb molt bon criteri, d'autors de memòries o textos similars o de persones influents en el seu moment, com ara Raimon d'Abadal, Carles Gerhard, Josep Tarradellas, Antoni M. Sbert, Josep Pous i Pagès, Miquel Ferrà, els germans Llorenç i Miquel Villalonga, Alberto Bayo, Manuel Uribarry, Norman Bray, Alan Hillgarth, Georges Bernanos, Simone Weil, Robert Graves, Joan Cid i Mulet, Màrius Verdaguer, Anna Murià, Guillem Colom i Ferrà, Miquel Gayà i Sitjar, Maria Aurèlia Capmany, Josep Armgou, Narcís Xifra...

Quant a institucions, a les moltes que ja he suggerit s'hi podrien afegir encara el Raimundus Lullus Institut de Friburg de Brisgòvia, la Maioricensis Schola Lullistica, l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura (i el seu anuari) i la Facultat de Teologia de Catalunya (i la seva «Revista Catalana de Teologia»). Curiosament, el *Diccionari* inclou tres editorials: *Editorial Sicània*; *Lletres valencia-*

nes, *Editorial*, i *Selecta, Editorial*. En una nova edició, o caldria suprimir-les o caldria complementar-les amb la resta d'editorials dels Països Catalans que hagin tingut importància en el camp de la història.

La selecció d'«obres cabdals», seguint els criteris adoptats al llarg de l'obra, es podria ampliar amb el *Viage literario a las Iglesias de España* de Villanueva, el *Voyage pittoresque et historique* d'Alexandre de Laborde (que tampoc no té entrada pròpia), el *Diccionari biogràfic Albertí*, el *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, el *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*—que no he sabut veure esmentat enlloc al *Diccionari d'historiografia*— i l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*.

Quant a «tendències historiogràfiques», m'hauria agradat que hi fos inclòs el concepte d'*història oral*, sobre el qual hi ha bibliografia abundosa a Barcelona i a Mallorca i a altres indrets.

Finalment, l'apartat de revistes es podria completar amb una bona colla d'entrades, moltes de les quals semblen imprescindibles, com ara «Estudios Franciscanos», «Criterion» i «Critèrion», «Estudios Lulianos» («Studia Lulliana»), «Fonaments», «Mayurqa», «Randa», «Estudis Baleàrics», «Fontes Rerum Balearium», «Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics», «Catalan Review», «Caplletra», «Katalanische Zeitschrift», «Lluc» o «El Mirall».

Sé per experiència que, en repertoris com el *Diccionari d'historiografia*, la perfecció és impossible. Sempre s'hi esmunyen errors i errates i sempre s'hi detecten mancances. Per això voldria acabar remarcant, com feia al començament, que el balanç de l'obra és molt positiu i que representa una aportació de primer ordre, que hem d'agrair ben sincerament als qui l'han duta a terme i als qui, d'una manera o una altra, l'han patrocïnada.

JOSEP MASSOT I MUNTANER

SOLÀ, Joan; LLORET, Maria Rosa; MASCARÓ, Joan i Manuel PÉREZ SALDANYA (dir.): *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, 2002.

1. LA GRAMÀTICA DEL CATALÀ CONTEMPORANI

El mes de juny de 2002 va sortir al mercat la *Gramàtica del català contemporani* (GCC), dirigida per Joan Solà (Universitat de Barcelona), Maria Rosa Lloret (Universitat de Barcelona), Joan Mascaró (Universitat Autònoma de Barcelona) i Manuel Pérez Saldanya (Universitat de València). D'entrada, una dada que impressiona a primer cop d'ull: aquesta obra de tres volums suma un total de 3.495 pàgines! I és que, per primera vegada, es descriuen de manera exhaustiva molts dels fenòmens fonètics, fonològics, morfològics i sintàctics que caracteritzen la llengua catalana. Aquesta tasca, iniciada l'any 1997, l'han duta a terme 58 espe-

cialistes, procedents de diverses universitats de les Balears, de Catalunya, del País Valencià i de l'estranger.

Una obra ingent com aquesta ja té dos clars precedents: la *Grande grammatica italiana di consultazione* (1988-1995), de Renzi, Salvi i Cardinaletti, i la *Gramática descriptiva de la lengua española* (1999), de Bosque i Demonte. Totes tres obres tenen un objectiu comú: proporcionar una descripció detallada de la gramàtica actual als investigadors i altres professionals de la llengua, a un públic culte i —caldria afegir-hi— als estudiants de filologia i lingüística. A diferència de les gramàtiques esmentades, però, la *GCC* recull no solament una descripció de les característiques sintàctiques i morfològiques de la llengua, sinó que també en descriu els fenòmens fonètics i fonològics, els quals ocupen els onze primers capítols de l'obra.

Tal com fan saber els directors en el pròleg, l'objectiu principal d'aquesta obra és descriure la llengua culta actual, és a dir, la varietat anomenada estàndard, consolidada, en major o menor grau, en els mitjans de comunicació o en la producció escrita en general. Els responsables de l'obra manifesten, en efecte, que no podien ser gaire generosos amb la informació dialectal. Aquesta afirmació és, no obstant això, excessivament modesta: de fet, les al·lusions a les varietats dialectals hi són prou freqüents, especialment en la part de fonètica i fonologia —que és la que es presta més a incorporar aquest tipus d'informació—, però, també, en les parts de morfologia i sintaxi. És clar que la intensitat amb què es tracten els aspectes dialectals varia en funció del tema abordat i també —no cal amagar-ho— de les falleres de cada autor.

Joan Solà, en una de les moltes entrevistes a què l'han «sotmès» arran de la publicació de la *GCC*, ha expressat que «dictar una norma és una operació molt difícil, que requereix un bon coneixement de l'objecte que cal regular». I això és el que el lector trobarà en la *GCC*: una descripció completa, amb una especial atenció als usos, de les característiques gramaticals més rellevants del català; aquesta descripció, que prou sovint va acompanyada d'alguna reflexió sobre l'estat normatiu dels fenòmens tractats, s'erigeix com a eina imprescindible per a l'establiment de la gramàtica normativa.

Tot i que la *GCC* és essencialment descriptiva, en les argumentacions dels fenòmens, s'hi aprecia una forta influència dels darrers avenços en lingüística, de disciplines tan diverses com ara la lingüística teòrica, especialment la de caire generatiu, la fonètica experimental, la sociolingüística, la pragmàtica, l'anàlisi del discurs, etc. Malgrat el caràcter sincrònic de l'obra, de tant en tant és possible trobar-hi alguna incursió a la diacronia, que serveix per il·luminar alguna qüestió irresoluble sincrònicament.

Que l'edició de la *GCC* és exemplar ja s'endevina pel sol fet de veure l'exterior de l'obra: el disseny i la tria de colors i la inclusió de l'índex en la contracoberta fan irreprimitable el desig de donar-hi un cop d'ull. En l'interior, entre altres particularitats, els recursos tipogràfics en faciliten la lectura i la consulta: els títols són clars i breus, l'interlineat i el cos de lletra no ofeguen el lector i els índexs que

encapçalen cada capítol arriben a fer-se imprescindibles; d'altra banda, les múltiples referències internes i els paràgrafs en lletra petita, que inclouen aspectes més especialitzats i de detall, afavoreixen una consulta àgil del text.

2. L'ESQUELET DE LA GCC

La GCC s'obre amb una presentació general a la llengua catalana en la qual se'n consignen, amb transparència i contenció, l'extensió territorial i els habitants, la filiació, les varietats dialectals, la història, la situació sociolingüística i els estudis lingüístics i literaris. Segueix aquesta presentació general la part dedicada a la fonètica i a la fonologia (veg. el § 3.1 d'aquesta ressenya), en la qual, després d'una descripció general dels sons del català (cap. 1), es tracten els aspectes segmentals (cap. 2-4; cap. 6-9) i els aspectes suprasedgmentals (cap. 5, 10 i 11). La part de morfologia (veg. el § 3.2) s'obre amb un capítol introductori, en què es delimita l'abast d'aquesta part i es defineixen alguns dels conceptes i processos morfològics bàsics; els capítols següents estan dedicats a la morfologia flexiva (cap. 2-5), a la morfologia lèxica (cap. 6-9) i a la cliticització (cap. 10). La part de sintaxi (veg. el § 3.3), a més d'incloure quatre capítols introductoris (cap. 1-4), tracta les classes de paraules i els sintagmes corresponents (cap. 5-14), els complements adjunts (cap. 15), la passiva i la impersonalització (cap. 16), l'oració composta (cap. 17-21), les relacions temporals, aspectuals i modals, inclosa la negació (cap. 22-26), les subordinades més perifèriques (cap. 27-30) i els aspectes sintàctics relacionats amb el discurs (cap. 31).

3. LES PARTS DE LA GCC

3.1. Fonètica i fonologia

La part de fonètica i fonologia s'obre amb un capítol en què s'ofereix una descripció general dels sons del català. El capítol comença amb un apartat introductori en què es detallen els òrgans (pulmons, glotis, faringe, etc.) que intervenen en la producció dels sons. Segueix aquesta introducció un apartat dedicat a la descripció de les unitats segmentals (vocals i consonants). Un cop establerts i definits els factors articuladorioperceptius (estat de la laringe, posició dels llavis, de la llengua; lloc d'articulació, mode d'articulació, etc.) i acústics (estructura formàntica, freqüència fonamental, grau de sonicitat, durada, etc.) que serveixen per descriure i classificar aquestes unitats, es descriuen de forma individualitzada cadascun dels sons del català. A banda d'aquesta caracterització fonètica, s'hi indiquen, també, els contextos en què poden aparèixer en el marc del mot, les realitzacions que poden mostrar en funció del context fonètic o de la varietat dialectal, la grafia amb què es corresponen i les semblances amb sons d'altres llengües.

Clou aquest capítol un apartat dedicat a la caracterització fonètica de l'accent, tema que és reprès en el capítol 10. El capítol és entenedor i de fàcil consulta, fet que s'aconsegueix amb una organització transparent, una exposició despulada de tecnicismes i amb l'ús de taules de síntesi. Ara bé, les diferències d'inventari i distribució de sons entre varietats dialectals apareixen disseminades al llarg del capítol i, de vegades, només apuntades en nota a peu de pàgina; hauria estat més aclaridor incloure una taula amb aquest tipus d'informació.

El capítol 2, dedicat al sistema vocàlic i a la reducció vocàlica, s'obre amb una breu introducció a aquest darrer fenomen: se'n descriuen les característiques principals, com ara la relació que manté amb l'accent (*v[é]nt~v[ə]ntós*); es delimita quin n'és el domini d'aplicació —s'hi indica, per exemple, que la reducció vocàlica no opera en la fonologia de l'enunciat (*s[é]t~s[ə]tanta~s[ε]t pams*)—; i se'n descriuen els principals efectes —alternances en la flexió verbal (*s[é]nt~s[ə]ntiria*), en la derivació (*m[ó]rt~m[u]rtal*), i defectivitat en posició tònica (*abans* **[əβans]*) o en posició àtona (*peneta* **[penéte]*). Després d'una breu descripció dels tres tipus de reducció existents en català, s'exposa la distribució dialectal del fenomen. Clouen el capítol un apartat dedicat als casos en què no hi ha reducció vocàlica, i un altre, a la distribució dialectal de les vocals tòniques. És especialment afinat el tractament que reben els casos excepcionals respecte de la reducció vocàlica: a més d'una llista detallada de les excepcions lèxiques (*eg[o]*, *mòd[e]m*, *f[o]rjet*), el lector hi trobarà una excel·lent descripció de les excepcions intraparamètriques en el català de Mallorca (*esp[é]ra~esp[e]rar*; *f[é]sta~f[e]steta*), sovint obviades en els manuals de fonologia catalana. Un altre aspecte oblidat en la bibliografia general i que aquí és destacat són els casos que deixen de ser excepcionals a la reducció vocàlica per efecte de la derivació (*wagn[e]r~wagn[ə]rià*). S'hi destaquen, d'altra banda, contrastos i neutralitzacions accentuals ben originals: *És una lliga dura* es distingeix de *És una lligadura* per l'accent secundari en la síl·laba *lli* de *lliga*; el mateix ocorre entre *Mil* i *tants del partit*, amb accent secundari a *mi*, i *Militants del partit*, sense accent secundari a *mi*. Només una qüestió de detall: en l'esquema amb la distribució dialectal dels diferents tipus de reducció vocàlica (§ 2.5), el menorquí, l'eivissenc i el formenterer queden exclosos de la reducció de vocals no arrodonides (/e/, /ε/ i /a/) a vocal central ([ə]).

En el capítol 3 es tracten els contactes vocàlics. El capítol comença amb una introducció en què es detallen les possibles realitzacions quan dos segments vocàlics entren en contacte (hiat, diftong, simplificació), se'n destaquen les dificultats de sistematització i també es fan una sèrie de precisions teòriques al voltant de les característiques dels segments tractats. El capítol s'estructura en dos grans apartats: un, dedicat al contacte vocàlics en posició interior de mot, i l'altre, als contactes vocàlics entre mots diferents. La gran variació de realitzacions que comporten aquests contactes —condicionada per factors tan diversos com el ritme de parla, el registre, l'edat, etc.— es veu compensada per una bona organització —els contactes es presenten en funció del tipus de resolució, el timbre de les vocals, l'accent, el nombre de segments implicats, les fronteres morfològiques, etc.— i

per un resum que sintetitza les tendències principals constatades en cada apartat. L'esforç dedicat a sistematitzar aquests contactes és evident. Ara bé, potser hauria ajudat a agilitar-ne la consulta la incorporació de taules de síntesi amb les principals tendències. Són poques, d'altra banda, les justificacions de tipus teòric i les al·lusions a varietats dialectals altres que el central, fet que contrasta amb la resta de capítols de la primera part d'aquesta gramàtica. Un aspecte que potser caldria revisar és el fet d'incloure mots prefixats i compostos (*reiniciar*, *iberoamericà*) dins de l'apartat dedicat als grups vocàlics que tenen lloc en l'interior de mot: és sabut que, pel que fa a molts aspectes, els mots prefixats i els mots compostos es comporten de manera diferent que els mots simples, de manera que seria bo diferenciar-los d'alguna manera.

El capítol 4, en què s'ofereix una descripció dels fenòmens que afecten les vocals en el marc del mot, destaca per una excel·lent organització i sistematització dels processos, per la precisió amb què aquests són tractats, i, també, per la lucidesa que hi ha al darrere de les argumentacions. L'autor tracta primer els canvis que afecten la qualitat segmental de les vocals, i, després, els canvis que n'afecten la quantitat segmental. Pel que fa als primers, l'autor distingeix entre aquells canvis determinats posicionalment —com és ara la realització de *e-* dels grups *em-*, *en-*, *es-*, *eix-* com a [a] en les diferents varietats del català occidental (*embolic* [ambólik]), o els canvis que afecten la vocal àtona final *-a* també en les varietats occidentals (*copa* [kópa]~[kópə]~[kópə]~[kópə])—, i aquells canvis provocats per l'entorn fonològic, on es tracten les assimilacions (*terra* [tére], *conill* [kuníɫ]) i les dissimilacions (*plourà* [pləwrá]). Pel que fa als segons, hi reben tractament les insercions (*nou* [ənoʷ]), les elisions (*bèstia* [bésti]) i les escissions de vocals (*tela* [tjála]; *misteri* [mistjári]). El tractament de l'harmonia vocàlica del valencià és un exemple de la precisió amb què hi són tractats els fenòmens: el lector descobreix que aquest procés només és desencadenat per les vocals mitjanes baixes (/ɛ/ i /ɔ), que de forma general actua d'esquerra a dreta (*cosa* [kózo]), que opera només entre síl·labes contigües (*pèrdua* [péɾ.ðwe] vs. [péɾ.ð.u.a]), i que el domini del fenomen és el mot (*porta-la* [pórtəla]; *[pórtələ]). En aquest capítol predominen les justificacions de tipus funcional —vg., per exemple, l'aguda argumentació adduïda per explicar l'harmonia vocàlica del valencià (ps. 181-182)—, si bé també és possible trobar-ne de tipus sociolingüístic i, fins i tot, pragmàtic. La procedència occidental de l'autor, en part, el disculpa d'haver deixat al tinter certs fenòmens dialectals prou rellevants: entre d'altres, és el cas de l'assimilació de la vocal final *-a* precedida de síl·laba amb [ə] tònica, sobretot en mallorquí i menorquí (*homo*, *nostro*, *porxo*, *vostro*) o els casos de dissimilació de vocals posteriors altes en participis de la segona conjugació del mallorquí i el menorquí (*fortut* [fə'tut], *romput* [rəm'put]). A Moll (1932: 8-9) i a Bibiloni (1983: 102-127) se'n poden trobar més exemples. Sorpren no trobar-hi, d'altra banda, un apartat dedicat a la monofonogació (*aigua* [ájyo]~[ájyu]~[ájyə]).

El capítol 5, dedicat a l'estructura sil·làbica, s'obre amb un apartat de tipus teòric, en què es defineix la síl·laba, s'exposen les dificultats que implica trobar-ne

uns correlats fonètics clars, se'n descriuen els constituents (obertura, nucli, coda) i la seva organització jeràrquica, s'explica la relació que hi ha entre l'escala de sonoritat i la sil·labificació i es descriuen les estructures sil·làbiques possibles en català. Els apartats següents es dediquen a la descripció de les obertures i les codes existents en català, a la inserció de segments no lèxics i a la resil·labificació. Aquest capítol és exhaustiu, recull un bon nombre de trets dialectals fins ara amagats en treballs especialitzats —o, fins i tot, desconeguts—, i es caracteritza, sobretot, per l'equitativitat amb què es tracten les varietats dialectals: cap dialecte, subdialecte o varietat dialectal no s'escapa per il·lustrar un cas especial d'estructura sil·làbica. Així, el lector descobreix que en algunes varietats de Girona, en lloc de dir *témer* i *temeré*, diuen *tembre* i *tembré*, que en algunes varietats alacantines no diuen *conèixer* sinó *coneixtre*, que en alguerès *sordmut* es pronuncia [solti'mut], que en una zona reduïda del ribagorçà *terrible* és [te'riβle], etc. En aquest capítol, es destaca també l'excepcionalitat de certs fenòmens que sovint passen desaparcebuts als parlants: així, el segment [ŋ], que en el marc del mot no pot ocupar la posició d'obertura sil·làbica, ho fa, en el nivell de l'enunciat, gràcies a la resil·labificació entre mots (*sang animal* [sà.ŋə.ni.mál]). Finalment, caldria destacar l'originalitat d'algunes argumentacions sobre fenòmens que ja han fet córrer tinta en la bibliografia especialitzada: s'hi argumenta, per exemple, que en mallorquí la *m* de *feim cas* no s'elideix i, en canvi, sí que ho fa la *s* de *feis cas*, perquè, des d'un punt de vista sil·làbic, una coda formada per semivocal i nasal és més harmònica, menys ofensiva, que no pas una coda formada per semivocal més fricativa. Sorpren trobar en aquest capítol els casos d'inserció postlèxica en alguerès (*opr i lo negoci*), ja que no estan relacionats directament amb l'estructura sil·làbica; haurien de ser tractats, sembla, en el capítol 9, dedicat als contactes consonàntics.

En el capítol 6 es descriuen les assimilacions que operen entre sons contigus: l'assimilació de sonoritat (*só*[g] *mecànic*), l'assimilació de punt d'articulació (*u*[m] *pam*) i l'assimilació de mode d'articulació (*se*[κ] *lliures*). En aquest capítol es fa una especial incidència en els factors fonètics —de tipus articuladori, acústic i perceptual— que justifiquen l'aplicació d'aquestes assimilacions i que contribueixen a decidir-ne les característiques; per exemple, el lector hi trobarà una explicació de per què una seqüència com ara *set pams* es resol amb assimilació de lloc d'articulació i de per què aquesta assimilació és regressiva i no pas progressiva. En els casos en què les explicacions de base fonètica es mostren insuficients, es recorre a argumentacions de tipus fonològic i, fins i tot, morfològic. Així, a *cap límit*, l'oclusiva assimila la sonoritat de la líquida perquè es troba en posició de coda sil·làbica; en canvi, a *ploure*, l'oclusiva inicial no assimila la sonoritat de la líquida perquè, en aquest cas, es troba en la posició d'obertura. És innovadora —per bé que discutible— l'argumentació que s'hi fa per explicar la asimetria que s'estableix entre fricatives sibilants en posició final de mot, que assimilen la sonoritat de la vocal següent (*pa*[z] *estret*), i les oclusives, que no experimenten aquest procés; s'hi assumeix una proposta recent d'acord amb la qual la sonorització de fricatives ajuda a identificar els límits morfològics, sobretot si es té en compte la poca

freqüència de mots començats en [z] seguida de vocal; l'elevat nombre de paraules començades en oclusiva sonora fa inútil aquest procés quan es tracta de les oclusives. Cal tenir en compte, però, que el procés de sonorització també afecta les africades finals seguides de mot que comença en vocal (*pots anar* [pó.ðzə.ná], *vaig anar* [bá.ðzə.ná]), tot i que són poques les paraules començades en africada alveolar, i, en moltes varietats del català, en africada prepalatal: partint d'aquella hipòtesi, la sonorització, en aquests casos, sembla que seria innecessària. D'altra banda, l'exhaustivitat amb què es tracta l'assimilació de lloc i de sonoritat contrasta amb la poca atenció que rep l'assimilació regressiva de mode d'articulació, que es pot relacionar amb les diferències de sonicitat permeses entre consonants heterosil·làbiques adjacents.

En el capítol 7 són objecte de descripció els fenòmens consonàntics que tenen lloc en el mot i que afecten una sola consonant. En els dos primers apartats, es descriu el procés d'elisió de la *-n* i de la *-r* en posició final de mot; després d'introduir les característiques generals d'aquest fenomen i la seva distribució dialectal, s'exposa una afinada tipologia dels casos excepcionals en el marc de les diferents varietats del català. Posteriorment, s'aborden el tema de la distribució de les ròtiques, l'alternança /v/-/b/ intervocàliques ~ [w] final, la semivocalització de [l] seguida de consonant, la despalatalització de la [ɲ] i la [ʎ] finals i la distribució de [d], [l] i [r] en alguerès, l'alternança de [w]~[v]/[β] intervocàliques i la inserció consonàntica. El capítol és sintètic, sobretot tenint en compte el nombre i la varietat de fenòmens tractats. Tot i amb això, recull una bona colla de fenòmens dialectals i d'agudes observacions difícils de trobar en els manuals de fonologia catalana. Així, per exemple, se sol dir que l'oposició entre [r] i [r̄] es dona solament en posició intervocàlica; en mallorquí, però, també és possible trobar-la en posició final en el cas de la primera persona singular del present d'indicatiu (*emparar* [əmpár], *de emparar*, vs. *empar* [əmpár], *de emparar*). L'alguerès pràcticament no coneix l'oposició de [l], [d] i [r] intervocàliques, ja que [l] i [d] han esdevingut [r] en aquesta posició. L'alternança [v]~[w] es perd en la flexió verbal del balear (*lle*[v]a~*lle*[f]). I, per acabar, una observació: s'hi parla de formes incorrectes —«En aquests casos no es produeix l'elisió de /n/ (altrament tindríem formes *incorrectes* com [imfá]...)»—, fet inusual en descripció lingüística.

En el capítol 8 es descriuen l'ensordiment d'obstruents, l'espitantització d'occlusives sonores, la geminació dels grups *-bl* i *-gl* postvocàlics, i els fenòmens que afecten les sibilants (africació de /ʒ/ final, allargament d'africades, distribució d'africades, segregació de iod, ensordiment prepalatal i palatalització d'africades alveolars). S'hi tracten, en definitiva, els fenòmens més variables del català i que més controvèrsia han generat en la bibliografia. Amb tot i això, la informació recollida és exhaustiva —pot ser massa i tot—, rica en referències dialectals, i està molt ben documentada; la detallada descripció dels contextos d'aproximantització en les diferents varietats del català (§ 8.2.1-8.2.2) i l'extensa bibliografia que s'ha fet servir per confegir el capítol ho corroboren. En general, hi predominen les argumentacions de tipus fonètic i sociolingüístic i hi traspua la diacronia. Caldria fer,

finalment, algunes matisacions, de poca rellevància: no és cert que l'alternança [3]~[t̪] sigui sistemàtica en balear (§ 8.3.2): especialment en menorquí, és possible que no hi hagi africació en el cas de les primeres persones singulars del present d'indicatiu (*puix* [púʃ], *estoix* [əstóʃ]); l'alternança [3]~[t̪] és desconeguda en valencià (§ 8.3.2), però, pràcticament, també ho és en balear (*passé*[d̪ʒ]~*passé*[t̪]).

El capítol 9 està dedicat a la descripció dels fenòmens ocasionats pels contactes consonàntics. Després d'una breu introducció al concepte de grup consonàntic, es descriuen els diferents processos morfològics que, juntament amb les seqüències de consonants lèxiques adjacents i la concatenació de mots, poden motivar la creació de grups consonàntics —flexió de nombre (*pops*, *calcs*), flexió de persona (*perds*, *sents*), prefixació (*transgredir*) i sufixació (*lleialtat*); i les diferents estratègies desencadenades en aquests casos. A continuació, s'hi detallen els fenòmens que afecten les consonants en contacte, tant els que impliquen un canvi en la quantitat segmental —simplificació de grups consonàntics finals (cf. *camp* [kám]), elisió per excés de consonants (*transparent* [trəspərən]), fusió (*pas segur* [pásəɣú]), escissió (*anys* [ájns]), inserció (*cuses* [kúzs])—, com els que signifiquen un canvi en la qualitat segmental —dissimilació (*dessalar* [dət̪səlá]), semivocalització (*mateix dia* [mətejd̪iə]). Malgrat la complexitat i la diversitat dels fenòmens tractats, el capítol és sintètic, pertinent i arriba a un alt grau de generalització, que es veu accentuada per l'ús de taules de síntesi i esquemes. Això, sens dubte, evita la dispersió del lector. Amb tot i això, s'hi troben a faltar alguns fenòmens, prou rellevants en el marc del català i ja descrits en treballs anteriors: entre d'altres, el fenomen de rotacisme que afecta la *s* seguida de consonant sonora en mallorquí (*bisbe* [bírβə]), el fenomen de depalatalització de [ʎ] precedida de *e* i seguida de consonant del mallorquí (*aquells* [əkéls]), la simplificació d'africades en menorquí, i en valencià i eivissenc col·loquials (*va*[ʃ] *caure*), l'elisió de l'oclusiva en casos com ara *caps durs* en valencià col·loquial i en menorquí, etc. Potser perquè la gramàtica és essencialment descriptiva, s'hi defugen les argumentacions, fet que contrasta amb bona part dels capítols d'aquesta gramàtica.

En el capítol 10 es descriu l'estructura accentual del català, és a dir, els mecanismes que pauten la ubicació dels accents en les paraules, i les característiques prosòdiques de l'accent en el marc de l'enunciat. S'introdueixen, primer, els conceptes bàsics que serveixen per entendre els mecanismes d'accentuació (pes sil·làbic, quantitat, peu, troqueu, iambe, etc.) i s'estableix una caracterització general del sistema d'accentuació del català. S'hi indica que el català és una llengua sensible a la quantitat, això és, a l'estructura interna de les síl·labes, que la identificació del peu trocaic (constituent prosòdic format per una síl·laba travada o per dues síl·labes obertes) es fa per la dreta, i, encara, que l'element prominent en aquest constituent és sempre el de l'esquerra. Aquest patró determina que la majoria de mots amb consonant final subjacent —superficialment visible (*enemic*, *residual*) o no (*fuster*, *camió*)—, siguin aguts, que la majoria de mots amb vocal final (*residu*, *divorci*) siguin plans, i que s'evitin els mots esdrúixols; explica, també, determinats desplaçaments accentuals en l'adaptació de mots estrangers ([tíket], per

exemple, esdevé [tikét]) o en certes varietats dialectals, com el rossellonès (cf. *música* [muzíkə]). Els casos que no s'adiuen a aquest patró s'expliquen per altres motius: o es tracta de mots estrangers (*canapè, xampú, Amsterdam*), de mots amb consonants finals corresponents a morfemes de flexió que queden al marge de l'assignació de l'accent (*casa, petites, família*) o que hi són «invisibles» (*llapis*), o, també, de paraules amb sufixos especials (*angèlic, aromàtic*), etc. És poc convincent, perquè és poc explicativa, la justificació que es dona per als mots del tipus *pàgina* (amb un radical amb consonant final); en aquests casos, l'assignació de l'accent no dona lloc a *página* perquè, com a *llapis*, la *n* final és invisible al procés. Però, com és que la *n* de *sabó* o la *s* de *pastís* no tenen aquest caràcter idiosincràtic i pronunciem *sabó* i no *sábo*, o *pastís* i no *pastís*? La segona part del capítol està dedicada a l'accent en l'enunciat; s'hi detallen les propietats del contorn accentual i les unitats que ajuden a delimitar-les (grup clíctic, sintagma fonològic, sintagma d'entonació i enunciat). El lector hi trobarà una explicació de què és l'accent primari, l'accent rítmic, de com es resolten els xocs i les valls accentuals en el domini del sintagma fonològic i entre sintagmes fonològics, i de què és el sintagma d'entonació i l'enunciat fonològic.

Clou aquesta part de fonètica i fonologia un capítol sense precedents dedicat a l'entonació, el qual ha estat —justament— acollit amb molt d'interès i admiració per part del públic. El capítol s'obre amb una entenedora introducció en què es descriu què és l'entonació («moviment melòdic amb què els parlants pronuncien els enunciats») i se n'assenyalen les funcions principals —a més de la funció focalitzadora i demarcativa, s'hi indica que serveix per expressar les intencions, emocions i actituds dels parlants. En aquesta part es destaquen, també, les principals dificultats de l'estudi de l'entonació: la manca de criteris definitius, semblants als de la fonologia segmental, que ajudin a delimitar els contorns entonatius, així com l'absència d'un sistema de transcripció prou homogeni i global. El capítol continua amb una detallada exposició dels elements de descripció bàsics, com són ara les unitats tonals, l'accent, els elements de la corba melòdica... El lector descobreix, per exemple, que les unitats tonals són aquelles unitats prosòdiques que ajuden a interpretar la cadena parlada; o la funció d'unitats més petites, com és el camp tonal; o l'estreta relació entre l'entonació i l'accent —la majoria de moviments tonals rellevants (inflexió i cadència) se situen al voltant de les síl·labes accentuades. Domina el capítol la descripció de les estructures entonatives basades en la modalitat oracional. Així, és possible trobar una descripció de les característiques entonatives de les oracions declaratives, interrogatives, imperatives i dels vocatius, amb tots els seus matisos estructurals, funcionals i actitudinals (nombre d'unitats tonals, elements perifèrics, elements intercalats, neutralitat, focalització, èmfasi, exclamació, etc.). Matisos tan fins com ara que una interrogativa del tipus ¿*Qui l'ha llogada?* pot tenir una melodia ascendent o descendent en funció del grau de curiositat o d'interès del parlant; o que una interrogativa imperativa del tipus ¿*Vols callar?* també pot adquirir una melodia ascendent o descendent depenent de si l'ordre és més o menys estricta, etc. L'entonació també

permet desambiguar oracions potencialment ambigües: així, *Fumes, Maria?* es diferencia de *Fumes maria?*, no solament pel nombre d'unitats tonals (dues en el primer cas i una, en el segon), sinó també per la configuració tonal. És qüestionable el sistema de recollida de dades: l'informant és la mateixa autora en uns contextos que no es poden qualificar d'espontanis.

3.2. Morfologia

La part de morfologia s'obre amb un capítol introductori de caràcter general en què es delimita l'abast d'aquesta part —s'hi indica, per exemple, que, a banda dels mots, hi reben tractament les estructures sintagmàtiques del tipus *fer nosa*—, i en què es defineixen alguns dels conceptes i processos morfològics bàsics (mot, morfema, arrel, radical, locució; flexió, formació de mots, cliticització). Clou aquest capítol un apartat dedicat a la classificació dels mots en què s'incideix en les dificultats de classificar i designar certes peces lèxiques (del tipus *sí, no, ca, rai, ves, és clar*). En aquest apartat, s'hi recullen reflexions interessants com ara que la locució *és clar* pot adquirir un ús adversatiu (*Ja tinc la setmanada preparada. És clar que si no véns...*), que el mot *mira* es pot reduir a *mi* i *ma* (cf. valencià *Ma que ets dolent!*), que si s'accepta la forma *ve't* també s'hauria d'incloure la forma *veu's*, i, per tant, el *DIEC* hauria de recollir —i no ho fa— la forma asil·làbica *s* per al clíctic *us*, etc. Hi ha, però, algun aspecte discutible: l'autor esmenta, per exemple, que les partícules *eh, ca* i *oi* no haurien de ser considerades interjeccions (§ 1.4), tal com fa el *DIEC*, perquè no recullen el caràcter «afectiu» o d'«actitud del parlant» propi d'aquest tipus de mots. No es dedueix això, però, de la definició que rep el mot *ca* en el *DCVB* («interj. que expressa incredulitat o negació») ni tampoc de la mateixa intuïció del parlant; la incredulitat és a tots els efectes una actitud del parlant. D'altra banda, en el marc de la mateixa gramàtica, *ca* és classificada com a interjecció expressiva (§ S31.3.4) que indica, precisament, «incredulitat» o «menyspreu». Amb tot, el capítol és concís, clar, i és útil no solament per seguir sense problemes els altres capítols d'aquesta segona part sinó per introduir-se, amb comoditat, a la morfologia.

En el capítol 2 es tracta la flexió dels noms i els adjectius. El capítol s'estructura en tres grans apartats: un dedicat al paradigma flexiu dels adjectius, en el qual s'indiquen les marques flexives de gènere i nombre regulars, els casos que s'allunyen d'aquest comportament —marques flexives especials (*moro~mora; ateu~atea*), invariabilitat (*herbicida, enorme, regular, manaire; isòsceles, llepafils*)—, les alternances morfofonològiques que afecten la flexió (*marí~marina; roig~rojos*) i la inserció d'elements epentètics (*ample; audaç~audaces*); un altre dedicat a la flexió de gènere dels substantius, en què es tracten aquests mateixos aspectes i en què s'insisteix en el caràcter inherent del gènere en els noms; i, finalment, un altre dedicat a la descripció de les característiques bàsiques de la flexió dels substantius, que destaca pel tractament de les formes invariables (*rentaplats, pols*) i defectives (*els afores, les postres, el vi, la veritat*). El capítol es caracteritza

per una exposició clara i pertinent: s'ofereix la informació justa i necessària; les al·lusions a les varietats dialectals són contingudes; la informació de tipus teòric es tracta de forma entenedora i equilibrada; es recorre a taules de síntesi i a llistes de mots. Tot això facilita una lectura àgil del text —no sempre possible en el marc d'aquesta gramàtica— i una ubicació ràpida dels fenòmens tractats.

El capítol 3 està dedicat als paradigmes flectius de les altres classes nominals (article, desmotratius, possessius, interrogatius, numerals, quantitatius, indefinits, pronoms personals forts i clítics pronominals). El capítol presenta una organització transparent, la qual cosa en facilita una consulta àgil i ràpida; és molt detallista, a més, en els aspectes dialectals. Bona part dels elements estudiats, en efecte, reben una caracterització general (paradigma, usos, formes, ortografia, distribució, vigència, etc.) i dialectal (variants i usos). El lector hi trobarà una llista detallada de la distribució de l'article «literari» i de l'article «salat» en balear, que, tot i que supera les descripcions anteriors, no recull, per exemple, l'ús de l'article «literari» davant dels punts cardinals (*el nord, el sud*), o les dicotomies *l'avi/s'àvia, l'amo/sa madona* d'algunes varietats del menorquí, amb un interès sociolingüístic clar. És especialment útil l'apartat dedicat als indefinits, dels quals s'indiquen les característiques bàsiques, els usos i les variants dialectals, o l'apartat dedicat a la cliticització d'un sol pronom. Sorpren i no sorprèn: *a*) que no hi hagi cap referència a l'estat de la qüestió respecte de l'ús normatiu de l'article definit davant de topònims en les varietats balears; *b*) que es recorri tan poc a les transcripcions fonètiques i tant a les transcripcions (fonetico)ortogràfiques, les quals potser faciliten la comprensió del tema al lector no expert però en limiten la precisió; *c*) que hi hagi tantes argumentacions de tipus diacrònic i que n'hi hagi tan poques de tipus sincrònic. En aquest capítol, s'insisteix molt en els usos i la vitalitat de les formes tractades, de manera que, de ben segur, servirà per a l'establiment de la gramàtica normativa.

El capítol 4, dedicat a la flexió verbal regular, s'obre amb un apartat introductori en què es destaca la complexitat del sistema verbal català i en què s'insisteix en l'excessiva preminència de l'estàndard —i, més concretament, de l'estàndard central— en les descripcions dels models de conjugació recollides en les gramàtiques catalanes. Segueixen aquest apartat tres seccions destinades a precisions teòriques i terminològiques: designació dels temps verbals; concepte de conjugació, models de conjugació i subclasses verbals del català; concepte de regularitat verbal, etc. En els darrers apartats es descriuen les característiques del verb català, partint de la subdivisió en radical, morfema d'increment, morfema de temps i morfema de persona. La complexitat i la potencial aridesa del tema abordat, es veuen compensades per una exposició clara, organitzada, i per l'ús de taules de síntesi que en faciliten la consulta. Tot i que el model que serveix de referència per a la descripció és l'estàndard central, el text és generós amb la informació dialectal. Aquesta informació, a més, no apareix mai apuntada com a simple curiositat, sinó que rep una justa sistematització. El lector hi descobreix, per posar un exemple, que en alguerès la primera conjugació se subdivideix en

tres subclasses: una sense increment (*cantar: cantaré*), una altra amb increment velar (*canviar: canvi[ɣ]aré*) i una altra amb increment palatal (*odiar: odie[ʎ]*). Són excel·lents, d'altra banda, els apartats dedicats a precisions teòriques —vegeu, en aquest sentit, les reflexions sobre la regularitat verbal (§ 4.4) o sobre l'increment velar (§ 4.5.2). Ara bé, s'hi troba a faltar alguna referència a l'ortografia de les formes verbals corresponents a la primera persona singular del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació en balear i alguerès —que sorprenentment es tracta en el capítol següent— i és qüestionable, sobretot tenint present el lector no expert, el fet que el segment velar de determinats verbs de la segona conjugació rebi un tractament divergent en aquest capítol i el que segueix.

En el capítol 5 s'ofereix una panoràmica detallada de la flexió verbal irregular del català i dels verbs defectius. Després d'una breu introducció al concepte d'irregularitat verbal i a les diferents interpretacions que aquesta pot rebre, es detallen els tipus d'irregularitats possibles (en el radical, en les terminacions, irregularitat conjugacional, accentual, ortogràfica) i s'exposen de manera exhaustiva les irregularitats que afecten les categories flectives del català; al final d'aquesta part, el lector trobarà una llista utilíssima amb els paradigmes dels verbs irregulars del català (§ 5.1.4). Clou aquest capítol una secció dedicada als verbs defectius del català, i un apèndix en què es detallen els paradigmes convencionals dels verbs irregulars i defectius. Dir que aquest capítol és exhaustiu és dir poc: la llista de variants és extraordinàriament inacabable i és lloable l'esforç de generalitzar i comentar de manera intel·ligent tota aquesta informació —vegeu, en aquest sentit, el diagrama arbori que recull la variació en els radicals. Una petita aportació: el capítol dedicat a la irregularitat ortogràfica es podria completar incorporant les agudes observacions de Bibiloni (1981) sobre aquest tema.

El capítol 6, dedicat a la derivació, comença amb una introducció en què es defineixen i discuteixen algunes nocions bàsiques —derivació, sufixació, prefixació; radical, lexema, afix, sufix, prefix; criteris de classificació dels sufixos i afixos, tipus de prefixos i sufixos; classes de radicals, variació fonètica i al·lomòrfica, etc.— i en què s'insisteix en la difusa divisòria que separa derivació i composició. La sufixació, amb totes les seves possibilitats i característiques, ocupa bona part del capítol: el lector hi trobarà una caracterització detallada dels diferents sistemes de sufixació en funció del tipus de sufix, de la classe de mots a què dona lloc el procés (nom, adjectiu, verb, adverbi), i del tipus de radical al qual s'adjunta el sufix (nominal, verbal, adjectival, adverbial). Els darrers apartats estan dedicats a la prefixació, a la derivació zero i a la vitalitat dels diferents sistemes de formació de mots nous. Aquest darrer apartat és especialment útil perquè permet veure quines són les tendències de formació de mots nous més significatives en el català actual. A partir de dades extretes de l'Observatori de Neologia, s'arriba a conclusions com ara: els neologismes formals (sufixació, prefixació, composició, truncament) predominen per sobre dels lèxics (manlleus); la derivació és molt més productiva que no pas la composició; és molt més freqüent la formació de noms i adjectius que no pas la formació de verbs; i, encara, els sufixos més rendibles són

-isme (*pujolisme*) i -ció (*laminació*), en la nominalització, i -ià (*picassià*) i -ista (*zapatista*), en l'adjectivació. Potser s'haurien pogut tractar amb més profunditat els sufixos valoratius: seria interessant explorar, per exemple, els diferents dialectes per veure a quin tipus de bases poden afegir-se aquest tipus de sufixos (*cf.* *eivissenc Has menjadet?; llunyet, apropet*).

El capítol 7, en què es tracta la composició, comença amb una aclaridora introducció a les característiques essencials d'aquest sistema de formació de mots —s'hi assenyalen les propietats fonètiques, morfològiques, semàntiques i sintàctiques— i a la controvertida divisòria entre composició i derivació en el cas dels prefixos tòncics (del tipus *contra-* i *ultra-*), i entre composició i sintagmació (*camallarg vs. blat de moro*). El capítol mostra una organització simètrica i transparent, que en facilita la consulta: s'hi aborda, primer, la composició amb prefixos tòncics (*sobrehumà, antediluvià*); després, la composició pròpia (*parallamps, primfilar*); i, finalment, la composició culta (*xenofòbia, viticultura*). De cadascun d'aquests sistemes, se n'exposen uns quants exemples, i se n'indiquen els aspectes semàntics, morfològics i sintàctics més rellevants. Són especialment útils les indicacions sobre l'ús del guionet que apareixen al llarg del capítol destacades en lletra petita, les quals recullen aspectes ja aprovats per l'IEC i n'insinuen d'altres encara per aprovar: així, s'hi indica que el prefix *ex-* sembla que admetrà el guionet en casos de mots no consolidats (*ex-marit*); o que els compostos del tipus *fisicoquímic* admetran, també, l'ús del guionet, especialment quan facin referència a més d'un concepte (*tractat hispano-america vs. país hispanoamericana*).

En el capítol 8 es descriuen les estructures sintagmàtiques que formen part del lèxic (*clau anglesa, porc senglar*), i també els sintagmes de naturalesa fraseològica (*tant per tant, fer un petó, passi-ho bé, para el carro...*). Les pàgines inicials introdueixen el lector a nocions bàsiques, útils per entendre aquestes estructures, com ara la sintagmació, la lexicalització i la gramaticalització. S'hi indiquen, després, els criteris que serveixen per classificar aquestes unitats i se n'assaja una tipologia que segueix el continuum lèxic-sintaxi: locucions gramaticals (*ara que, més aviat*) i lèxiques (*tenir gana, anar calent; nou de trinca; de bon matí; caixa negra*), construccions lexicalitzades de funció expressiva (*Quines penques!*) i fraseologismes oracionals (*Les mates tenen ulls, i les parets tenen orelles*). En la descripció d'aquestes unitats prevalen els criteris formals (com ara la possibilitat d'incorporar-hi modificadors i especificadors) per damunt dels criteris semàntics i pragmàtics; tenint en compte que la gramàtica no està destinada solament a especialistes en llengua catalana, potser hauria estat positiu insistir més en aquests darrers aspectes. Però, *esclar*, potser és *demanar massa* —per cert, aquesta darrera locució no hi queda recollida!—.

En el capítol 9 es tracten altres sistemes de formació de mots, com són ara els hipocorístics (*Quim, Toni, Nina, nyam-nyam, profe*), les onomatopeies (*toc-toc, ziga-zaga*), les sigles (*AFI, PSC*), i els diferents sistemes d'adaptació de mots estrangers (*croissant* [kru'zan], *iceberg* [isə'βerk], *pesto* ['pesto]). Ocupa bona part del capítol la descripció dels diferents mecanismes d'hipocorització, entre els

quals hi ha el truncament (*Tina, Mei*), la reduplicació (*pipí, patapam*) i la palatalització (*Xènia*). Es destaca que aquests sistemes de formació de mots responen a un patró estructural sorprenentment regular: corresponen sempre a una síl·laba travada (*Pep*) o dues síl·labes, una de les quals, la tònica, pot ser travada (*Toni, Toméu, Císco*). Les característiques del truncament poden ser diverses i varien segons el dialecte (*Miquel: Quel vs. Quelo* (val.)). L'autora insisteix que, si bé el sistema de truncament genuí en català és per la dreta (*Fina, Mingo, Bet*), més modernament —i per influència del castellà— s'ha imposat el truncament per l'esquerra (*Tere, profe*). El capítol és entenedor, molt amè, arriba a un alt grau de generalització i obre noves perspectives d'estudi. Seria interessant estudiar, per exemple, els sistemes d'hipocorització de noms personals compostos, com ara *Joan-Antoni* o *Joan-Miquel*. O estudiar les característiques del llenguatge dels enamorats, que sembla que quedaria englobat dins d'aquest llenguatge de caràcter afectiu (*carinyo* → *carinyetis, carinyito* → *nyetis, nyito*). Moll (1932: 12) reporta un cas interessant d'hipocorització, segurament ja en desús, que consisteix a afegir el sufix *-et* a un mot ja truncat (*Josep* → *Bep* → *Bepet*; *Joan* → *Nan* → *Nanet*) i encara afegir-hi el sufix *-is* (*Bepetis, Nanetis*) i tornar a aplicar el truncament (*Petis, Netis*).

El darrer capítol, en què es tracta la cliticització, serveix de pont perfecte entre la morfologia i la sintaxi. El capítol és extraordinàriament eclèctic —s'hi descriuen, amb una imparcialitat inusitada, els trets fonètics, fonològics, morfològics, sintàctics i semàntics que caracteritzen el fenomen de la cliticització— i és generós amb la informació dialectal. En els dos apartats inicials s'addueixen les propietats (sobretot sintàctiques) que acosten els clítics als mots, els factors (sobretot fonològics) que els apropen als morfemes i les característiques que els són pròpies (atonicitat, caràcter generalment asil·làbic), es reflexiona sobre certs elements de classificació difícil (*i, ni, si, llur*), i s'introdueixen i caracteritzen la proclisi i l'enclisi pronominals i no pronominals. Bona part del capítol està dedicada als clítics pronominals, dels quals s'indiquen les funcions —són molt aclaridores les observacions sobre els clítics inherents i els datius ètics—, es detallen les formes que poden adoptar en funció de les característiques del verb el qual acompanyen (forma reforçada, forma plena...) i s'assaja una interpretació fonològica —basada en el caràcter no lèxic de la vocal. Són especialment útils, perquè engloben aspectes fins ara disseminats en la bibliografia especialitzada, els apartats dedicats a les combinacions i l'ordre dels pronoms, així com els efectes d'aquests sobre el verb que acompanyen. D'aspectes destacables, n'hi ha molts; n'assenyalarem alguns: *a*) la llista de varietats dialectals que practiquen la proclisi davant de formes verbals no finites i imperatives (*Li digui!*; § 10.2.1); *b*) la llista —força exhaustiva— de formes verbals de la II i III conjugació que afegeixen la vocal [ə] entre el radical i el clític (*recull-la* [rə'kuɫəɫə]; § 10.3.5.2); *c*) la llista de variants allomòrfiques en maonès també davant de clítics; § 10.3.5.2), i *d*) la llista de combinacions de pronoms de tercera persona (§10.3.3.4). Hi ha alguns aspectes, però, que no hi queden recollits i que és possible trobar en la bibliografia (RECASENS 1991, ALCO-

VER 1909): a) elisió de *s* dels pronoms *mos* i *vos* davant de pronom començat en consonant en balear (*mo(s) n'anam*, pronunciat [muR«(nam] en menorquí); metàtesi posterior a un procés d'assimilació de la seqüència *else* (əððz] → [əzðə]) en menorquí; elisió de la *r* del clític *per* davant de l'article determinat femení (*pe(r) sa mare*) en mallorquí i, esporàdicament, en menorquí; l'elisió de la *-s* en formes imperatives de verbs com *fer* i *dir* seguits de clític en menorquí (*fez-bo* ['few], *fes-la* ['felə])...

3.3. Sintaxi

Els volums segon i tercer estan dedicats a la sintaxi. En el segon volum s'estudia l'oració simple i es tracten les unitats tant nuclears com sintagmàtiques. Aquest volum comença amb un capítol que introdueix la noció d'oració i les propietats generals d'aquesta en català. També s'hi fa un estudi introductori tant de la predicació verbal com de la no verbal. Així, doncs, aquest capítol pot servir també de marc per a entendre el que es tracta en els capítols posteriors. Es fa veure de manera molt clara la importància d'adoptar un punt de vista *sintàctic* en l'estudi gramatical. Així, per exemple, es demostra que sense una perspectiva sintàctica seria impossible de tractar temes com ara l'el·lipsi, la predicació secundària o el moviment, entre molts d'altres. A l'hora d'estudiar l'*arquitectura gramatical* de l'oració, es fa notar també la importància dels trets morfològics de concordança i de temps: per exemple, són precisament aquests trets els que vertebraren la relació que hi ha entre el SN subjecte i el SV predicat.

El capítol 2 està dedicat a l'estudi de les funcions sintàctiques. Després de separar la noció de categoria sintàctica de la de funció sintàctica (e.g., un mateix SN pot tenir diferents funcions sintàctiques en diferents frases), es posa èmfasi també a separar la noció substantiva de funció semàntica o *paper temàtic* de la noció purament formal de funció sintàctica (e.g., en la construcció passiva el subjecte no és pas un agent, sinó un tema o un pacient). Un cop justificades aquestes divisions, es fa una anàlisi força exhaustiva de les funcions sintàctiques relacionades amb el SV (subjecte, complement directe, complement indirecte i altres complements en datiu, complement de règim i, finalment, complements adjunts). En un apartat separat titulat 'Altres funcions sintàctiques', s'hi inclouen el complement predicatiu, l'atribut i les funcions sintàctiques relacionades amb el nom, l'adjectiu, l'adverbi i la preposició. Finalment, el capítol es clou amb una descripció força interessant sobre la noció formal de la concordança i el paper important que té a la sintaxi.

El capítol 3 està dedicat a l'enunciació i a la modalitat oracional. Aquest capítol comença amb una definició clara dels conceptes de l'enunciació com a procés comunicatiu, de l'enunciador com a subjecte discursiu i de l'enunciat com a producte textual. S'hi fa veure la importància de la *dixi*, no només com un fenomen gramatical lligat fonamentalment als pronoms personals, als possessius, als de-

mostratius, a la flexió verbal i a certs adverbis de lloc i temps, sinó també com a fenomen pragmàtic en la mesura que aquestes formes s'omplen de contingut en el procés de l'enunciació. Al costat dels tres tipus bàsics de dixi, i.e., de persona, espai i temps, es té en compte també la dixi del discurs, la qual té a veure amb referències intratextuals, i la dixi social, la qual té relació amb l'estatus social dels interlocutors. Es fa també un estudi tant de la modalitat oracional com de la modalitat actitudinal, i.e., la que fa referència a l'actitud subjectiva del parlant respecte del que s'enuncia. El capítol es clou amb una classificació de les oracions segons la seva modalitat (oracions declaratives, interrogatives, imperatives, exclamatives i optatives).

En el capítol 4 s'estudia l'oració com a unitat informativa: segons quin sigui l'ordre sintàctic en què disposem la informació, podem obtenir un significat o un altre (cf. *En Pere ha trucat vs. Ha trucat en Pere*). En aquest capítol, s'hi estudien les posicions canòniques i perifèriques que ocupen el subjecte i els complements argumentals del verb. S'hi tracten els trets estructurals més rellevants dels fenòmens tant de la sinislocació o dislocació a l'esquerra (e.g., *Els llibres els va regalar a la biblioteca*), com de la dextralocació o dislocació a la dreta (e.g., *Els va regalar a la biblioteca, els llibres*). Pel que fa a les posicions del subjecte, una conclusió interessant a què s'arriba és que els subjectes preverbals (SV) són subjectes sinislocats i que la posició canònica del subjecte és la posició postverbal (VS), fet que iguala els subjectes amb els complements del verb, ja que tots disposen de tres ubicacions per manifestar-se: posició canònica, sinislocació i dextralocació. Després de caracteritzar els trets estructurals més rellevants de l'ordre de mots en català, es passa a comentar i discutir el significat semanticopragnmàtic que s'associa a aquestes disposicions alternatives dels mots, i.e., el seu significat informatiu. En aquesta discussió esdevé important la distinció entre rema i tema: les peces de significat proposicional que són identificades per l'emissor com a genuïnament informatives (per al receptor) formen el rema, mentre que les peces que tenen un valor informatiu nul són el tema (o rerefons). El capítol es clou amb una breu presentació de la tipologia i algunes propietats característiques tant del fenomen de l'el·lipse oracional com de les oracions clivellades (e.g., *Qui no suporto és el MARÇAL*).

El capítol 5 està dedicat a la descripció de la sintaxi del SN i dels noms. Després d'una breu introducció al SN, en la qual s'estudia la seva estructura interna, la distinció entre noms i pronoms, l'el·lipse nominal i la flexió nominal, es fa una classificació dels noms atenent sobretot a les distincions semàntiques avalades per la sintaxi (e.g., restriccions en l'ús de determinants, diferències distribucionals, etc.). La classificació descriptiva que se'n fa és la següent: entre els noms comuns, es distingeixen els noms comptables dels de massa, els concrets dels abstractes, els individuals dels col·lectius; d'altra banda, entre els noms propis, es diferencien els noms de persona i els geogràfics. Aquestes classificacions no sempre són estàtiques: així, per exemple, existeix el procés de recategorització de noms comptables en noms en massa (e.g., *Avui he menjat xai*) o viceversa (*Avui ja m'he pres tres ai-*

gües). En aquest capítol s'hi estudien també les propietats referencials dels noms i dels SNs. Es comenta, per exemple, el fet que no tots els SNs argumentals fan referència a entitats individuals sinó que alguns poden tenir també un valor oracional (e.g., *M'ha demanat l'hora*). Pel que fa a les funcions sintàctiques que els SNs poden dur a terme, es fa veure que aquests no només poden ser arguments, sinó que també poden funcionar com a predicats, ja sigui com a predicats nominals en oracions copulatives, ja sigui en combinació amb un verb amb el qual formen un predicat complex (e.g., *fer petons a algú*). Finalment, també es comenten casos en què poden actuar com a adjunts (e.g., *el riu Onyar; Ho vam celebrar dissabte passat*). El capítol es clou amb una breu descripció de les propietats de selecció dels noms i dels processos de nominalització. Així, per exemple, es fa veure que alguns noms tenen una estructura argumental, i.e., seleccionen arguments: són noms derivats de verbs, dels quals han heretat els arguments (*l'arribada del tren, cf. El tren va arribar*).

El capítol 6 està dedicat als pronoms. Després de fer-ne una caracterització general (per exemple, és interessant el comentari de per què se'n diuen *pronoms* quan, de fet, típicament, substitueixen SNs i no pas noms), es passa a fer-ne un intent de delimitació, d'acord amb la qual es pot destacar el fet que mots com ara *així, aquí o avui*, que tradicionalment s'han inclòs dins la categoria adverbial, es comporten com els pronoms, ja que s'interpreten a partir de l'acte de l'enunciació i realitzen la funció sintàctica d'un sintagma. A continuació, es proposa una tipologia descriptiva dels pronoms personals: la distinció entre els pronoms forts i els clítics es basa en la manca d'autonomia morfosintàctica d'una part dels pronoms personals, mentre que tant la distinció entre els reflexius i els no reflexius com la distinció entre els anafòrics i els dítics, fan referència a la manera com aquests s'interpreten. En l'apartat de la pronominalització anafòrica es comenta en quins contextos és obligatori substituir el tema per una expressió anafòrica i s'apunten també algunes restriccions sintàctiques a la pronominalització. A continuació, es fa un estudi dels pronoms personals forts i el capítol es clou amb una classificació dels pronoms clítics d'acord amb si són argumentals, adjunts, predicatius i inherents. Cal destacar la qualitat didàctica d'aquest capítol que queda reflectida en uns quadres esquemàtics que il·lustren de manera prou clara les classificacions descrites. D'altra banda, però, queden encara per descriure i explicar algunes observacions que només s'hi apunten: per exemple, per què el clític acusatiu inherent que trobem associat amb determinats verbs sol adoptar sovint la forma del femení (e.g., *cagar-la*), però mai la del masculí?

En el capítol 7 es fa un estudi aprofundit dels determinants, els quals es distingeixen dels quantificadors: els primers inclouen l'article definit, els demostratius i els possessius, mentre que els segons inclouen els numerals cardinals, els quantitatius i els indefinits. Uns i altres, però, comparteixen propietats comunes: sintàcticament, funcionen com a especificadors del nucli del SN, mentre que, semànticament, són *operadors* que incideixen sobre el constituent format pel nucli nominal i tots els complements especificatius d'aquest. En parlar de la deter-

minació dels SNs, es fa la distinció entre SNs definits i indefinits i entre SNs específics i inespecífics. Es remarca el fet que aquestes dues distincions són independents: així, per exemple, a la frase *Llegiré unes novel·les*, el SN indefinit *unes novel·les* tant pot tenir una lectura específica (i.e., són unes novel·les concretes), com una d'inespecífica (i.e., no es tracta d'unes novel·les concretes). D'altra banda, els SNs sense determinació ni quantificació explícita són sempre inespecífics i reben el nom de SNs *escarits*, els quals es caracteritzen perquè tenen una distribució sintàctica força restringida (cf. **Pluges vénen vs. Vénen pluges; *Va acabar cartes vs. Va acabar unes cartes*). S'hi comenten també les següents restriccions sobre la determinació dels SNs: d'una banda, l'anomenat 'efecte de definitud' (*Hi ha {una/*la} solució al problema*), i, de l'altra, l'anomenat 'efecte d'inespecificitat' (*El capellà no hi és / {*Un/*Cap} capellà no hi és*). A continuació, es fa una descripció exhaustiva de l'article definit: les formes generals que adopta, l'article salat o baleàric, l'article *lo*, l'article personal, els seus usos anafòrics i dítctics, el seu valor genèric (*Les abelles produeixen mel*), possessiu (*En Joan té el nas tapat*) i emfàtic (*Les bajanades que diu aquest home!*), i, finalment, el seu ús en les construccions superlatives. Seguidament, s'analitza el demostratiu, en concret, els seus usos dítctics i anafòrics, les formes que adopta i la seva posició dins el SN. Finalment, el capítol es clou amb un estudi aprofundit de les formes, els usos i els valors del possessiu. Cal destacar que aquest estudi conté descripcions molt interessants de fenòmens no gaire coneguts com, per exemple, la incompatibilitat entre els possessius prenominals i les relatives especificatives: **?El seu llibre amb el qual vam estudiar el curs passat vs. El llibre seu amb el qual vam estudiar el curs passat*.

El capítol 8 està dedicat a la quantificació. Es demostra que aquest fenomen implica la interacció de tres elements: un operador, una variable i un restrictor o domini de la quantificació. Així, per exemple, la representació semàntica rellevant d'una frase com *Algú ha vingut* seria $\exists x, x=persona, [x ha vingut]$, que es llegeix com «existeix (almenys) un x , essent x una persona, tal que x ha vingut». En aquesta representació el símbol \exists representa l'operador existencial que actua sobre la variable x i el restrictor està representat per l'expressió $x=persona$. Es remarca, però, que la quantificació no sempre és produïda per SNs. Així, per exemple, altres categories que la poden produir són adverbis com *sempre*, adjectius com *reiterada* o predicats verbals semelfactius com *repicar*. També els temps verbals com el present i l'imperfet tenen la capacitat de multiplicar o quantificar l'esdeveniment. De tot això se'n dedueix que la quantificació és un mecanisme força complex que les llengües codifiquen a través de mitjans molt diversos. En aquest capítol, però, s'hi estudien sobretot els quantificadors que funcionen com a nucli o especificador d'un SN: així, s'analitzen detalladament els numerals, els quantitatius, els indefinits, els interrogatius i els exclamatius. En el segon apartat d'aquest capítol s'hi fa tota una sèrie d'observacions originals molt interessants com per exemple les restriccions que regeixen l'aparició de la interrogació parcial reforçada (cf. *Qui és que no hi serà demà? vs. ??Qui no hi serà demà?*). A conti-

nuació, es descriuen les propietats més importants tant dels quantificadors de grau, anomenats també *quantificadors escalars* (*És força llest*), com dels quantificadors focals (e.g., l'adverbi *només*). Finalment, el capítol es clou amb una exposició molt clara de l'abast dels sintagmes quantificats (e.g., cf. les ambigüitats en frases com ara *Tothom es pensa que l'Artur el vol ajudar* o *Tres cardiòlegs han operat cinc pacients*).

En el capítol 9 es tracten els complements nominals, els quals poden ser o bé argumentals, si són seleccionats o regits pels noms (e.g., *la recuperació dels boscos*), o bé adjunts, si no ho són (e.g., *la indústria de Catalunya*). Mentre que els complements argumentals denoten en la majoria dels casos algun participant en l'acció expressada pel predicat verbal o nominal (e.g., l'agent de l'acció, el tema o pacient, el destinatari, etc.), els adjunts solen expressar circumstàncies relativament externes a la denotació del nom (e.g., el lloc, el posseïdor, la finalitat, etc). D'altra banda, els complements dels noms poden adoptar formes sintàctiques diverses (e.g., sintagmes preposicionals, adjectius, oracions de relatiu, oracions completives, construccions participials i fins i tot noms: cf. *el riu Llobregat*). Els complements seleccionats poden ser arguments tant de noms predicatius deadjectivals (*la fertilitat de la plana*) i deverbals (*l'aparició de l'alcalde*), com de noms no predicatius (*la tia d'en Joan*). En aquest sentit, s'hi fa l'observació interessant que la distinció entre els noms deverbals predicatius i els noms deverbals no predicatius no és pròpiament entre mots, sinó entre accepcions de mots: així, per exemple, s'hi diu que el nom *direcció* pot tenir tant un sentit predicatiu, i.e., de procés (*Després de pensar-ho molt li van confiar la direcció de l'escola*), com un sentit no predicatiu, i.e., d'entitat (*La direcció de l'escola ha suspès les classes aquest matí*). D'altra banda, en aquest capítol es troba també una classificació força detallada de les classes semàntiques dels complements adjunts dels noms, així com un apartat sobre la posició i l'ordre dels constituents dins el sintagma nominal.

El capítol 10 està dedicat a l'estudi de l'adjectiu i el sintagma adjectival. Concretament, s'hi tracten tres classes de sintagmes adjectivals que poden aparèixer en el sintagma nominal: els adjectius qualificatius, els adjectius de relació i els adjectius adverbials. Pel que fa als primers, se'n fa una classificació semàntica força exhaustiva (e.g., adjectius de dimensió, de propietats físiques, de velocitat i posició, d'edat, de forma i color, de caràcter i d'avaluació). També se'n comenten les tres propietats semàntiques més rellevants: la polaritat (e.g., el parell *llarg/curt*, que es concep en termes d'una escala entre dos pols), la sincategorematicitat (e.g., *Ha estat un sopar difícil*, on l'adjectiu és sincategoremàtic pel fet de no tenir un significat independent de l'enunciat que el conté) i la complementarietat (e.g., els adjectius de color i forma, els quals no constitueixen oposicions polars sinó complementàries). A continuació, s'hi descriuen, en primer lloc, alguns fenòmens interpretatius relacionats amb la posició de l'adjectiu en els sintagmes nominals definits i indefinits. En segon lloc, s'hi estudien els adjectius de relació, els quals, a diferència dels qualificatius, només poden aparèixer en posició postnominal (e.g.,

**l'aeri correu*). Els adjectius relacionals, la major part dels quals són denominals, s'agrupen en dos grans grups, els adjectius temàtics (e.g., *erupció volcànica*) i els adjectius classificatoris (e.g., *recurs administratiu*). Mentre que els primers estableixen una relació argumental amb el nom que modifiquen (e.g., *volcànica* rep el paper temàtic de tema del nom predicatiu *erupció*), els segons no saturen cap funció semàntica legitimada per l'entrada lèxica del nucli nominal, sinó que fan referència a una entitat en relació amb la qual es restringeix la denotació del nom. Després de descriure les propietats sintàctiques més rellevants d'aquests dos tipus d'adjectius, es conclou que els temàtics ocupen una posició sintàctica més perifèrica que els classificatoris. Així, per exemple, en *comunicació telefònica infantil*, l'adjectiu *infantil* és l'argument agent de *comunicació*, mentre que l'adjectiu *telefònica* actua com a adjunt que especifica el mitjà emprat en l'activitat. Finalment, el capítol es clou amb un breu apartat sobre els adjectius adverbials, els quals formen un grup heterogeni: en alguns casos, tenen característiques semàntiques similars a les dels verbs modals (e.g., *la suposada arribada de les tropes*); en altres casos, aporten trets aspectuals (e.g., *alguns viatges ocasionals a París*) i, en d'altres, són similars a alguns tipus de complements circumstancials (e.g., *l'avis previ*).

El capítol 11 està dedicat a l'estudi de la preposició i el sintagma preposicional. Després de fer-ne una definició breu, però ben completa, es passa a justificar la importància de la teoria de la gramaticalització en l'explicació de la varietat de preposicions que té la llengua catalana (i.e., des de les preposicions àtones més gramaticalitzades (*a, de i amb*)) fins a les locucions prepositives menys gramaticalitzades (*damunt de, respecte de*, etc.). Pel que fa a la tipologia de preposicions descrita en aquest capítol, es comenten les distincions entre les preposicions transitives i les intransitives, entre les tòniques i les àtones, entre les simples, les compostes i les locucions prepositives i, finalment, també reben un estudi força detallat les construccions poc productives del tipus *riu amunt*. A continuació, es descriu la sintaxi del sintagma preposicional: es comenta quins poden ser els seus complements i especificadors, es revisa les funcions bàsiques que pot dur a terme, es fa una breu descripció de les preposicions que tradicionalment s'ha dit que encapçalen l'anomenat «subjecte preposicional», es revisen els fenòmens de canvi i caiguda de preposicions i, finalment, s'analitza un tema que se sol ometre en la tradició gramatical, i.e., la coordinació de preposicions i de SPs. Un cop presentada la sintaxi del sintagma preposicional, s'analitzen de manera exhaustiva les propietats gramaticals més rellevants de les preposicions àtones, tòniques i compostes. El capítol es clou amb una descripció d'algunes locucions prepositives que presenten especial interès.

En el capítol 12 es fa un estudi descriptiu de l'adverbi, una categoria que sovint ha estat considerada un veritable calaix de sastre (e.g., hom considera que són adverbis mots amb una sintaxi i semàntica tan diverses com ara *tranquil·lament, probablement, molt, ahir*, o, fins i tot, *àdhuc*). Feta aquesta presentació negativa, es donen arguments a favor de la següent definició d'adverbi: «els adverbis són

paraules invariables que modifiquen una relació sintàctica preestablerta en qualitat de complements circumstancials i que, per això mateix, tenen el significat genèric de manera» (p. 1804). Normalment, aquesta relació sintàctica és establerta per un predicat verbal. D'aquí que hi hagi una proximitat significativa i formal dels adverbis i dels adjectius, la qual queda recollida per la fórmula «l'adverbi és al verb com l'adjectiu al nom». Un cop justificada i desenvolupada aquesta definició, es comenten els elements centrals i perifèrics de la categoria adverbial: concretament, es proposa que les locucions adverbials, els adverbis adjectivals (o adverbis curts) i els adverbis en *-ment* formen el nucli de la categoria adverbial. Una de les moltes aportacions originals destacables que es fan al llarg d'aquest capítol és que s'argumenta que es pot definir la categoria adverbial a partir de la intersecció dels tres valors següents: el valor semàntic de manera, el valor sintàctic de complement circumstancial i el valor de paraula invariable. Es postula també que hi ha graus diversos de pertinença a la mateixa categoria dins d'un *continuum*. A continuació, es classifiquen els adverbis en quatre grups: dependencials (argumentals i intensius), constitutius, textuais o d'acte de parla, i se'n descriuen les propietats sintàctiques i semàntiques amb força detall. El capítol es clou amb una justificació força interessant de per què mots com ara *molt*, *enfora* o *després* s'han considerat tradicionalment adverbis prototípics, tot i que no signifiquen manera.

En el capítol 13 s'analitzen el verb i els arguments que estan dins el SV. En primer lloc, es justifica la necessitat de postular l'existència de la categoria de SV i es comenta l'oposició entre predicació i atribució. A continuació, s'analitzen detalladament alguns casos fronterers entre els complements argumentals del verb i els adjunts, i.e., entre els que són exigits per la semàntica del verb i els que no ho són: entre d'altres, s'analitzen els adjunts que esdevenen obligatoris per raons no pas gramaticals sinó pragmàtiques (e.g., *Aquest pont l'han construït amb formigó armat*), els adjunts necessaris en construccions mitjanes (e.g., *Els llibres de lingüística es llegeixen amb dificultat*). Es tracten després les classes verbals i el concepte de (in)transitivitat. Aquí es destaca la genialitat de Pompeu Fabra en proposar l'anomenat tipus IV (cf. *Ha arribat un parent meu*), un clar precedent de l'anomenada hipòtesi de la inacusativitat: segons aquesta hipòtesi, cal distingir els verbs intransitius pròpiament dits o intransitius purs (e.g., *plorar*, *badallar*, etc.) dels anomenats verbs inacusatius (e.g., *arribar*, *passar*, etc.). Així, per exemple, seguint l'observació de Fabra (1956), es diu que els segons permeten un subjecte postverbal amb molta més facilitat que els primers: una oració com *Ha passat el tren* és més natural que no pas *El tren ha passat*; en canvi, succeeix el cas contrari amb els verbs intransitius purs: *El nen plora* és més natural que *Plora el nen*. Es fa veure també que no només es pot parlar de verbs inacusatius, sinó que cal parlar de construccions inacusatives com, per exemple, la passiva perifràstica i la pronominal, en les quals el subjecte pot estar pronominalitzat pel clític *en*, fenomen que també passa amb els verbs inacusatius, però no pas amb els verbs intransitius purs: e.g., *En van ser publicades dues, d'objeccions*; *Se n'han d'elegir dos*; cf. *N'han arribat deu* vs. **N'han badallat deu*. S'analitzen també alternances de l'estruc-

tura argumental que han estat analitzades amb cert detall en la bibliografia catalana recent tals com l'alternança causativa (e.g., *El vent ha obert la finestra / La finestra s'ha obert*) o l'alternança locativa (e.g., *En Joan va carregar les taronges a la furgoneta / En Joan va carregar la furgoneta de taronges*), entre d'altres. Un apartat especial està dedicat també als verbs psicològics. En aquest es recullen aportacions fetes en treballs previs recents com la justificació del fet gens arbitrari que en català col·loquial hom pugui trobar tant construccions esdevenimentals transitives del tipus *Les teves paraules el van sorprendre* com construccions estatives intransitives (no normatives) del tipus *A les nostres àvies els [hi] sorprèn que el jovent d'avui fumi tant*. El capítol es clou amb una caracterització interessant d'algunes particularitats formals dels complements argumentals en l'oració simple.

El capítol 14 està dedicat a la predicació verbal obligatòria. En primer lloc, es fa un intent de delimitar l'atribut del complement predicatiu. Concretament, s'opta per la proposta de considerar atribut les predicacions no verbals assignades al subjecte gramatical que adquireixen un caràcter obligatori i primari dins de la construcció. Un cop feta aquesta delimitació, es comenten les propietats sintàctiques i semàntiques més rellevants dels verbs copulatius i dels verbs quasicopulatius: així, per exemple, es descriuen les copulatives de caracterització, les quals adscriuen una característica al subjecte (e.g., *El meu pare és metge*), i les copulatives d'identificació, les quals manifesten una relació d'igualtat entre el constituent precopular i el postcopular (e.g., cf. *Aquell home és l'àrbitre*). També es comenten els verbs quasicopulatius amb trets modals (*semblar* i *parèixer*) i els que tenen trets aspectuals (e.g., *estar*, *continuar*, *tornar-se*, etc.), entre d'altres. A continuació, es fa una anàlisi molt completa dels usos dels verbs *ser*, *estar* i *haver-hi*, les conclusions de la qual són il·lustrades mitjançant uns esquemes molt útils (cf. ps. 2016-2017). L'apartat final està dedicat a altres predicats no verbals de caràcter obligatori, i.e., els que tradicionalment es coneixen com a *complements predicatius* obligatoris. Aquests els trobem en oracions en què el verb conserva un significat ple; d'aquí que se'ls anomeni *predicacions secundàries*, ja que la predicació bàsica recau sobre el verb: aquestes predicacions secundàries de caràcter obligatori tant poden referir-se al subjecte de l'oració (*En Joan passa per bon xicot*), com també al complement directe (*En Joan ha posat la Marta de mal humor*). Finalment, s'analitzen alguns usos verbals que seleccionen arguments que sembla que estan a mig camí entre la predicació no verbal i el complement directe (*Aquest decret implica la supressió de la selectivitat*).

El capítol 15 està dedicat als complements adjunts, i.e., aquells elements no seleccionats directament pel predicat oracional. Concretament, en aquest capítol s'analitzen de manera detallada aquells que estableixen una relació laxa amb el predicat i que estan sotmesos a restriccions imposades per la predicació (cf. *En Joan treballa a París* vs. **En Joan és diabètic a París*). Entre aquests cal distingir els que tenen l'aparença d'un argument extra del predicat (locatius, instrumentals, comitatius, benefactius, agents, de causa, de quantitat, etc) dels que s'adjunten a la predicació per afegir-hi una predicació qualificativa (els complements predica-

tius i els de manera). En canvi, els complements adjunts que no es relacionen directament amb el predicat, anomenats *adjunts oracionals*, s'analitzen no només en aquest capítol, sinó també en altres parts d'aquesta obra (veg. els capítols 26-30). Mentre que els primers modifiquen la predicació (e.g., *Amb aquest professor, tot-hom hi treballa*, on el SP dislocat és un adjunt instrumental), els segons modifiquen el temps oracional, l'aspecte o la modalitat (e.g., *Amb aquest professor, tot-hom treballa*, on el SP pren un valor condicional (o causal) que emmarca l'oració: e.g., «*si es té aquest professor*»). Juntament amb el capítol 13, cal dir que aquest capítol destaca per la gran quantitat de dades descrites amb una gran finesa i alhora amb una gran claredat expositiva: citem, per exemple, (i) l'anàlisi descriptiva que es fa de frases ambigües com ara *En Pere i la Maria ballen una sevillana*, la qual pot implicar o bé una predicació holística (cf. *En Pere balla una sevillana amb la Maria*) o bé una predicació atomista (cf. *En Pere balla una sevillana i la Maria també una altra*); (ii) l'anàlisi del complement instrumental, la qual es basa en idees provinents tant de la gramàtica tradicional (cf. PAR, 1923) com de la gramàtica generativa (cf. HALE & KEYSER 1993): en una frase com ara *En Pere tapa el forat de la paret amb una litografia*, la preposició *amb* expressa una coincidència locativa entre el complement directe i el complement de la preposició; o, per exemple, (iii) l'anàlisi de construccions inacusatives amb valor existencial com ara (*En aquesta coral*) *hi canten nens*, on la presència del clític locatiu impersonalitzador *hi* esdevé obligatòria per a molts parlants del català: **En aquesta coral canten nens*: cf., però, l'exemple de Fabra (1956: 72) *En aquesta cambra en dormen set*, que és agramatical per a molts parlants. Com que el SP *en aquesta cambra* no s'interpreta com un adjunt oracional sinó com un complement circumstancial de lloc (cf. *supra*), queda justificada l'obligatorietat del clític locatiu: *En aquesta cambra n'hi dormen set*. És, doncs, aquest un bon exemple per fer veure que aquesta obra descriptiva també pot servir d'eina de reflexió gramatical a l'hora de fer propostes de caire normatiu.

El segon volum es clou amb el capítol 16, dedicat a la passiva perifràstica o passiva amb *ser* més participi passat i també a d'altres construccions que s'hi relacionen, com ara les construccions pronominals de subjecte inespecífic anomenades «oracions passives pronominals» o «passives reflexes». Es demostra que les oracions passives no són simplement la imatge mirall de les actives, sinó que tenen una estructura i una significació pròpies. Típicament, les construccions passives es formen a partir de verbs transitius agentius que provoquen un canvi d'estat en un tema o pacient o l'afecten d'alguna manera. No accepten, per tant, de manera tan natural els verbs estatus (cf. ??*Aquell dictador va ser odiat per tota la població*). En efecte, es demostra que hi ha restriccions sobre la construcció passiva perifràstica que tenen a veure no només amb la modalitat de l'acció del verb, sinó també amb el temps i l'aspecte, entre d'altres. Així, per exemple, es fa notar que aquesta darrera frase passaria a ser bona amb un temps imperfectiu i amb el SP introduït per *de*. Aquest canvi no és estrany, ja que, com es demostra al capítol, les oracions passives amb un complement agent amb *de* prenen el valor esta-

tiu (cf. *De qui és fet aquest vestit?*). És interessant també destacar l'observació que els verbs que denoten activitats exclusivament atèliques, com els verbs de contacte del tipus *empènyer*, donen resultats força marginals en la passiva: e.g., **El sofà va ser empès per l'empleat de les mudances*, agramaticalitat que es demostra que està relacionada amb el fet que els predicats atèlics tampoc no admetin la passiva estativa (e.g., **Aquesta taula està empesa*). En aquest capítol es fa veure també que, malgrat la tendència a substituir sistemàticament el que podrien ser oracions passives per oracions dislocades, no sempre és possible tal canvi: així, la dislocació d'un complement directe indefinit específic produeix oracions dislocades molt marginals (cf. **Un policia, l'han trobat mort aquest matí*). Pel que fa a les construccions de passiva pronominal, destaquem aquí el repàs que es fa de les propietats més importants de les oracions *mitjanes* (cf. *Els polítics se subornen fàcilment*), les quals es caracteritzen per un valor genèric. La seva relació amb la modalitat epistèmica també es fa evident: cf. *Els polítics poden ser subornats fàcilment / Els polítics són fàcilment subornables*. El capítol es clou amb una anàlisi descriptiva força detallada de determinades estratègies d'impersonalització expressades tant a través de la flexió verbal (e.g., cf. *Quan et sents maltractat no tregalles de gust*) com a través d'elements com ara *hom, un hom, un, la gent*, etc.

El tercer volum conté 15 capítols més sobre la sintaxi del català i els índexs. Les qüestions que s'hi tracten són l'oració composta, les relacions temporals, aspectuals i modals, la negació, els adjunts en gerundi i participi, les subordinades adverbials no circumstancials i l'estudi dels connectors del discurs i les interjeccions.

El primer capítol d'aquest volum, el capítol 17, està dedicat a l'estudi de la coordinació, que es defineix com una relació interoracional que permet construir oracions. S'estudia la naturalesa semàntica i categorial dels elements coordinats i dels diferents tipus de nexes que els enllacen. També es fa referència als principis gramaticals i interpretatius que guien la gramaticalitat d'aquest tipus d'estructures. Sens dubte, la part més innovadora del capítol és l'estudi dels fenòmens d'el·lipsi en les oracions coordinades: és la primera vegada que es descriuen de manera sistemàtica en una gramàtica del català. D'acord amb la definició que s'ofereix a la GCC, l'el·lipsi gramatical és la restitució dels elements de l'oració sense contingut fonètic a partir del context lingüístic. Així, per exemple, a *En Lluís menjarà pomes i la Maria, Ø galetes* s'elideix el nucli del sintagma verbal la interpretació del qual és idèntica a la del nucli del primer membre de la coordinació, *menjarà*. Aquesta explicació també és innovadora perquè suposa l'acceptació de les propostes teòriques que admeten l'existència de categories buides en la representació sintàctica. El capítol es tanca amb una referència, també nova, a les relacions entre la coordinació i el discurs: e.g., *Torna-ho a dir i et trenco la cara*. Aquestes oracions presenten aparentment una relació copulativa, però la interpretació que se'n desprèn les acosta a les construccions condicionals (*Si ho tornes a dir et trenco la cara*).

El capítol 18 se centra, fonamentalment, en les característiques sintàctiques de la relació interoracional de subordinació. Aquest capítol s'obre amb la definició de la coordinació i la subordinació. Per tal de destriar si ens trobem davant d'una oració composta per coordinació o per subordinació, es proposen proves sintàctiques basades en l'extracció de constituents i en la possibilitat o impossibilitat de legitimar fenòmens d'el·lipsi, que són també una novetat en una gramàtica descriptiva. Aquesta secció fa esment d'una manera especial a les oracions adverbials no circumstancials, la classificació de les quals ha presentat sempre problemes. La conclusió a què s'arriba és que la frontera entre coordinació i subordinació no és clara. Tanmateix, tampoc no s'admeten els arguments que, vistos aquests límits difusos, s'han utilitzat per proposar que les oracions adverbials no circumstancials representen un altre tipus de relació interoracional: la interordinació. Així, doncs, en aquest capítol es proposa una classificació tradicional que no es mantindrà en els capítols dedicats precisament a l'estudi de les adverbials no circumstancials. El capítol presenta una rica tipologia dels elements —els subordinants— que poden introduir una oració subordinada i dels diferents tipus de subordinades d'acord amb el tipus de predicació que contenen. En aquest punt és interessant de mencionar la inclusió, com a subordinades sense predicat verbal, dels adjunts lliures i de les oracions reduïdes. Una altra característica important en la classificació de les oracions subordinades proposada al capítol és el nivell d'incidència que tenen en l'oració principal. Així, les subordinades poden realitzar una funció d'argument (e.g. les subordinades substantives), de complement adjunt de predicat (e.g. les subordinades circumstancials) o d'una categoria no verbal (e.g. les oracions adjectives) i d'adjunt oracional (e.g. les oracions condicionals). Es clou el capítol amb l'estudi del discurs reproduït.

Al capítol 19 s'estudien les oracions subordinades substantives. El capítol s'obre amb una reflexió necessària sobre qüestions terminològiques en què, després de revisar qüestions de tradició, es discuteix l'adequació del terme *substantives* per anomenar aquest tipus d'oracions subordinades i es valora i rebutja l'alternativa que proposa d'anomenar-les *completives*. A la resta del capítol s'assumirà la terminologia clàssica, *subordinades substantives*, que és la que ha fixat la tradició. Pel que fa als criteris de classificació, se n'ofereixen de sintàctics i de semàntics. Els primers es basen en la selecció i la funció de la subordinada. D'una banda, es considera que les subordinades substantives són arguments d'un nucli que les selecciona, que pot ser un verb, un nom o un adjectiu i, d'altra banda, es fa una distinció entre completives, si fan funció de complement, i subjectives, si fan funció de subjecte. Abans d'entrar en els criteris de classificació semàntics, es tracten qüestions interessants com la pronominalització d'aquest tipus d'oracions, l'estudi de les marques de nominalització de les que fan funció de subjecte (e.g. *el fet que...*, *això que...*, *allò que...* i **el que...*) i la possibilitat i restriccions de la passiva en verbs amb completiva directa. Quant als criteris semàntics de classificació, es basen en la naturalesa del predicat en què apareixen les ora-

cions subordinades substantives i, doncs, tenen en compte si la subordinada comporta un valor de veritat o no. Aquestes característiques, amb altres de tipus informatiu (articulació del tema i del rema), també permeten d'explicar la selecció del mode i del temps del verb subordinat. Aquesta classificació semàntica dels predicats que seleccionen les substantives permet de relacionar algunes de les propietats sintàctiques que mostren amb la classe natural semàntica a què pertanyen. Per exemple, la subordinada només es pot focalitzar si el verb es assertiu (*dir, creure*) o volitiu (*demanar, voler*) però no si és semifactiu (*saber*), factivoemotiu (*agradar*) o de dubte i negació (*dubtar, negar*). Així, l'oració *Que hi pensa anar demà, ha dit en Joan* és gramatical i l'oració **Que en Pere hi pensa anar demà, sap en Joan* no ho és. En aquest capítol també es tracten qüestions conegudes com la caiguda de la preposició davant l'oració subordinada substantiva (o més aviat, manteniment per pressió del castellà) i l'omissió de la conjunció en les completives directes de segons quins verbs, totalment condemnada per la normativa. També s'hi estudia un tema completament nou en la gramàtica del català: el dequeisme. El capítol es tanca amb l'estudi de les relacions entre les oracions completives i les oracions interrogatives indirectes i amb una secció dedicada a les oracions subordinades amb infinitiu.

El capítol 20 està dedicat a l'estudi de l'infinitiu. Aquest capítol comença amb una caracterització de l'infinitiu que el diferencia de les formes no finites i d'altres formes finites. La resta del capítol es pot dividir en quatre seccions: l'estudi de les oracions subordinades d'infinitiu, els infinitius amb verbs causatius i de percepció, l'infinitiu nominalitzat i l'infinitiu lliure o no subordinat. Així, en primer lloc, s'estudien, en el marc de la subordinació, les funcions sintàctiques que pot fer l'infinitiu, la naturalesa i interpretació del subjecte de l'infinitiu i les oracions d'infinitiu amb complements implícits o amb complements preposats. En aquest punt, es repassen les condicions que fan que un verb de règim preposicional canviï la preposició davant d'un infinitiu. Aquesta primera part fa veure a través de proves sintàctiques que l'infinitiu té subjecte, encara que sigui implícit. De manera general, la interpretació d'aquest subjecte pot ser definida i, per tant, coreferent (controlada) amb algun element del context lingüístic (e.g. *A la Berta li agrada [arribar d'hora]*) o pot no dependre (no controlada) de cap expressió de l'oració principal sinó del context de l'enunciació (e.g. *[Eliminar els errors tipogràfics] reduirà molt la feina posterior*). El capítol té una extensa secció dedicada a l'estudi d'oracions aparentment similars com *Vaig veure en Josep córrer darrere l'autobús* i *Vaig veure córrer en Josep darrere l'autobús*. En el primer cas, ens trobem davant d'una *construcció de control no argumental*; en el segon cas, parlem de *construcció causativa*. Quant a la nominalització de l'infinitiu, se'n diferencien dos tipus, la pròpia i la impròpia. Aquests dos tipus de nominalització presenten unes propietats sintàctiques ben diferents. Per exemple, la pròpia, al contrari de la impròpia, admet tot tipus de determinats (cf. *La princesa tenia un depertar famós a tota la contrada* i **un ser criticada per les seves col·legues*). En el capítol també es presenten alguns problemes que sorgeixen a l'hora de considerar el infini-

tius com a noms. Finalment, es dedica una secció a l'estudi dels infinitius no subordinats o independents, de la qual destacarem l'infinitiu en oracions directives (*Tancar la porta després de sortir*) perquè s'argumenta a favor de la seva genuïnitat en català, en contra del que diu la normativa.

El capítol dedicat a les oracions de relatiu, el 21, és un dels més extensos del tercer volum. Això no és gens estrany si tenim en compte que les oracions de relatiu configuren un dels temes que més han preocupat la tradició gramatical (vg. la nota 3 del capítol) i que actualment més s'estudien des de totes les perspectives teòriques. El capítol s'obre amb una definició i caracterització general de les oracions de relatiu a partir dels elements que poden fer de relatius i d'antecedent. També hi ha una secció dedicada a les diferències sintàctiques, semàntiques i prosòdiques entre les oracions de relatiu especificatives i les explicatives. Aquesta caracterització general va seguida de la classificació de les oracions de relatiu segons si l'antecedent és explícit o implícit. Aquí remarcarem la importància que tenen en l'estudi de les oracions de relatiu del català altres seccions d'aquest capítol. A la secció *Relatives amb duplicació pronominal* es presenten els casos en què el clític és un element que fa la mateixa funció del relatiu dins de l'oració subordinada. Igualment, es proposa una sèrie de factors estructurals (i perceptius) que faciliten la duplicació; per exemple, el clític s'ha de reduplicar si hi ha un nom entre l'oració subordinada i el verb de la principal: *Aquell noi *al qual buscàvem [una noia] que fes un petó* es va fer frare > Aquell noi *al qual buscàvem [una noia] que li fes un petó*. L'apartat dedicat a l'estudi de les relacions entre les relatives i altres construccions, el 21.6, ens permet veure, entre altres coses, les diferències entre les relatives (*La noia que surt amb en Pere és molt maca*) i les pseudorelatives (*Hauries de veure la noia amb qui surt en Pere*) i les característiques sintàctiques de les construccions clivellades i pseudoclivellades (e.g. *Sou vosaltres qui ho sabeu; Els que ho sabeu sou vosaltres*). El capítol es tanca amb una explicació de les característiques sintàctiques dels diferents relatius. Finalment, i de passada, cal assenyalar dues coses. Primer: un senyal fent l'ullet al lector —tan difícil d'encabir en els textos acadèmics i alhora tan agradable— en l'exposició sobre la duplicació pronominal, d'estructures (amb pleonasme) que autors i correctors podrien considerar(-les) incorrectes, però que, com se'n deriva del text, no ho són pas (vg. p. 2512). Segon: hi ha una clara voluntat de fer l'exposició més entenedora. Per exemple, la secció 21.6.4 de nom *Relatives i altres construccions* conté dotze subseccions els títols de les quals són les mateixes construccions que s'hi estudien i no el nom tècnic que els correspondria. Per exemple, es prefereix titular la secció *h*) com *vingui qui vingui* i no com *construccions amb verb reduplicat i relatiu interposat* o *construccions condicionals concessives universals*, nomenclatures emprades en altres llocs per anomenar aquest tipus de construccions, però que aquí, amb bon criteri, es considera que no són adients.

Al capítol 22 s'estudien les relacions temporals i aspectuals. Concretament, aquest capítol és l'estudi de les categories flexives de temps i aspecte i del mode

d'acció, també anomenat aspecte lèxic. Aquesta part s'obre amb la presentació dels significats possibles de la paraula *temps* i de les propietats fonamentals de les categories temps i aspecte. Cal destacar la secció dedicada al nom dels temps verbals en què es presenten les terminologies emprades a l'hora de anomenar-los i es presenten els avantatges i els problemes de la nomenclatura que es proposa al capítol. S'ofereix també una clara explicació de la modalitat d'acció i de la correlació temporal. La part més extensa del capítol està dedicada a l'estudi dels usos dels temps verbals en indicatiu i en subjuntiu en què s'ofereix una descripció molt rica dels usos bàsics i derivats (temporals, aspectuals i modals) d'aquests modes verbals. Per exemple, es diferencia l'ús bàsic del present d'indicatiu (*accepto la vostra proposta*) del present històric (*Aribau inicia la renaixença catalana*) i del present prospectiu (*torno dins de cinc minuts*). Tot i la complexitat del tema, aquest capítol conté una descripció molt clara i exhaustiva de les relacions temporals i aspectuals.

El capítol 23 està dedicat a l'estudi de les perífrasis temporals, aspectuals i modals. El capítol s'obre amb la delimitació de les perífrasis d'estructures aparentment semblants però gramaticalment molt diferents: els temps compostos i les subordinades que contenen un verb no finit. Seguidament, es defineixen les perífrasis verbals a través de tot un seguit d'acurades propietats sintàctiques i semàntiques, l'orientació teòrica de les quals fa que aquest capítol sigui un dels que més es distancia de la tradició gramatical. Abans de passar a l'estudi dels diferents tipus de perífrasis, s'apunten algunes qüestions molt interessants com ara la gramaticalització i la variació dialectal en la concordança i en la selecció d'auxiliars. Les seccions que segueixen s'ocupen, d'una banda, de la descripció de les perífrasis temporals i aspectuals i, de l'altra, de les perífrasis modals. Pel que fa a les temporals i aspectuals, s'estudien les de fase preparatòria (*anar + inf.*, *estar a punt de + inf.*), inicial (*posar-se a + inf.*, *començar a/de + inf.*), de fase final (*deixar de + inf.*, *parar de + inf.*) i de continuació (*continuar + ger.*, *seguir + ger.*). Dins de les perífrasis de repetició, se'n diferencien dos tipus: les de reiteració (*tornar a + inf.*) i les d'habitud (*sofer + inf.*). L'estudi de les perífrasis temporals i aspectuals es tanca amb la descripció de les perífrasis de culminació (*acabar + ger.*, *arribar a + inf.*) i les perífrasis de participi. Pel que fa a les perífrasis modals i semimodals, se'n presenta un inventari exhaustiu i, a continuació, es diferencien amb criteris sintàctics els modals epistèmics dels deòntics i semimodals, tot recuperant les característiques gramaticals rellevants per a aquesta argumentació que es presentaven a l'inici del capítol.

L'estudi de la negació es fa al capítol 24. Aquest capítol no tan sols ofereix una descripció dels recursos sintàctics que s'utilitzen en l'expressió de la negació, sinó que també conté una introducció molt entenedora a les característiques semàntiques de la negació en què també es fa referència a la negació com a test per delimitar les nocions d'implicació lògica i de pressuposició. Abans d'entrar en la classificació i l'estudi dels elements negatius segons si expressen una negació interna o externa i en els aspectes purament sintàctics de la negació, se'n defineixen

dues característiques semàntiques més: l'abast i el focus. L'estudi sintàctic s'inicia amb la descripció de la interacció entre els elements negatius i alguns tipus de quantificadors (*El professor no ha explicat cap tema*). Seguidament, hi ha una secció dedicada als fenòmens de polaritat legitimats per la negació (**No vam trobar cap vi que ens agradés*) i pels inductors negatius (*Dubto que faci el més mínim esforç en la seva vida*). Aquesta secció inclou un apartat molt interessant sobre la concordança negativa. Aquest fenomen, propi de les llengües romàniques, comporta la presència en un mateix enunciat de dos elements negatius però que s'interpreten com una única negació (*No ha vist ningú; Ningú (no) ha vist res*). Després, s'estudien els fenòmens de localitat dels elements negatius: l'element negatiu s'ha de trobar en un domini sintàctic proper a determinats constituents per tal de legitimar-los (**La Maria no ha menjat i en Joan ha begut res*), la modalitat com a element neutralitzador del significat negatiu dels mots (*¿Que has trobat cap porta oberta?*), la doble negació (*Ningú (no) pot negar que m'hi he esforçat*), la negació expletiva o l'ús d'una negació que no nega (*Gasta més ell en tres mesos que (no pas) tu en tot l'any*), la coordinació negativa, la negació en els fragments oracionals (*—¿que ens vindràs a veure aviat?—Aquesta setmana no*) i la interpretació de l'anàfora verbal en contextos negatius (*Vosaltres sou molt treballadors, però els de l'altre grup no [són gens treballadors]*). El capítol es clou amb una menció a la negació morfològica (com a curiositat cal assenyalar el fet que aquest tipus de negació no admet la doble negació que sí que és possible en el nivell sintàctic (cf. **in-des-cortès*)) i un apunt molt interessant sobre la negació en les frases fetes, que posa en entredit la interpretació no composicional d'aquest tipus de construccions.

Com ja s'havia dit al capítol 19 per al cas de la subordinació substantiva, el mode de l'oració subordinada pot venir induït per la naturalesa semàntica del predicat de l'oració principal. El capítol 25 reprèn aquest tema en el context de la subordinació en general. Primer, es defineix què s'entén per mode i quina serà l'accepció pertinent en el desenvolupament del capítol. Després, s'estudia l'oposició indicatiu/subjuntiu en general i, amb deteniment, a les oracions subordinades substantives, a les relatives i a les adverbials. Pel que fa a les substantives, a part del mode subjuntiu que pot venir determinat per la interpretació del predicat principal, s'hi estudien els casos en què el subjuntiu no és induït lèxicament. Per exemple, la modalitat interrogativa explica la tria del subjuntiu en *¿Penses que ens ho pugui tenir enllestit aviat?* Quant a les relatives, el mode subjuntiu només pot aparèixer en contextos intensionals o contextos en què no es pot fixar la identitat dels referents. Pel que fa a les oracions adverbials i adjuntes, la tria del subjuntiu pot estar determinada per la conjunció que les introdueix, però està determinada sobretot per la presència de contextos modals o pel caràcter factual o contrafactual de l'oració subordinada. El capítol es clou amb un interessant estudi de l'oposició infinitiu/subjuntiu.

El capítol 26, dedicat als modificadors temporals i aspectuals, és el resultat d'una acurada descripció i classificació d'elements amb característiques gramati-

cals similars però que tradicionalment s'han separat en diferents seccions. S'inicia amb la presentació dels problemes de definició i classificació d'aquest tipus de modificadors. L'estratègia que s'adopta és definir primer els temporals per tal de distingir-los després dels aspectuals. Amb aquesta finalitat, es comparen els modificadors temporals amb la classe dels SNs. Efectivament, una expressió temporal com *aquest any* presenta una estructura paral·lela al SN *aquesta cosa*. Si aquest paral·lisme és plausible, les propietats interpretatives dels modificadors temporals seran semblants a les del SN. És a dir, poden ser dítctics (*ara*), anafòrics (*l'endemà*), inespecífics (*de nit*), descripcions definides (*la nit dels fets*), noms propis (*el 2001*), indefinits (*una tarda*) i poden ser una quantificació universal (*cada dia*). Un cop delimitada la classe dels modificadors temporals en aquests termes, les pàgines següents es dediquen a l'explicació dels diferents tipus de modificadors segons la categoria sintàctica i les propietats interpretatives assenyalades. La inclusió en aquest capítol de les oracions subordinades adverbials circumstancials de temps indica fins a quin punt la perspectiva que s'hi adopta és totalment nova. Dels modificadors aspectuals, se n'estableix una rica tipologia i se n'estudia la sintaxi: la posició que ocupen i la interacció d'aquests amb la negació i amb l'aspecte verbal (flexiu, lèxic o perifràstic). Finalment, es mostren les possibilitats combinatòries d'ambdós tipus de modificadors en una mateixa oració.

Al capítol 27 es descriuen les característiques gramaticals de les oracions causals i de les finals. Aquests tipus d'oracions no circumstancials presenten característiques sintàctiques i semàntiques similars. Des del punt de vista sintàctic, són les oracions no circumstancials que presenten una relació més estreta amb l'oració de què depenen i totes dues són SP(s) adjunts (el nucli del quals sol ser *per*) que tenen com a complement una oració no finita (*L'han despatxat per haver reduït les pèrdues de l'empresa* (causal)/ *L'han despatxat per tal de reduir les pèrdues de l'empresa* (final)] o finites. Respecte a les no finites, cal remarcar el resum que s'hi ofereix de la controvèrsia sobre la normativa de l'ús de *per* o *per a* en les oracions causals i en les finals. Des d'un punt de vista interpretatiu, les oracions causals i les finals són l'expressió d'una situació que és la causa o la causa final de la situació denotada en l'oració principal. Aquesta causa pot ser lògica o pot ser només una explicació i aquest fet pot determinar l'ordre en què poden aparèixer, el tipus de nexa que s'utilitza i el nivell de complementació (més o menys perifèriques). Igualment, totes dues tenen unes condicions de legitimitat semàntica similars: els adjunts finals demanen que el predicat de l'oració principal inclogui el paper argumental d'agent (*La Marina se'n va anar de matinada perquè no la veïessim*) i les causals es legitimen si el predicat principal conté un paper argumental de pacient o causa (*Han sancionat la Marina per haver anat a Roma*). Després de la caracterització dels adjunts finals, dels causals adjunts al predicat i dels adjunts lliures, es proposa un estudi de les construccions causals i finals dins del SN i en entorns adjectivals. Es clou el capítol amb una comparació i contrast entre els adjunts finals i els causals.

El capítol 28 tracta de les construccions condicionals i de les concessives. S'obre amb una caracterització general en què, entre altres temes, es reprèn la qüestió ja estudiada al capítol 19 sobre quina és la naturalesa sintàctica de la relació que s'estableix entre l'oració principal i l'oració subordinada no circumstantial, s'estudien les alternances modals del predicat subordinat i es presenten els punts de contacte que mantenen les construccions condicionals i les concessives. Primer s'estudien les oracions condicionals a partir del nivell d'incidència de l'oració subordinada en la principal. Així, es diferencien les condicionals centrals i les condicionals perifèriques. El segon tipus és molt freqüent en els usos discursius i se'n poden diferenciar d'epistèmiques (*Com que ha entrat llum a la sala, s'han fet malbé les fotografies*) i d'illocutives (*I ara, si m'ho permeten, passarem a un altre punt de l'ordre del dia*). El capítol també ofereix un estudi de l'evolució dels esquemes condicionals. Respecte a les construccions concessives, se'n diferencien dos tipus: les condicionals concessives i les concessives pures. A les condicionals concessives, l'antecedent i el conseqüent mantenen una relació lògica híbrida entre la noció de concessivitat i la de condicionalitat, *Inclòs si plou, anirem al cinema*. D'aquest apartat en destaca la secció dedicada a les oracions del tipus *peti qui peti* a, per exemple, *peti qui peti aquest any el Barça guanyarà la lliga*. Aquest tipus de construccions —*condicionals concessives universals*, segons la terminologia emprada al capítol— no havien estat descrites anteriorment de manera sistemàtica per cap gramàtica del català tot i ser construccions molt productives i molt emprades tant a registres orals com escrits. Les oracions concessives pures, d'altra banda, presenten en el seu antecedent una causa ineficient i considerada com a real, per exemple, *Tot i que la nit és fresca, el nen no s'ha refredat*. En el capítol es presenten els connectors concessius purs i, per a alguns casos (*per molt que, per més que*), s'ofereix una detallada anàlisi sintàctica. A diferència de la *Gramàtica Descriptiva de la Lengua Española*, en què s'estudien les oracions concessives i les adversatives en un mateix capítol i des d'una perspectiva funcional/pragmàtica, a la GCC es prioritza l'estudi basat en criteris sintàctics i semàntics; d'aquí que només al final d'aquesta secció dedicada a les concessives pures es faci una breu menció de les relacions de neutralització del significat que de vegades es produeix entre les oracions adversatives i les concessives.

El capítol següent, el 29, tracta les construccions adjuntes en gerundi i participi. El capítol s'inicia amb una delimitació de les construccions adjuntes respecte a altres construccions amb gerundi i participi que, a diferència dels adjunts, donen lloc a estructures mal formades si s'eliminen de la seqüència [*cf. Amb totes aquestes fórmules m'està *(entrant gana) i (Ajaguda al sofà) la Maria llegeix*]. A continuació, es defineixen i s'expliquen les propietats dels tres tipus d'adjunts que s'hi estudiaran: els adjunts al predicat, o estructures no lligades a la predicació principal però que aporten informació sobre les circumstàncies que envolten la predicació (*La Júlia fa els deures mirant la televisió*); els adjunts lliures, o estructures que no incideixen en la predicació principal i que solen tenir una interpretació adverbial (*Mirant la televisió, la Júlia fa els deures*); i els adjunts dintre del

sintagma nominal (*L'aspecte d'en Joan acabat d'aixecar fa por*). Aquesta primera part conté un epígraf dedicat a la presentació de la normativa de l'ús dels gerundis. Respecte a la incorrecció de l'ús del gerundi de posterioritat, s'hi fa veure que cal distingir dos tipus: el *gerundi de posterioritat*, que denota un esdeveniment posterior al verb de la predicació principal i que és del tot incorrecte (**Va fugir de pressa, detenint-lo la policia poc després*), i el *gerundi de quasi-posterioritat*, que indica un esdeveniment posterior però que coincideix amb l'últim tram de l'esdeveniment del verb principal i que s'hauria de considerar correcte (*Vaig botre enrere, donant involuntàriament una empenta al meu amic*). Un cop delimitats els diferents tipus d'adjunts, es dediquen dues seccions a aprofundir en l'estudi de les característiques gramaticals dels adjunts lliures. En la primera s'estudien els adjunts amb subjecte explícit o construccions absolutes i s'ofereix una anàlisi detallada de les característiques estilístiques i de les propietats aspectuals de la construcció, del tipus de modificació adverbial que pot introduir, i de la distribució, també des d'un punt de vista interlingüístic, del subjecte que conté. També es presenten altres construccions absolutes introduïdes per preposicions (*Ens escoltava amb els ulls aclucats; Sense l'Anna al meu costat, no sabré què fer*). En la segona secció s'estudien els adjunts que no tenen un subjecte explícit i que s'anomenaran *adjunts lliures*. El capítol es tanca amb una secció molt interessant dedicada a les frases nominals (*¡Ximple!*, *¡Tia bona!*) i als gerundis i participis independents (*¡Treballant?*, *¡Tu, despintant sempre!*), en què s'ofereix una reflexió i una exemplificació abundant d'aquests tipus d'estructures, molt freqüents en la llengua col·loquial. Finalment, s'analitzen els gerundis i participis (i frases nominals) presents en els titulars dels diaris (*Bones notícies en el camp familiar*), el llenguatge publicitari (*Andorra, l'escapada*), etc. De totes aquestes construccions, se n'ofereixen molts exemples i se n'expliquen les característiques gramaticals de manera molt detallada.

Les oracions comparatives i consecutives s'estudien al capítol 30. El capítol s'obre amb l'exposició clara i detallada de les propietats de les oracions comparatives i no de les consecutives. Possiblement, hagués estat necessari explicar a l'inici del capítol per què s'apleguen aquests dos tipus de construccions en un sol capítol. A continuació hi ha una breu però interessant reflexió sobre quina és la part de la gramàtica que ha d'estudiar la noció de comparació. Es defineix la comparació des d'un punt de vista comunicatiu i es descriuen els constituents que la formen. Així, una oració com ara *En Jaume és més alt que en Joan i la Clàudia* està formada per un antecedent o constituent comparat (*En Jaume és més alt*), una paraula comparativa (*més*) i un consegüent o constituent comparador (*que en Joan i la Clàudia*). L'estudi de la comparació que es proposa al capítol incideix especialment en les característiques sintàctiques de l'antecedent i del consegüent de les construccions comparatives. A part de la classificació basada en criteris sintàctics, també s'ofereix una tipologia semàntica de les construccions comparatives. Cal destacar l'estudi de l'abast lèxic de la comparació en què es donen cabuda a expressions oblidades en la descripció gramatical com

ara *igual*, *mateix*, *exacte*, etc. La part dedicada a l'estudi de les construccions consecutives, molt més breu que la dedicada a l'estudi de la comparació, s'obre amb la caracterització general d'aquest tipus de construccions i un estudi detallat de les característiques sintàctiques del consegüent i de les paraules *tan* i *tant*. També hi ha una secció dedicada a les característiques semàntiques en què s'estudia la dualitat *tal/ tan(t)* i la supressió de l'adjectiu *tal*. Finalment, cal remarcar la descripció que s'ofereix d'altres construccions derivades dels mots comparatius.

Els estudis d'aquest tercer volum de la GCC es tanquen amb un capítol interessant i del tot nou —com ja es remarca a l'inici— sobre els connectors textuals i les interjeccions. Pel que fa als connectors textuals, primer es defineix què és un connector textual, després es presenten les classes de mots que poden fer de connectors i les seves característiques semàntiques i/o pragmàtiques. Respecte als elements que poden fer de connector, es consideren com a bàsics, d'una banda, els connectors parentètics, que poden ser SPs (*per cert*, *amb tot*, ...), estructures oracionals (*és a dir*, *sigui com sigui*, ...) o adverbis (*ara(bé)*, *així*, *tanmateix*, ...); i, de l'altra, les conjuncions que, a part de connectar oracions, poden fer evident una relació semàntica o pragmàtica en el nivell textual. A més a més, s'explica la funció de connector d'altres elements lingüístics (*per donar-ne un sol exemple*, semblant al connector parentètic *per exemple*) i no lingüístics, com ara alguns recursos gràfics. Respecte a les característiques interpretatives dels connectors, es considera que són la manifestació de quatre nocions bàsiques (addició, disjunció, contrast i conseqüència) que afecten tant continguts proposicionals com l'estructuració del discurs. A continuació se n'ofereixen exemples prenent com a punt de partida la classificació categorial proposada. Pel que fa a les interjeccions, el capítol posa en relleu les dificultats de caracteritzar aquesta classe de paraules de manera satisfactòria. Tanmateix, la resta del capítol és la presentació d'una lúcida proposta per solucionar aquests problemes. S'hi diferencien dos tipus d'interjeccions, les pròpies i les impròpies, i se n'ofereixen tot un seguit de característiques fonètiques, fonològiques, morfològiques, lèxiques, sintàctiques i semanticoprasmàtiques que permeten avalar aquesta distinció i, a la vegada, descriure aquesta classe de paraules de manera sistemàtica. En aquest capítol, també s'ofereix una classificació de les interjeccions pròpies i impròpies d'acord amb els factors que intervenen en la comunicació. Així, per exemple, hi ha interjeccions expressives (*jecs!*, *gràcies a Déu*), conatives (*jep!*, *(i) punt*), fàtiques (*ei*, *de res*), metalingüístiques (*¿eh?*, *¿què?*) i representatives o onomatopeies. El capítol es clou amb una menció a la freqüència d'ús de les interjeccions.

Ja per acabar, cal dir que una obra immensa com aquesta ha significat un esforç més que notable tant per als autors com per als directors. Aquest esforç s'ha vist ben aviat *gratificat* pel fet que ja compta amb tres edicions, per l'obtenció del XXI Premi Manuel Sanchis Guarner a la Unitat de la Llengua Catalana, i, so-

bretot, pel fet que aquesta obra representa un pas de gegant en la divulgació dels coneixements científics de la llengua catalana actual. Reprement la invitació que fan els directors al final del pròleg, serà bo que els professionals de la llengua explorin les múltiples vies d'aprofundiment que insinua la GCC. Sens dubte, aquesta és la millor *gratificació* per als responsables d'aquesta magna obra. En-dinsem-nos-hi, doncs.

JOAN MIQUEL CONTRERAS, JAUME MATEU i CLÀUDIA PONS

- Antoni Maria ALCOVER i Francesc de Borja MOLL (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, Editorial Moll.
- Antoni Maria ALCOVER (1908-1909): *Una mica de dialectologia catalana*, «Bolle-tí del Diccionari de la llengua catalana», IV, ps. 194-303.
- Gabriel BIBILONI (1981): *Els problemes ortogràfics de les formes balears de la primera persona del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació*, «Afar», núm. 1.
- Gabriel BIBILONI (1983): *La llengua dels mallorquins. Anàlisi sociolingüística*. Barcelona, Universitat de Barcelona. (Tesi doctoral inèdita.)
- Ignacio BOSQUE i Violeta DEMONTE (dir.) (1999): *Gramàtica descriptiva de la llengua espanyola*, Madrid, Espasa.
- Institut d'Estudis Catalans (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona / Palma / València, Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Editorial Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Pompeu FABRA (1956): *Gramàtica catalana*, Barcelona, Teide.
- Ken HALE & S. Jay KEYSER (1993): *On Argument Structure and the Lexical Expression of syntactic Relations*, dins *idem* (eds.): *A View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*, Cambridge, MA, The MIT Press, ps. 53-109.
- Francesc de Borja MOLL (1932): *Estudi fonètic i lexical dels dialectes de Ciutadella*, dins *Miscel·lània Filològica dedicada a don Antonio Ma. Alcover*, Palma, ps. 397-460. (Reeditat a «Randa», núm 8, ps. 5-48).
- Par, A. (1923): *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge*, Halle, Max Niemeyer.
- Daniel RECASENS (1991): *Fonètica descriptiva del català. Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

La política de planificació lingüística als Països Catalans

«Terminogramme. Revue de recherche et d'information en aménagement linguistique et en terminologie», «Aménagement linguistique dans les Pays de langue Catalane». Numéro préparé sous la direction de Emili Boix-Fuster et Antoni Milian-Massana, numéro 103-104, Quebec, Office de la Langue Française. Les Publications du Québec. Printemps 2002.

L'establiment d'una política lingüística en territoris en què coexisteixen més d'una llengua oficial i en què inevitablement una se sobreposa com a dominant a l'altra o les altres té arreu aspectes comuns. La situació de la llengua catalana, de menor poder que l'espanyola, la francesa, la italiana o l'anglesa presenta una complexa problemàtica comparable sense forçatures amb la situació del francès al Quebec.

Presentem un número monogràfic preparat sota la direcció d'Emili Boix i Antoni Milian, que la revista quebequesa «Terminogramme» ha volgut dedicar a la política de planificació lingüística als Països Catalans. Un recull d'articles que apareix en un moment en què, com insinuava, la realitat universal ha entrat en una crisi tan profunda com polièdrica, que caracteritza les acaballes del segle xx i l'entrada al XXI.

Sobtadament sembla que res ja no és igual. I en restem desorientats; de vegades, fins i tot impotents davant una munió de problemes que eren certament latents, però que ja han esclatat en una nova economia hegemònica, en nous equilibris de forces, en la relativització de valors que semblaven infrangibles.

Un dels àmbits específicament trasbalsat és el que afecta el nacionalisme, la diversitat lingüísticocultural i el seu encaix en una nova democràcia, que, si d'una banda obre horitzons insospitats, de l'altra posa en quarantena conquestes socials que ara involucionen ací i allà de manera preocupant.

Ha augmentat un sentiment individualista, aïllacionista, no solidari, que, ultra afluixar la consciència dels grups cohesionats, delega cada vegada més en els representants polítics.

Així les coses, qui hi té més a perdre són els pobles amb dificultats per a subsistir amb la pròpia identitat; aquells que per raons històriques s'han difós i confós en d'altres que intenten d'absorbir-los amb tàctiques inèdites, que poden donar resultats fatals.

El número 103-104 de «Terminogramme» m'ha semblat un reflex punyent de la consciència que cal una catarsi. Tenim els elements i la força suficients per a ser protagonistes d'uns canvis en harmonia amb les possibilitats dels nostres recursos materials i immaterials. Cal, però, aprofitar-los, adreçar-los en la direcció justa i aplicar-los sabent que a més progrés, més complexitat també per a mantenir-nos en la racionalitat i no caure en regressions irreversibles.

Els autors d'aquest volum demostren la conveniència de continuar despla-

gant el procés de recuperació lingüística a partir de les transformacions més notables: una Unió Europea cada vegada més consolidada, però on encara no tenim assegurada aquella posició dignament igualitària a què aspirem i en què hem confiat sempre, en tant que històrics europeistes; a la fi, podria decebre'ns i esdevenir un marc que reproduís, *mutatis mutandis*, l'espanyol, en què, pel fet de no ser estat, continuem condemnats a la manca del reconeixement just i democràtic. Una fragmentació i ulterior expansió de països de la mateixa Europa, de l'Àfrica, de l'Amèrica central i meridional, de l'Àsia, etcètera, que podria deixar de ser l'oportunitat per a practicar la convivència solidària i acabar actuant com a força excoent dels més dèbils o ensorrant-nos en l'anorreament per un mal entès concepte de globalització anivelladora. Una mobilitat en el món professional, que, com he dit més amunt, podria propiciar l'abdicació dels propis orígens en nom d'un buit i interessat sentiment de ciutadà del món.

Aquest número de «Terminogramme» és una demostració esperançadora que la sociolingüística catalana, com diuen Boix i Milian a la introducció, s'ha alimentat teòricament i metodològicament de les noves aportacions de la demolingüística, de l'antropologia lingüística, de la psicologia social del llenguatge, de la variació lingüística, de l'anàlisi del discurs, de la pragmàtica, tot amb la transversalitat de les condicions del món del dret, jurídic.

S'hi insisteix en allò que és crucial, tan crucial com difícil, no ens enganyem, en la normalització lingüística del català: l'heterogeneïtat de la situació dels territoris on és llengua pròpia. La importància de la realitat política i socioeconòmica en la determinació del grau de poder de cada comunitat i del pes d'una ideologia lingüística determinada generen l'autoestima o l'autoodi, segons la consciència de la importància de cada grup en el concert nacional i internacional.

Argenter fa un recorregut des de l'establiment de la *koiné* del català fins al segle d'or, que coincideix amb l'inici de la davallada per qüestions no estrictament culturals, sinó d'ingerències polítiques de la corona castellana. Res no és immaculadament lingüístic, ni literari; tot és condicionat per l'evolució de les possibilitats d'hegemonia politicoeconòmica. La decadència catalana és una decadència de control del poder. La llengua reula en els espais on aquest té seu. El poble, sortosament, en resta al marge; per la qual cosa, no es desentén de l'ús del català. I s'hi hauria quedat sol, si no hagués emergit una burgesia industrial que, per interessos propis, entén que ha de romandre fidel a la idiosincràsia dels orígens. És aquesta situació la que farà possible al principi del segle xx la recodificació literària del català per part de Pompeu Fabra i la creació de l'Institut d'Estudis Catalans com a institució científica d'estímul per a facilitar que els avenços en tots els camps del saber poguessin fer-se explícits des del sistema lingüístic que les classes benestants accepten fins i tot com a bandera contra el govern centralista que els havia rebutjats. Sense aquest decantament de la burgesia catalana, altre signe ben distint hauria tingut la història lingüística moderna i contemporània de Catalunya. La reconstrucció de la llengua s'identifica amb la reconstrucció nacional; és

a dir, la llengua és la nació, tant com la nació és la llengua. La identificació col·lectiva i solidària en un sol idioma i un sol país genera alhora la cohesió i la diferenciació.

Branchadell, sense abandonar l'òptica de la relació llengua/poder, se centra en l'època de la transició a la democràcia, en què l'equilibri de forces polítiques permetrà únicament la plasmació d'un model lingüístic estatal que es caracteritza per un centre unilingüe i unes regions perifèriques bilingües. Probablement l'única solució possible, però que constreny a la realitat de subordinació que fins avui predomina. Han calgut i calen marcs estratègics que apaivaguin aquest desequilibri; Catalunya l'ha trobat en l'encunyament estatutari del terme *llengua pròpia* d'aplicació exclusiva al català i en l'aprofundiment d'un catalanisme o nacionalisme polític que recolza inequívocament i interclassistentment en la llengua. Com s'esdevé en qualsevol ideologia, els objectius, les conviccions es poden classificar per graus: des dels mínims, que són el reconeixement i la tolerància d'una llengua, d'una identitat, fins als màxims, que impliquen que la llengua pròpia sigui l'única oficial i, doncs, sociolingüísticament, que els allòfons s'hi assimilïn. Les dues lleis de Catalunya sobre planificació lingüística (1983 i 1998) es mouen hàbilment entre els graus mínim i màxim, i se centren, doncs, en un grau mitjà que oscil·la, segons els moments i les circumstàncies, entre la davallada i la remuntada; sobretot, però, segons els àmbits de la vida quotidiana (toponímia, escola, administració pública, mitjans de comunicació, activitat socioeconòmica i laboral, dret i justícia, indústries culturals). Els graus a què faig esment no són índex exclusivament de la voluntat del poble, sinó de les coordenades de la necessitat i la possibilitat, per la qual cosa hi ha unes distàncies abismals en l'alçada del llistó de la recuperació lingüístico-nacional, segons els territoris. I també segons els terrenys de les activitats. Catalunya encapçala, a gran distància, el lideratge de la carrera de la normalització, i l'ensenyament és potser l'àmbit en què tots els Països Catalans es troben favorablement més igualats. Tanmateix, en general, allò que és factible en un lloc pot ser utòpic en un altre: aquesta és una anomalia més, que contribueix a la disgregació, a la fragmentació de les terres de llengua catalana.

Vila centra la seva contribució a l'anàlisi de la política d'ensenyament com a parcel·la especialment decisiva en la consecució de la normalitat lingüística. Cal remarcar emfàticament la solució intel·ligent de no haver separat l'escolarització per motius de llengua, tret que caracteritza la política lingüística dels Països Catalans, a diferència del Canadà. És la superació de la manipulació fàcil i perillosa del terme *llengua materna*. Òbviament que aquesta aposta no estalvia el plantejament de la qüestió sobre en quins termes s'ha de relacionar el català, llengua pròpia, amb el castellà, el francès, i l'italià, llengües oficials en els estats espanyol, francès i italià, i, encara, amb terceres i quartes llengües, com a idiomes estrangers necessaris en els currículums dels alumnes. No pot esquivar la presència més que notable de noves persones que s'han d'escolaritzar, que procedeixen de les darreres migracions magrebís, subsaharianes o asiàtiques. Cal destacar la decisió agosarada, però objectivament impecable, d'hegemonitzar la política de la immersió

com el procediment més eficaç i natural per a l'adquisició de la llengua dels Països Catalans. Si els resultats han estat excel·lents per als castellanoparlants, ho hauran de ser igualment per als nouvinguts de procedència tan diversificada. Probablement, encara que Vila no ho plantegi estrictament en aquests termes, l'ensenyament ha d'imposar-se arreu no fent de la llengua catalana una assignatura que la llatinitzi; l'aprenentatge, mitjançant les polítiques i els procediments que es vulguin, solament té sentit si hom entén que desemboca en l'ús: el català ha de ser après per a eixamplar el caràcter de llengua vehicular a l'escola mateixa i a la societat en general, sense exclusions de cap mena. De l'ensenyament del català, hem passat a l'ensenyament en català; falta encara fer el salt definitiu de l'ensenyament per al català. Aquest objectiu no és fàcil d'assolir perquè a les interferències habituals històriques de les actituds de bilingüïtzació escolar se sumen les ineludibles de la plurilingüïtzació del món contemporani. Nogensmenys, les experiències viscudes demostren que amb planificacions ben orientades segons les necessitats de cada territori les dificultats no són les que alguns interessadament pretenen de magnificar en contra de la llengua catalana.

Strubell s'endinsa en un aspecte de gran interès per al futur de la normalització lingüística: el de la dinamització social, tot contraposant dues forces que s'hi han de sumar, però que poden intervenir de maneres ben diferents: el compromís militant de la societat i l'actuació política dels seus representants polítics. La història ens adverteix que, fora de les situacions de totalitarisme, els ciutadans tendeixen a un relaxament que provoca la tendència a desentendre's d'implicacions que, en canvi, són del tot necessàries. Ens parla de la política lingüística com una harmonia de tres veus a què es refereix l' eminent lingüista Corbeil: la legislativa, la jurídica i la social. Els moviments d'animació i dinamització lingüística col·laboren a fer efectiu l'ús de la llengua subordinada i a defensar-ne alhora l'estatus. La història lingüística dels territoris dels Països Catalans és una manifestació tangible de la importància de la participació social en la planificació i l'aplicació de polítiques lingüístiques. Inevitablement, el sentit d'inseguretat, de precarietat, les possibilitats de repressió ostensible, la manca, en suma, de les llibertats més elementals incentiven la intervenció directa dels grups; inversament, la mobilització social decreix amb l'establiment del sistema democràtic, amb la ingènua convicció que aquest sistema se sosté per si mateix i que per si mateix es resol qualsevol estat de desigualtat i d'injustícia. Des de les instàncies més superiors s'ha volgut recordar que el català és cosa de tots o que depèn de cadascú de nosaltres. Des de la base, s'ha manifestat que els avenços aconseguits són ben poca cosa, són un gran pas endavant, són ja suficients o fins i tot que depassen el que caldria; d'aquesta darrera actitud en són representants persistents que ressusciten adesiara amb vigor els diversos moviments en defensa de l'espanyol, els quals cerquen d'intimidat justament els qui sovint acaben decidint que no cal anar gaire més enllà.

Lepître i Bañeres fan un exercici ideològic sociolingüísticopolític que, si més no, és curiós i insòlit entre nosaltres. Per a qui coneix la història de la sociolin-

güística, les seves teories no poden sustentar-se, perquè parteixen d'inexactituds tan excessives com evidents. Resulta insostenible el paralelisme entre el que batge en l'escola sociolingüística catalana i el marxisme o comunisme, que es dissol, segons diuen, en el progressisme que ja no es basa fonamentalment en la lluita de classes. I el nacionalisme emergeix justament com a moviment d'intenció antifranquista. La sociolingüística faria les funcions, doncs, de partit que aglutina llengua, cultura i comunicació, i que ofereix als intel·lectuals un espai de participació responsable i democràtica, impregnat de la filosofia del materialisme històric, que transforma, per exemple, el bilingüisme en diglòssia i el contacte de llengües en conflicte lingüístic, amb una ulterior relació entre conflicte i lluita de classes i normalització intensiva i dictadura del proletariat (!). El retorn de la democràcia, la creació de les autonomies i l'aprovació de les lleis lingüístiques suposen, segons ells, per aquesta via estranya, la desaparició de l'escola sociolingüística catalana, que no pot subsistir si no és en simbiosi amb una esquerra política combativa. Res no m'impediria a mi mateix de fer correlacions semblants amb qualsevol altra tendència ideològica; i és que no es pot perdre de vista que la sociolingüística catalana, com el nacionalisme català, no són blocs hermètics i monolítics que responen a una sola visió de la realitat, sinó que, sortosament, són espais extremadament oberts que deixen filtrar posicions de tots els ventalls ideològics imaginables.

Vernet estudia la política i la legislació lingüístiques de l'estat espanyol pel que fa al tractament discriminant i afeblidor de la llengua catalana. Fins i tot des de comportaments diàfanament anticonstitucionals que substrauen impunement els drets lingüístics dels ciutadans. Una muralla jurídica o de costums impedeix, per la voluntat del govern central, la sortida del plurilingüisme més enllà dels seus cercles més estrictes. El castellà, en canvi, s'alça, amb una legalitat volgutament imprecisa o tècnicament discutible, com l'idioma que s'escampa amb total hegemònia per qualsevol territori que ja tingui la llengua pròpia com a oficial. Tanmateix, fins i tot allò que en molts altres països plurilingües del món es coneix i es reconeix com a normal i just, entre nosaltres resulta inversemblant de plantejar-ho: pesen inexorablement les inèrcies d'una dictadura llarga i profunda; per la qual cosa, qualsevol desenvolupament de normes o de lleis de protecció de les llengües no castellanés s'entén com una pretensió abusiva, innecessària, insolidària, hostil a la unitat artificial de l'estat, etcètera. En definitiva, l'Estat espanyol no ha assumit, ni ho vol, el principi del pluralisme lingüístic; accepta la declaració formal del respecte i la protecció a la diversitat, però partint d'un axioma, que suposa interioritzat per tothom, segons el qual la diversitat no pot qüestionar l'hegemonia ni la dominació de la llengua espanyola.

L'article de Milian insisteix en els aspectes jurídics de la llengua catalana a Catalunya, a partir de l'anàlisi de la Llei de Política Lingüística de 1998. L'anterior llei de normalització havia assegurat a bastament el coneixement del català; l'ús restava i resta encara perillósament endarrerit. En un altre sentit, la primera llei no podia pretendre gaire més que la persuasió, i encara amb peus de plom; la

de 1998 es proposa legislar literalment: amb establiment de cotes i de sancions, i, de més a més, s'introdueix en àmbits de la vida quotidiana en què l'anterior no podia ni acostar-se, com són sobretot el de les noves tecnologies, el del món socioeconòmic, el de la cinematografia i el de l'ensenyament universitari; així mateix, estableix amb claredat els nivells d'exigència de les competències en llengua catalana per part de l'administració i dels treballadors en general.

Hernández s'ocupa específicament de la situació sociolingüística al País Valencià, on la realitat és molt diversa, complexa i difícil respecte a la de Catalunya, i, doncs, més precària quant als resultats en la planificació lingüística o, com ell mateix prefereix que es digui, en la normalització sense planificació. S'ocupa de les quatre competències: entendre, parlar, llegir i escriure, i subratlla una línia divisòria molt clara entre les dues primeres, genèricament adquirides, enfront de les dues darreres, limitades a un percentatge molt baix. Lamenta la manca de dades sobre l'ús real del valencià, que, però, varia sensiblement segons que sigui a la metròpolis o a la seva perifèria, en l'àmbit familiar o al carrer. Fa referència a les previsions futures quant a una possible consumació de la substitució lingüística, que, però, no creu que es verifiqui, gràcies a una bilingüització natural i funcional creixent entre les generacions més joves; endemés, indica la importància de la sensibilització social en favor de l'escola en valencià. Inevitablement apareix la qüestió de la relació entre el progrés econòmic del País Valencià, les classes socials que el protagonitzen i el futur de la normalització lingüística. Llengua, política, economia i poder són realitats que s'intercondicionen sempre molt directament.

Joan Melià presenta la realitat del català a les Illes Balears: un context que ha esdevingut especialment marcat per la diferenciació històrica entre la ciutat i els pobles, i per l'aflluència poc controlada de fa molts anys d'una autèntica migració turística, la qual adopta, si de cas, el castellà com a llengua vehicular en el territori, encara que Melià assenyalava que la segona generació d'immigrants estrangers presenta nombrosos casos d'integració al català. Cal, a més, comptar amb la immigració peninsular, que fa encara més variats els comportaments respecte a la llengua i que en qualsevol cas dificulta la normalització de la pròpia. En suma, la distribució de la població determina el grau d'ús habitual del català, de manera, però, força diferent de com es produeix al País Valencià. Hi assenyalava les dificultats considerables per a una recuperació real de la llengua i la cultura balears, a causa també dels prejudicis originats pel llarg període del domini del franquisme. Les Balears han seguit en diverses solucions el model de Catalunya, encara que més tardanament i que l'aplicació de la legislació sobre la presència de la llengua catalana hagi tingut fins avui molta menys incidència social. La societat civil i la Universitat de les Illes Balears han coadjuvat molt decisivament a un impuls que sense la seva intervenció hauria estat massa limitat. Es fa al·lusió a la qüestió no problemàtica de la denominació *català* i a l'acceptació de la normativa fabriana. En canvi, es detecta una visió força distanciada quant a la valoració del progrés en la normalització lingüística, segons els estrats socials i professionals d'on surten les opinions. S'hi fa un repàs de la presència del català en els àmbits més impor-

tants de la vida quotidiana, la irregularitat de la qual fa creure a l'autor que la continuïtat de la llengua catalana no hi és encara assegurada, per la qual cosa reclama el compromís de les forces polítiques, socials i econòmiques, així com de la major part de la societat civil.

Boix se centra en la metròpolis de Catalunya: la qüestió sociolingüística a Barcelona. Ciutat que destaca per un plurilingüisme creixent. Fa un èmfasi particular en el compromís de les classes socials mitjanes i mitjanes superiors en favor de la llengua i la cultura catalanes, com a fenomen capital per al seu manteniment, dins, però, d'una heterogeneïtat de la realitat d'una localitat caracteritzada pel cosmopolitisme i el particularisme, que també ha generat una elit autòctona que s'ha castellanitzat i en què el procés de bilingüització en favor de l'adopció del català ha estat desigual. El lloc de residència, no deslligat, és clar, del nivell social dels habitants, és també índex de l'adopció del català com a llengua habitual, segons que es tracti de barris de persones majoritàriament benestants, de barris més marginals o de barris poblats per la immigració de la península o de fora, immigració que ha facilitat els matrimonis mixtos i, doncs, la necessitat de classificació de les famílies pel que fa al recurs al català, al castellà o, avui, a altres llengües; la immigració ha generat posicions ideològiques, l'element nuclear de les quals ha estat l'objectiu de la integració i de la no discriminació: «Català és tot aquell qui viu i treballa a Catalunya»; «els altres catalans», etcètera. Com a ciutat fortament industrialitzada, s'hi diferencia la realitat sociolingüística en allò que és el centre i en el que són les perifèries metropolitanes, que han crescut vertiginosament.

Puig analitza la qüestió de l'ús del català a la Catalunya del Nord. Fa un repàs general dels antecedents històrics que contenen la llavor de la marginació del català com a llengua a exterminar. La realitat actual planteja importants problemes psicolingüístics, encara que reconeix que la situació ha millorat en els darrers anys, gràcies a la pressió social que ha generat tot un seguit de disposicions, tan tímides com es vulguin, però tendents a un reconeixement del català com a llengua de cultura: l'escola, la bressola, i la Universitat de Perpinyà, en són els reflexos més rellevants, juntament amb els avenços gens insignificants de la situació del català en els mitjans de comunicació. Probablement la realitat de la Catalunya del Nord és l'exemple més eloqüent que el context socioeconòmic és decisiu per al manteniment d'una llengua, en el sentit que la proximitat amb la Catalunya central facilita els intercanvis de tota mena, que poden fer necessari, imprescindible, útil, en definitiva, el català per als afers professionals de molts ciutadans.

Finalment, Pradilla tanca el volum amb unes reflexions documentades sobre la cohesió i la disgregació de la comunitat lingüística catalana. Aquí rau l'essència de la qüestió del sentiment de comunitat i dels límits reals, històrics que la defineixen. L'autor s'ocupa gairebé exclusivament del País Valencià i dels moviments secessionistes que hi han proliferat. El reconeixement o no de la unitat de la llengua hi té, doncs, un lloc central: un litigi de caràcter no filològic, sinó polític-social, impregnat d'estratègies ideològiques. Sota l'aparença d'un mal anomenat *conflicte lingüístic*, s'amaga la voluntat de reforçar posicions d'anticatalanisme, en

favor d'un valencianisme artificial que sovint acaba essent espanyolisme *tout court*. No es deixa de remarcar un aspecte, també de l'àmbit socioeconòmic, decisiu en la història lingüística del País Valencià: la no existència d'una burgesia industrial, potent i hegemònica que hagi estat o que sigui referencial en benefici de la llengua i la cultura pròpies, com s'ha esdevingut a Catalunya. Així, la llengua de poder és el castellà.

Un volum ric per la varietat de qüestions que s'hi plantegen, pels criteris que s'hi exposen, per la metodologia emprada. Una reflexió àmplia, de tons diferents, sobre la realitat sociolingüística dels Països Catalans.

Però jo vull destacar especialment que els resultats de la recerca que s'hi exposen hagin tingut cabuda en una revista germana, a «Terminogramme»; i vull expressar un regreïament molt especial per l'atenció que han tingut envers nosaltres els amics i col·legues quebequesos. Amb aquesta iniciativa enfortim unes relacions llargues que es basen en els lligams de compartir una realitat que, amb les especificitats de cada lloc, té en comú la voluntat de treballar sense treva en favor del respecte escrupolós a la diversitat de llengües, de cultures, d'idees, que enriqueix un món que en la solidaritat més estreta ha de ser el conjunt composicional de totes i de cadascuna de les aportacions idiosincràtiques dels pobles que el formem.

JOAN MARTÍ I CASTELL

RESSENYES INDIVIDUALS

MARTÍ I CASTELL, Joan: *Estudi lingüístic dels «Usatges de Barcelona»*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

Afortunadament cada vegada comptem amb més estudis lingüístics de textos catalans de totes les èpoques. Aquesta mena de treballs, que descriuen sincrònicament els diferents estadis evolutius del català, són necessaris perquè puguem fer-nos una idea prou exacta de l'evolució històrica d'aquesta llengua. Una futura gramàtica històrica catalana haurà de tenir en compte, sens dubte, les aportacions de tots els estudis lingüístics de textos antics. En efecte, aquests estudis monogràfics de textos permeten conèixer amb detall la situació de la llengua en cada període, i, per tant, explicar amb més precisió i seguretat l'evolució de la llengua, confirmar o corregir les hipòtesis explicatives gràcies a les dades documentals de primera mà que aporten, i fixar amb una base documental la cronologia i l'antiguitat dels diferents fenòmens lingüístics.

En aquest sentit, la contribució de Martí i Castell és exemplar. L'any 1981 ja va publicar un estudi ben detallat sobre la morfologia i la sintaxi de Ramon Llull a partir del seu *Llibre de contemplació en Déu*.¹ I ara ens presenta l'estudi lingüístic d'un altre llibre medieval, però en aquesta ocasió de caràcter jurídic, els *Usatges de Barcelona*. I és que, evidentment, l'estudi de la llengua antiga ha d'abastar tota mena de textos i de registres, i no únicament els literaris, malgrat que aquests hagen constituït tradicionalment l'interès fonamental dels filòlegs. No hem d'oblidar que la tipologia textual i el registre utilitzat solen condicionar les característiques de la llengua que es fa servir, i per això no podem menystenir cap mena de text si volem assolir un coneixement ampli de la nostra història lingüística.

No és la primera vegada que Joan Martí i Castell s'interessa per aquest text. Ja se n'havia ocupat en un article anterior,² en el qual feia una anàlisi lingüística del text així com una breu descripció d'aquest i algunes consideracions sobre la importància dels *Usatges* en la història de la llengua catalana. Possiblement per

1. JOAN MARTÍ I CASTELL, *El català medieval. La llengua de Ramon Llull* (Barcelona, Indesinenter, 1981).

2. *Significació lingüística dels Usatges de Barcelona*, dins *Estudis de lingüística i Filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, vol. III (Barcelona, Departament de Filologia Catalana (Universitat de Barcelona) / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), ps. 103-132.

això ara comença el llibre directament per l'estudi lingüístic, notablement ampliat respecte al treball precedent, sense ocupar-se dels aspectes textuais de l'obra. Així, doncs, el lector interessat trobarà la informació complementària necessària en l'article esmentat.

L'estudi lingüístic de Martí i Castell està elaborat sobre l'edició dels *Usatges* Joan Bastardas.³ Es tracta del manuscrit conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de la segona meitat del segle XIII, el qual reproduïx una traducció del llatí feta dins la primera meitat del segle XIII. Però l'obra és més antiga; es tracta d'una compilació codificada de lleis, costums i constitucions feta en una data incerta, però segurament al voltant de 1150.

El text s'encabeix, doncs, en el període que Martí i Castell anomena català arcaic, que comprèn cronològicament fins a mitjan segle XIII. A pesar de la seua antiguitat, l'autor destaca la maduresa lingüística del text, la presència d'un alt nivell d'ús lingüístic, el qual prova la consolidació de la prosa catalana abans de Ramon Llull i de l'anomenat «català literari». A pesar de la influència del llatí, més lògica tractant-se d'una traducció d'aquella llengua, s'hi troba ja una notable autonomia respecte als models lingüístics llatins i una actuació dels mecanismes lingüístics catalans genuïns.

El text dels *Usatges* és estudiat des de tots els nivells de la llengua: la fonètica, la fonologia, la grafia, la morfologia, la sintaxi i el lèxic. Tot això permet obtenir una visió força completa de la situació del català al segle XIII, i més en concret de la varietat barcelonina. Alguns trets semblen indicar ja una diferenciació respecte al català occidental, com els pocs exemples d'*a* per *e* i d'*e* per *a* en situacions sil·làbiques diferents, les quals, almenys en part, podrien ser reflex de la neutralització d'*a* i *e* àtones; també un cas del plural *homes*, si bé juntament amb altres mots en els quals es manté el grup *-ns*, solució actualment pròpia del català occidental. Martí i Castell troba també en els *Usatges* el futur de *corrompre* *corrumprà* i les formes *Muntcada* i *purgar*, juntament amb *Moncada* i *porgar*, cosa que el duu, si bé amb dubtes, a plantejar la possibilitat que la confusió de *o* en *u* comencés en català oriental molt abans del que generalment s'ha dit. No cal descartar, però, que es tracten simplement de tancaments condicionats pel context fonètic, especialment per les consonants bilabials adjacents.

Particularment interessants ens semblen les aportacions en el camp de la sintaxi, per l'escassetesa d'estudis que tenim sobre sintaxi històrica catalana, per l'originalitat de les aportacions de l'autor i perquè obre nous camins en la recerca d'aspectes poc coneguts de la lingüística històrica catalana. En aquest nivell, Martí i Castell analitza, entre altres, els temes de la presència o absència de l'article, alguns usos dels pronoms personals, els pronoms relatius, l'ús de les preposicions, alguns règims verbals peculiars, l'ús dels modes i els temps verbals, les correlacions, les locucions d'especial valor sintàctic, les frases de participi, la doble ne-

3. *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, a cura de Joan Bastardas (Barcelona, Fundació Noguera, 1984 [1991]).

gació, l'ordre dels elements a la frase i les el·lipsis. I ho fa tenint en compte els diversos contextos en què apareixen les categories i les relacions, per tal de donar una visió al més àmplia possible dels fenòmens i, si és possible, poder arribar a establir conclusions sobre els criteris d'ús. També té en compte el tipus de text, ja que el caràcter jurídic de l'obra condiciona alguns usos sintàctics.

El treball en gramàtica històrica a partir de dades documentals de primera mà permet extraure interpretacions dels fenòmens lingüístics, com les que extrau Martí i Castell, moltes de caràcter original. L'autor no es limita a descriure els fets, sinó que tracta d'interpretar-los. Per exemple, a partir de les excepcions en l'ús de l'article personal, dubta de la seua funció real. La forma de pretèrit perferit *meseren* del verb *metre* el duu a pensar en un ètim llatí *MISSERUNT* d'accentuació plana; tracta també d'explicar els casos abundants d'absència d'article, a partir de les característiques del text (un text jurídic) i dels diferents contextos lingüístics on apareixen els substantius. En l'ús de les preposicions *a* i *en* davant complement circumstancial de temps i de lloc suposa que la presència de l'article afavoreix la preferència per *a*.

La documentació dels *Usatges* confirma hipòtesis i teories, com les teories de Coromines sobre la caiguda més tardada de la -I- en posició pretònica i la de la formació dels plurals en -os. I, d'altra banda, permet corregir o rebutjar altres explicacions, com la de Meyer-Lübke sobre el caràcter castellanitzant de l'evolució -M'N- > *mbr*, davant la forma *fembra* dels *Usatges*; o la pretesa impossibilitat, de la qual parlava Coromines, de l'ús de la veu passiva en el present, o sobre el suposat predomini de *mas* en català antic com a conjunció adversativa, defensat per Coromines, el qual xoca amb les dades dels *Usatges*, on però manté una freqüència francament alta.

Igualment, a través de la documentació en els *Usatges*, Martí i Castell aporta noves dades sobre la cronologia i l'antiguitat dels fenòmens lingüístics. Per exemple, remarca l'antiguitat de la reducció *pr-* > *p-* en *PRENDERE*, a partir de les formes *pendre*, *pendrà*, *pendran*. Igualment, sobre l'aparició primerenca de la semiconsonant -i- antihiàtica (*leyal*); sobre l'antiguitat de l'ús reduït de l'article (*.l*, *.ls*), o de la tendència a evitar l'article derivat d'IPSE, que venia de més antic que la influència de la Cancelleria; o sobre la data de la confusió de *llur* i *seu*, de la qual diu que possiblement, almenys en la llengua parlada, devia donar-se primerençament, tenint en compte un exemple dels *Usatges* en què aparentment hom recorre a *seu* en comptes de *llur*.

Sovint hi trobem referències a la situació dels dialectes actuals, els quals poden funcionar com a recurs per provar fases anteriors de la llengua. La pronúncia en els dialectes occidentals actuals d'una iod davant la palatal fricativa sorda demostra que aquesta semivocal palatal es pronuncià en la llengua antiga, i en base a aquesta realitat fonètica, Martí i Castell pensa que la grafia *x* sense *i* de mots com *enaxí*, *axí*, etc. dels *Usatges* «no ens ha de fer pensar, però, que reflectia necessàriament la solució [ʃ]».

I és que l'autor insisteix reiteradament en el tema de la relació entre les gra-

fies i els sons que representen. No sempre hi ha coincidència entre totes dues categories. La realitat fonètica no sempre és representada de manera precisa amb les grafies. Cal comptar amb els possibles arcaïsmes gràfics, com *gaanyament*, que, segons Martí i Castell, no representaria una pronúncia [gaa-], sinó [gwaa-], i també potser *faenes* per *faynes*, que, de fet, s'hi documenta en una altra ocasió. Igualment, entrebanquen la relació amb la llengua parlada els cultismes gràfics. Per exemple, en els grups finals *-rts* (*parts*) i *-mps* (*temps*), amb pèrdua de la consonant medial en la llengua parlada, així com en les terminacions verbals de la segona persona plural dels verbs *-ats*, *-ets*, *-its*, quan ja s'articulava *-au*, *-eu*, *-iu*.

I és que, com diu el professor Martí i Castell en un altre lloc,⁴ l'escriptura és generalment una solució més formal i més conservadora de l'ús de la llengua, i per tant ofereix major resistència als canvis que no la llengua parlada. Per això els textos no sempre manifesten el moviment de l'oralitat, o no ho fan al mateix ritme. L'historiador de la llengua ha d'estar, doncs, atent a aquesta circumstància, per tal de no incórrer en interpretacions precipitades que poden induir a error.

El caràcter inestable de l'escriptura, sobretot en els començos de les llengües romàniques, fa també difícil interpretar els casos de vacil·lacions gràfiques en els grups consonàntics amb *wau*, la qual no sempre apareix reflectida en l'escriptura: *qua*, *gua*, *q(c)a*, *ga*. El problema és especialment greu amb els sons palatals desconeguts en llatí. En aquests casos és inevitable el dubte en l'escriptura, i, per tant, l'historiador de la llengua ha d'actuar amb una especial atenció i prudència.

En definitiva, el nou llibre de Joan Martí i Castell contribueix en gran manera a millorar el coneixement sobre la llengua catalana medieval, en concret sobre el seu període arcaic, i ho fa aportant documentació de primera mà, descripcions dels fets lingüístics, dades cronològiques i interpretacions fonamentades dels fenòmens lingüístics. La comparació amb el text llatí permet valorar millor la influència que el model llatí exerceix sobre el text català així com les solucions originals que aquest presenta. A més de contribuir al coneixement general d'un estat històric del català, l'autor aporta noves dades i obre nous camins als estudis monogràfics sobre aspectes concrets de la gramàtica catalana des d'una perspectiva diacrònica. Finalment el llibre es pot valorar també per les contribucions metodològiques que podem espigolar en les seves pàgines. Per exemple, sobre la relació entre grafies i realitat fonètica, sobre la importància del recurs als dialectes actuals en la interpretació de les dades diacròniques, sobre l'interès de la documentació en la validació de les hipòtesis en lingüística històrica, o sobre la necessitat de tenir en compte el registre i la tipologia textual per a interpretar correctament les dades lingüístiques.

JOAQUIM MARTÍ MESTRE

4. Joan MARTÍ I CASTELL, *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes* (València, Universitat de València, 1990).

BRUGUERA, Jordi: *El vocabulari del Llibre dels fets del rei En Jaume*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999 («Biblioteca Sanchis Guarner», 50).

J. Bruguera, que ja ens havia ofert l'edició crítica que incloïa un estudi lingüístic molt complet de la crònica de Jaume I, acompanyat del vocabulari integral d'aquest text, ens ofereix ara un recull de treballs seus que es refereixen a aquest vocabulari, del qual donen una visió molt completa. En la «Introducció», ens en descriu les característiques més generals: es tracta d'un corpus extens, de caràcter oral, de prop de 2.000 mots, dels quals podem distingir més de 400 d'ús més general i un conjunt de més de 1.200 que es poden distribuir en alguns camps semàntics més específics, entre els quals: cultismes i semicultismes, arcaïsmes, hàpaxs, dialectalismes («potser podríem admetre una desena de dialectalismes (occidentalismes)» (p. 14) i estrangerismes. Aquesta classificació ens ofereix una bona visió general de tot aquest bagatge lèxic.

A continuació hi ha sengles estudis específics sobre camps ben concrets: vocabulari militar, marítim, religiós i toponímia, més altres treballs d'aspectes diversos de la crònica, dels quals destacarem pel seu interès en el camp de la morfosintaxi «La locució prepositiva «de part», el present històric i el perferifràstic», i també els de caràcter més filològic: «Projecció filològica i lingüística», «Variants textuales», on es refereix a la qüestió controvertida de l'adscripció dialectal del llenguatge d'aquesta crònica,¹ «Un fragment d'un nou manuscrit de la crònica de Jaume I» i «*Addenda et corrigenda* a l'edició crítica del *Llibre dels fets*». Clou el llibre, ultra la relació de la bibliografia emprada (molt àmplia, pràcticament exhaustiva, del *Llibre dels fets*), una relació dels autors esmentats i, sobretot pel que fa a la importància, una relació dels mots que apareixen en aquest llibre, el qual representa una bona aportació a l'estudi del lèxic medieval català.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

CINGOLANI, Stefano M.: *El somni d'una cultura: «Lo somni» de Bernat Metge*, Barcelona, Quaderns Crema, 2002 («Assaig», núm. 33).

A hores d'ara són ja nombrosos els capítols de la nostra cultura medieval que s'han beneficiat de la sòlida formació, de l'agudesia crítica i de la fecunditat de Stefano M. Cingolani. A l'inici dels 90 publicà els seus primers estudis sobre tradicions culturals a la Catalunya medieval, i tot seguit aplicà aquesta mateixa pers-

1. Veg. també Antoni FERRANDO FRANCÉS, *Aproximació dialectològica al Llibre dels fets, de Jaume I*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 20 (2001), ps. 511-531; Jordi BRUGUERA, *La possible filiació dialectal del Llibre dels fets de Jaume I*, «Arxiu de Textos Catalans Antics», núm. 21 (2002), ps. 605-618.

pectiva a l'anàlisi de problemes històrics ben concrets: la identitat del trobador Guerau de Cabrera, el context del *Blandin de Cornoalha*, la polèmica literària del tercer llibre del *Curial*, les fonts del *Tirant* i, sobretot, la interpretació de l'obra profana de Joan Roís de Corella (*Joan Roís de Corella. La importància de dir-se honest*, premi Joan Fuster d'assaig 1997). Capaç de reformular lúcidament els termes tradicionals d'una qüestió, Cingolani ha desentrellat problemes d'allò més intricats i ha revelat perspectives que havien passat desapercebudes.

D'ençà del 1998 Stefano M. Cingolani ha treballat en una nova edició crítica i anotada del *Somni* de Bernat Metge per a la col·lecció «Els Nostres Clàssics». Avui que la té pràcticament enllestida, frisem per tenir-la entre les mans, atès que l'editor ens ha promès un nou *Somni* amb una lliçó més fiable, una llengua més llatinitzant i un aparat de fonts gairebé exhaustiu (Cingolani, 1999).

Ja feia molts anys, però, que Cingolani meditava una «lectura alternativa» del *Somni* de Bernat Metge i que la contrastava amb alumnes i col·legues de la Universitat de Barcelona i del Seminari de Cultura Catalana Medieval i Moderna. Després d'uns avanços parcials (Cingolani, 1999 i 2000), que han aportat arguments a un debat molt fecund (vegeu especialment els treballs dedicats a Bernat Metge en BADIA, CABRÉ, MARTÍ, 2002), Cingolani ha publicat íntegrament la seva nova lectura en un volum acurat de la col·lecció «Assaig» de Quaderns Crema, al qual no em puc estar de fer dos retrats formals. El fet que l'autor hi utilitzi la seva pròpia edició inèdita —valga'm el *calembour*— no solament en les citacions prou generoses del text, sinó també en un bon grapat de referències i notes, fa que n'hi hagi moltes d'inservibles fins que l'obra en premsa no surti a llum i, per tant, no fa sinó excitar encara més la impaciència del lector. Remetre a les pàgines de l'edició de Riquer (1959) era un recurs que l'autor no ha volgut adoptar per coherència amb la seva feina, i qui sap si també per precipitació. D'altra banda, potser també cal imputar a precipitació o a una correcció massa tímida els nombrosos italianismes que pullulen en aquest volum com en tot allò que Cingolani signa en català: *tràmit* per 'mitjançant', *hipòstasis* per 'personificacions', *el sempre major número*, *peça de bravura*, etc. Però malgrat aquests lleus sobresalts i la tortuositat d'algun paràgraf, cal reconèixer el poder de fascinació que la prosa de Cingolani exerceix, per la novetat dels seus plantejaments i per la clara intel·ligència amb què exposa fets i raons.

La lectura de Cingolani pretén de ser «alternativa» a una interpretació *vulgata* en la qual s'haurien succeït Martí de Riquer (1959), Lola Badia (1988), Xavier Renedo (1994) i ara hi podríem afegir Josep M. Ruiz Simon (2002). Massa deutora de la forta impressió que causaren les troballes documentals de Marina Mitjà (1957-1958) sobre el procés de 1396-1398 contra els consellers, domèstics i curials del difunt rei Joan, i encara més de la «reconstrucció policial» que en féu Riquer (1959), aquesta tradició assumeix tàcitament dos postulats: 1) ateses les circumstàncies del procés i de l'accés al tron del rei Martí, la dimensió política del *Somni* respon a la finalitat d'exculpar el seu autor i de facilitar-ne la rehabilitació professional; 2) atesa la ironia que Bernat exhibeix al diàleg, no cal confiar ingè-

nuament en la sinceritat de la seva exculpació ni en la de la seva abjuració de l'epicureisme. Cingolani interpreta molt altrament la *intenció política* i la *ironia escèptica* de Metge, desmuntant, d'una banda, la reconstrucció històrica de Riquer i, de l'altra, projectant sobre l'obra una perspectiva diferent, represa d'un treball precursor d'Antoni Vilanova (1957-1958): la *lectura* i la *imitació* de Ciceró i Petrarca. Aquesta doble operació es practica en una primera part del llibre, en la qual Cingolani ajusta el focus per mirar de rellegir millor, en la segona part, els quatre diàlegs que Bernat sosté amb el rei Joan, amb el poeta Orfeu i amb l'endeví Tirèsies.

Bernat Metge introdueix molt hàbilment la política contemporània entre les dues qüestions doctrinals —els errors de Bernat sobre la immortalitat de l'ànima i sobre l'amor— que es presenten com a motiu explícit de tan fantàstica visita. Començant per l'exordi, l'autoretrat de Bernat *in carcere* situa la ficció onírica en un marc actual que en determina el curs i el significat, mentre que una profecia del rei Joan proclama alhora la innocència de Bernat i les virtuts del seu nou senyor, el rei Martí, que el rehabilitarà. Així mateix, la controvèrsia entre Tirèsies i Bernat sobre les dones dóna peu, al llibre IV, a l'elogi de les reines catalanes i, en especial, a la defensa de la legítima autoritat de Maria —i de Martí, per tant— enfront d'algunes veus que discuteixen el seus drets successoris. I és gairebé ociós recordar que el llibre II fa un parèntesi en el debat doctrinal per a ocupar-se obertament de l'actualitat política: el fantasma del rei Joan hi justifica la necessitat de la seva mort sobtada perquè pogués provar-se en públic procés la innocència del consell reial, així com l'empresonament de Bernat ha de servir perquè renegui del seu epicureisme; també ens tranquil·litza revelant-nos que la salvació de la seva ànima, compromesa per la implicació del rei en el Cisma —Joan havia pres partit pel papa Climent VII, violant la neutralitat o indiferència del rei Pere—, ha merescut la intercessió de la Mare de Déu per la seva devoció a la Immaculada Concepció —traduïda políticament en la famosa prohibició de predicar contra aquest misteri als territoris de la Corona. Una profecia de Joan, relativa a la reina Violant i al fruit que naixerà de la seva filla, és abruptament interrompuda per Tirèsies.

Per a comprendre adequadament la funció de la política dins el disseny del *Somni* i de la resta de la producció mediciana, ens caldria un coneixement detallat dels esdeveniments contemporanis i profund dels interessos polítics en conflicte. El primer d'aquests requisits fou gairebé satisfet per les aportacions de Mitjà i de Riquer, però Cingolani denuncia amb raó la nostra penúria quant al segon i, per consegüent, la parcialitat de les interpretacions de Riquer, que donen un crèdit absolut a una documentació que només reflecteix les acusacions ocasionals —i potser oportunistes— d'un partit o de la *vox populi*. És per això que el capítol segon de la seva monografia («Literatura i política») proposa una revisió dels fets de 1396-1398 dins el context polític del darrer quart del XIV. La seva anàlisi ens invita a no sobreestimar dues de les principals acusacions que les ciutats imputen als consellers del rei Joan. La concentració de tropes franceses a la frontera responia a una amenaça constant dels Armanyol a cavall dels segles XIV i XV, com també

eren constants les denúncies de corrupció i els processos: el *Llibre de Fortuna i Prudència* i el *Valter e Griselda* són testimonis que Metge ja s'hi havia vist involucrat el 1381 i el 1388. El procés de 1396 és simplement un nou episodi d'un vell conflicte de poder entre ciutats i monarquia: en comptes d'acusar el rei, les ciutats denunciaven els seus agents, el consell reial que aplica la política del rei. Amb aquesta lúcida observació, Cingolani no vol pas discutir el fonament de les acusacions, sinó el seu pes en les consciències dels contemporanis i en les possibles intencions de Metge: al rei Martí no li calia el *Somni* per a saber si el seu autor era culpable o innocent, i el fet és que el 28 d'abril de 1399, quan ens consta que Martí s'interessava pel llibre, ja feia gairebé cinc mesos que la causa havia estat sobreseguda.

L'únic fet que singularitza el procés de 1396 és la seva complicació amb la mort del rei Joan i amb la successió de Martí, i Cingolani suggereix que la qüestió successòria és potser més determinant per al *Somni* que no el procés en si. En un context de possible rivalitat entre germans, el testament del rei Joan establí que Martí només pogués succeir-lo en absència de descendents directes per línia masculina o femenina. La mort sobtada del rei sorprèn Martí a Sicília i força Maria a jugar els seus atots: cerca un partit sobre el qual fonamentar la seva autoritat i neutralitzar qui la pogués discutir, com la reina Violant i la seva filla; constitueix, per tant, un consell de regència amb els adversaris polítics de Joan i fa processar els seus fidels del consell reial. El procés satisfà les expectatives de les ciutats, tot i que la intenció de Martí no és pas emprendre cap mena de regeneració política ni fer cap més concessió als consells municipals.

Expert coneixedor dels ressorts de la política contemporània, Bernat Metge podia preveure amb certesa el desenllaç de la maniobra: absolució i rehabilitació dels encausats. Què hi fa, doncs, la política al seu *Somni*? A parer de Cingolani, no pas una funció pragmàtica, o no almenys la que havia suggerit fins ara la interpretació *vulgata*: una justificació personal davant Martí. Les al·lusions polítiques del *Somni* serveixen més aviat la intenció d'honorar la memòria dels reis difunts, Pere III i Joan I, i legitimar la successió de Martí. És a dir: Metge fa propaganda de la política monàrquica, revestint la institució de reminiscències clàssiques i de valors com la saviesa i la pau —als quals podríem afegir la virtut clàssica de la *pietas* envers Déu, Maria, l'Església, la pàtria, els familiars—, tal com Martí tornarà a fer al famós parlament de Perpinyà de 1406 sobre el tema *Gloriosa dicta sunt de te*. I, a més a més, Cingolani subratlla la funció estrictament literària del tema polític, ingredient irrenunciable del somni literari segons el model de la *Philosophiae consolatio* de Boeci, de la *Commedia* de Dante i del *Somnium Scipionis* de Ciceró.

Aquesta nova interpretació *monàrquica* i *literària* de la dimensió política del *Somni* és d'allò més plausible i ja ha merescut, amb escasses reserves, l'adhesió d'altres crítics (vegeu CABRÉ, 2002: 53-54). Però això no vol dir que no s'hi puguin oposar algunes objeccions. Primer, l'argumentació de Cingolani no exclou la possibilitat que el *Somni* complís una funció exculpatòria —de Metge, alhora que del rei i del seu consell— davant l'opinió pública. I penso que tampoc no es

pot excloure que complís fins i tot una funció justificativa davant el rei, si es considera la rivalitat que sens dubte existí entre Joan i Martí, entre Violant i Maria i, probablement, entre els seus *familiars*. Bernat Metge sempre havia pertangut a la casa de Joan i eren estrets els vincles de fidelitat que l'unien a Violant; però, un cop consumada la successió, i havent estat acusat de certs mots ofensius contra Martí, duc de Montblanc —«que més volguera que fos mort lo Duch (qui vuy és rey) que no don Pero Massa, e que si lo senyor Rey hi devia fer ço que devia, que devia levar lo cap al dit senyor Duch (qui vuy és rey), car prou li'n havia fetes» (RIQUER, 1959: *123 i *236)—, Metge defensa la legitimitat de la successió per congraciar-se amb el nou sobirà i li ret homenatge en senyal d'una fidelitat tan íntegra com la que abans havia degut a Joan. Altres arguments de Cingolani que no convencen del tot són els que discuteixen (ps. 116-21) el *terminus post quem* que Riquer assigna a la finalització de l'obra —per molt certa que fos l'absolució dels encausats, no cal dubtar que les profecies de Joan són *post eventum*, posteriors al sobreesment— i, sobretot, els que qüestionen el marc històric en què Metge situa l'experiència onírica. Segons Cingolani (p. 115 i n. 58), el fet que Bernat pogués dubtar que el rei era mort vol dir que el somià abans que les seves despulles arribessin a Barcelona (28 de maig de 1396) i, doncs, abans dels primers empresonaments (31 de maig); per tant, el somni de Bernat *in carcere* és una ficció induïda pel model de Boeci. La conclusió és inqüestionable, però la premissa no és necessària: un epicuri pertinaç a qui aparegués el fantasma d'un difunt dubtaria de la seva mort —i dels seus propis ulls— encara que n'hagués vist el cadàver. El cert és que els testimonis de la *Medicina* i del *Somni* demostren que Metge fou empresonat en algun moment que Riquer (1959: *124-5) situa entre la fi de juliol de 1396 i la fi de maig de 1397. Per tant, Metge imagina la seva ficció onírica en aquell moment històric en què els seus contemporanis sabien que havia estat empresonat.

Una de les grans aportacions de Cingolani és la seva relectura monàrquica i literària de la dimensió política del *Somni*. Però el *Somni* no és simplement un brillant comentari de l'actualitat política. És sobretot un producte cultural extraordinari, que encara avui desconcerta els lectors i divideix els crítics. I és en aquest terreny que Cingolani presenta la proposta més controvertida de la seva «lectura alternativa».

El primer capítol («Una cultura entre cultures») formula dues qüestions elementals d'història literària: quina mena d'intel·lectual és Bernat Metge i quin és el públic del seu *Somni*. Per mirar de respondre-les, Cingolani esbossa un esquema sociocultural de la Corona d'Aragó a la fi del segle XIV prenent per criteri la dicotomia lingüística entre llatí i vulgar. La literatura en llengua llatina només era a l'abast de dos grups intel·lectuals: d'una banda, els teòlegs, que hi cercaven arguments doctrinals; de l'altra, els professionals de l'*ars dictandi*, que n'imitaven la llengua i l'estil (ps. 32 i 42). Els estudis de Marçal Olivar (1936), Joan Ruiz Calonja (1954-1956), Jordi Rubió (1961) i Francisco Rico (1983) han revelat alhora la vivacitat i les limitacions culturals d'aquests *dictatores*, que entenien el *dictamen* com a expressió màxima d'una literatura de resultats ben minsos, produïda

al marge de les darreres tendències classicistes i humanístiques italianes (ps. 69-74). Bernat Metge és fill d'aquest ambient, que li proporciona la formació i les tècniques de composició; però, a parer de Cingolani, mereix d'ocupar un lloc a part, com a tercer tipus intel·lectual, perquè les seves perspectives ètiques i literàries són profundament diferents: Metge llegeix els clàssics de manera *literal*, no moralitzada ni cristianitzada, i *alternativa*, perquè hi cerca una ètica comparable amb la cristiana, però no inferior.

Però la política cultural tradicional de la monarquia catalana (s. XII-XIV) fa que, a la Corona d'Aragó, el joc de la literatura es jugui al camp del vulgar, no del llatí. Les traduccions «clàssiques» de fra Antoni Canals —especialment el tripijoc, denunciat per Rico (1992), de donar Petrarca per Livi en el seu *Scipió e Anibal*— i la documentació relativa als interessos literaris de Joan I demostren: 1) que el retrat cultural que en fa Metge no respon a la realitat, sinó a un ideal propagandístic, i 2) que les preferències de l'aristocràcia es decanten cap a les traduccions històriques i novel·lesques. Ara bé, al *Somni* no abunda aquesta mena de literatura (vegeu un inventari de fonts pràcticament exhaustiu a les ps. 75-82), sinó Petrarca i Ciceró, i no sembla, per tant, que fos la noblesa el seu públic (ps. 52-55). A parer de Cingolani, els models literaris del *Somni* responen més aviat als interessos d'una minoria de laics cultes, amb responsabilitats de govern, que podien satisfer la necessitat d'un programa cultural propi acudint a Ciceró i al seu ideal civil d'ètica i eloqüència, difós per la traducció del *Trésor* de Brunetto Latini o, més tard, per la traducció del *De officiis* de fra Nicolau Quilis —a més d'inspirar noves idees sobre la gaia ciència, com ha fet veure PUJOL, 1994 i 1996.

Les dues conclusions d'aquest primer capítol suposen una decidida reivindicació de la dimensió cultural del *Somni* de Bernat Metge —el somni d'una cultura— que mena de dret a la tesi del tercer capítol («Els dos mestres: Petrarca i Ciceró»): Petrarca ha descobert a Bernat Metge una nova manera —literal, alternativa— de llegir Ciceró i, de retruc, els altres clàssics: íntegrament, separant-ne la paraula del comentari, interrogant-los per trobar-hi respostes per a la vida i, alhora, amb afany d'emular-los estilísticament (ps. 152-4 i 162-4). Cingolani és conscient que aquesta nova perspectiva és difícil d'aferrar amb les eines habituals de la filologia, i per això ha invocat més amunt un principi hermenèutic inspirat pel seu mestre Gustavo Vinay: el coneixement i la influència dels clàssics no es redueixen necessàriament als fragments que es detecten en una edició anotada; els *auctores* són també mestres de maneres de pensar, i els seus ensenyaments no sempre es transformen en citacions explícites (ps. 38-39). Però encara que el principi és assumible amb referència a un *dictator* tan extraordinari com Bernat Metge, no podem renunciar a l'exigència de proves, i Cingolani assaja, doncs, tres estratègies d'argumentació a partir de l'evidència de les fonts. Primer repassa la producció coneguda de Metge —i, per cert, data l'*Apologia* immediatament abans del *Somni*, discutint l'opinió de Rico (ps. 135-7 i 156-9)— per demostrar que el coneixement de Petrarca és el que determina la seva evolució literària després del punt d'inflexió que suposa la traducció del *Valter e Griselda*

(1388). Després classifica les fonts del *Somni* segons una tipologia asistemàtica però aclaridora (estructurals, erudites, psicològiques, de referència, de pensament), que fa palesa la presència exclusiva de Petrarca i Ciceró en totes les categories. I, finalment, comenta un exemple precís de mestratge de Ciceró mediat per Petrarca: el doble ús que fa Metge de la conclusió ciceroniana «Quodsi in hoc erro [...], libenter erro nec mihi hunc errorem quo delector, dum vivo, extorqueri volo» (*Cato Maior de senectute* xxiii 85) al final dels debats sobre la immortalitat de l'ànima i sobre l'amor, conforme a la doble aplicació que en fan Franciscus i Augustinus al *Secretum* (III, 204). A parer de Cingolani, aquest i altres exemples que es podrien extreure del llibre I del *Somni* mostren que Metge, seguint l'estímul de Petrarca, ha llegit i meditat les *Tusculanae disputationes* i el tractat *De natura deorum* cercant-hi una resposta a problemes transcendentals, com ara la immortalitat de l'ànima, el conflicte entre opinió i veritat o el valor probatori d'un consens probable. Tot i que Jaume Turró (2002) ha refredat l'entusiasme d'aquesta proposta suggerint que Metge gairebé es limità a reproduir el dossier de textos d'una polèmica antiaverroista —val a dir antiepicúria— de Petrarca, que pogué conèixer durant la seva estada a Avinyó de 1395.

Què cal pensar, aleshores, de l'*epicureisme* de Bernat i de la seva *ironia*? Ruiz Simon (2002) ha proposat recentment d'anomenar *lectio facillior* la que s'empassa ingènuament la conversió del personatge com si fos la de l'autor, i ha argumentat a favor d'una *lectio difficilior* segons la qual l'autor és un epicuri pertinaç que fingeix convertir-se, d'acord amb el judici que el rei Joan fa de Bernat al llibre II: «e finalment yo conexia ben que en lo teu cor de dura pedre ere sculpit ab puncta de diamant tot lo contrari» (ed. RIQUER, 1959: 250). En la seva lectura dels dos primers llibres del *Somni*, Cingolani proposa una altra *lectio* que caldria considerar *difficillima* i, potser per això, més probable (vegeu també CABRÉ, 2002: 60-62). L'autor del *Somni* no és pas un epicuri pertinaç ni convers, sinó un escèptic que es fingeix epicuri per exigències retòriques: «Les regles del diàleg filosoficoconsolatori, com a gènere, requereixen la ficció de l'error espiritual de l'autor a qui li apareix el savi que adoctrina a fi de poder estructurar el diàleg didàctic i plantejar tots els problemes» (p. 202); així crea «una dimensió dialèctica en la qual la «veritat» no estigui necessàriament tota d'un costat o, almenys, es puguin exposar les raons oposades» (p. 203). Els models de Boccaccio i de Petrarca també imposen l'ambigüitat com a exigència retòrica, «ja que l'autor, a través dels interlocutors, expressa diferents punts de vista, que són tots seus, sense trobar una resolució que sigui clara i impossible de relativitzar» (p. 203).

En definitiva, la ideologia de l'autor no es pot confondre amb la posició de Bernat ni amb la de Joan, perquè és alhora la de tots dos. Bernat representa el filòsof que es remet exclusivament a la raó, i per això prefereix els filòsofs antics i desconfia dels arguments que involucren la fe. No disputa per deport ni per malícia, sinó cercant la veritat, segons la definició de *disputare* que Cingolani ha sabut localitzar al *Catholicon* de Giovanni Balbi (ps. 178-9). La crítica de Bernat obliga el rei a rebaixar l'estatus de la seva «ciència» —que es pretén «certa»—,

perquè els seus arguments reposen, en darrer terme, sobre la fe. Joan rebaixa aquestes pretensions de certesa quan reconeix que tot el que és dubtós s'ha d'interpretar *ad melius* i que cal atorgar allò que creu la majoria i que s'acosta més a la raó; no hi ha, doncs, certesa estricta, sinó *un consens plausible i raonable*. Quan les raons no són concloents, la recerca de la veritat esdevé una causa retòrica, un afer de persuasió. Al final, Bernat renuncia a discutir més: creurà per fe en una «opinió» raonable i plausible que no ha pogut demostrar-se rigorosament «certa».

És cert, així, que Cingolani atribueix al *Somni* de Bernat Metge un contingut filosòfic seriosament escèptic, però no nega pas l'evidència de la seva *ironia*; simplement es distancia dels partidaris de la *lectio difficilior* considerant que l'objecte de la ironia de Metge no són ben bé les idees dels seus oponents, sinó la qualitat d'alguns dels seus arguments. Metge ironitza contra el dogmatisme escolàstic i contra el baix nivell cultural dels predicadors contemporanis o, si més no, contra la precarietat intel·lectual de la pastoral popular, encapçalada pels *Dialogi* de Gregori el Gran. La ironia de Metge ridiculitza els arguments massa ingenus o massa alambinats, i, escèptic com és, es complau a explorar els límits de les posicions més serioses practicant una *reductio ad absurdum* que també diverteix el lector. Vet aquí una constant de l'estètica mediciana, que no solament retrobem en el debat amb els seus tres interlocutors, sinó també en el *Llibre de Fortuna e Prudència*.

Segons la lectura alternativa de Cingolani, Metge no és un cínic corrupte ni un ateu materialista. És un agent de la política monàrquica i un intel·lectual laic absolutament extraordinari, dotat d'una remarcable vis irònica, que no accepta acríticament i ingènua els dogmes de la teologia, i encara menys els arguments ridículs de la pastoral popular, sinó que dubta racionalment, desconfia de les solucions massa poc problemàtiques i medita els interrogants de l'existència interpellant directament les seves lectures predilectes —Petrarca i Ciceró, Boccaccio i Boeci—, que també imita en l'estil fins al punt de convertir el *Somni* en una *summa* de la *imitatio* clàssica: hi practica el diàleg filosòfic quan debat amb Joan; la poesia —jo en diria la *fabula*— quan cedeix la paraula a Orfeu; la *satyra* en la crítica d'un i altre sexe que fan Tirèsies i Bernat, i l'erudició històrica en el seu elogi de les dones.

Cingolani exagera, per excés d'entusiasme, les lectures de Metge i no em convenen moltes de les fonts que allega. Tampoc no em convenç la seva interpretació del debat amb Tirèsies, que versa sobre el valor d'una felicitat tangible a la qual Bernat es resisteix a renunciar, ni la del desconsol del seu mal despertar. Però cal tornar a reconèixer a Cingolani el mèrit d'haver-nos obert una altra porta d'accés a molts dels enigmes del *Somni* de Metge i de la seva cultura.

FRANCESC J. GÓMEZ

BIBLIOGRAFIA

- Lola BADIA (1988): *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, Barcelona, Quaderns Crema («Assaig», núm. 6).
- Lola BADIA i Albert SOLER, ed. (1994): *Intellectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Curial («Textos i Estudis de Cultura Catalana», núm. 36).
- Lola BADIA, Miriam CABRÉ i Sadurní MARTÍ, ed. (2002): *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Curial («Textos i Estudis de Cultura Catalana», núm. 85).
- Lluís CABRÉ (2002): *De nou sobre Metge*, «Laelius» i el «Somnium Scipionis», dins BADIA, CABRÉ, MARTÍ, 2002: 49-62.
- Stefano M. CINGOLANI (1999): «Lo somni» de Bernat Metge. Prolegòmens per a una nova edició, «Llengua & Literatura», núm. 10, ps. 245-278.
- Stefano M. CINGOLANI (2000): *Política, societat i literatura. Claus per a una interpretació de Lo somni de Bernat Metge*, «Revista de Catalunya», núm. 150, ps. 85-105.
- Marina MITJÀ (1957-1958): *Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 27, ps. 375-417.
- Marçal OLIVAR (1936): *Notes entorn la influència de l'ars dictandi sobre la prosa catalana de cancelleria de finals del segle XIV. El Ms. Y-129-7 de la Biblioteca Colombina*, «Homenatge a Antoni Rubió i Lluch», vol. 3 = «Estudis Universitaris Catalans», núm. 22, ps. 631-653.
- Josep PUJOL (1994). «Gaya vel gaudiosa, et alio nomine inveniendi sciencia»: les idees sobre la poesia en llengua vulgar als segles XIV i XV, dins BADIA, SOLER, 1994: 69-94.
- Josep PUJOL (1996): «Psallite sapienter»: la gaia ciència en els sermons de Felip de Malla de 1413 (Estudi i edició), «Cultura Neolatina», núm. 56/1-2, ps. 177-250.
- Xavier RENEDO (1994): *L'heretge epicuri a «Lo somni» de Bernat Metge*, dins BADIA, SOLER, 1994: 109-127.
- Francisco RICO (1983): *Petrarca y el «Humanismo catalán»*, dins *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Roma, 1982)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 257-291.
- Francisco RICO (1992): *Antoni Canals y Petrarca. Para la fecha y las fuentes de «Scipio e Anibal»*, dins Antoni FERRANDO, ed. (1992): *Miscellània Sanchis Guarner*, vol. 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de València, ps. 53-63.
- Martí de RIQUER (1959): *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- Jordi RUBIÓ I BALAGUER (1961): *Guillem Ponç, secretari del rei Martí, contemporani de Bernat Metge*, «Estudis Romànics», núm. 9, ps. 67-84.

- Juan RUIZ CALONJA (1954-1956): *Valor literario de los preámbulos de la cancillería real catalano-aragonesa en el siglo XV*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 26, ps. 205-234.
- Josep M. RUIZ SIMON (2002): «*Lo somni*» de Metge: *el malson filosòfic d'un epicuri*, dins BADIA, CABRÉ, MARTÍ, 2002: 25-47.
- Jaume TURRÓ (2002): *Bernat Metge a Avinyó*, dins BADIA, CABRÉ, MARTÍ, 2002: 99-111.
- Antoni VILANOVA (1957-1958): *La gènesis de «Lo somni» de Bernat Metge*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 27, ps. 123-156.

PONS I PONS, Damià: *Entre l'afirmació individualista i la desfeta col·lectiva. (Escriptors i idees a la Mallorca del primer terç del segle XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de les Illes Balears, 2002.

Entre l'afirmació individualista i la desfeta col·lectiva, de Damià Pons i Pons, reuneix quinze articles, que havien estat escrits i publicats entre els anys 1977 i 2000. Això no obstant, com ja indica el títol, no es tracta d'un simple aplec d'estudis més o menys heterogenis, sinó que el conjunt adquireix la unitat pròpia d'un llibre elaborat a partir d'uns mateixos pressupòsits metodològics i d'una sola tesi central. Naturalment, el fet de tractar-se d'articles independents fa que algunes figures molt importants a l'època —com Joan Alcover, Miquel Ferrà o Llorenç Villalonga— tinguin una presència reduïda al volum. Com l'autor explica a la nota final, es tracta d'«aproximacions a la literatura des d'una perspectiva que no defugi ni el marc històric ni el debat d'idees dins el qual es va produir el fet creatiu. Així mateix, l'encadenament cronològic dels diferents temes tractats determina que els quinze textos de l'obra siguin la història fragmentària del període que va de les darreries del segle XIX, el moment de l'afirmació individualista promoguda pel Modernisme, fins a la guerra civil de 1936, el desenllaç de la qual va representar una desfeta absoluta del projecte cultural i col·lectiu que tants d'intel·lectuals i escriptors havien anat construint amb tossuderia durant moltes dècades» (p. 237). Així, per un costat, aquests treballs coincideixen en el fet d'esser aproximacions a la literatura des del punt de vista de la història cultural, realitzats en bona mesura a partir de l'escorcoll de fonts documentals diverses, com sobretot la premsa periòdica. Per l'altre, quasi tots estan relacionats, almenys parcialment, amb la tesi doctoral de Damià Pons —fins al punt de poder-se'n considerar ramificacions—, la qual va donar lloc als llibres: *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905)* (1998) i *El diari «La Almudaina» en l'època de Miquel dels Sants Oliver* (1998).

Els dos primers assaigs (*El Modernisme a Mallorca* i *El grup de La Almudaina en la Mallorca d'entre els dos segles (1897-1905)*) tenen un caràcter més tost ge-

neral i panoràmic, de manera que serveixen de presentació als treballs que els segueixen immediatament. Pons constata l'existència de «moltes llacunes i confusions i, fins i tot, errors considerables en els estudis sobre la literatura produïda a Mallorca cap al 1900» (p. 11). Un d'aquests errors és, segons el nostre autor, «veure la literatura catalana de Mallorca com una manifestació cultural específica, sense gairebé cap connexió amb els corrents estètics que paral·lelament s'anaven manifestant dins la literatura catalana continental» (p. 11). És el cas de les nombroses relacions personals i literàries entre els escriptors insulars i els catalans i valencians, que des de la Renaixença es venien produint, i de les quals els epistolaris són una magnífica font d'informació. Santiago Rusiñol és un exemple paradigmàtic d'aquests vincles dels artistes catalans amb els intel·lectuals mallorquins. A *La primera estada de Santiago Rusiñol a Mallorca* Damià Pons analitza els articles que l'autor de *L'auca del senyor Esteve* escriví arran del seu primer sojorn a l'illa, publicats a «La Vanguardia» i reproduïts a «La Almudaina» sota el títol de *Des de una isla* i que, fa uns anys, foren editats per Margarida Casacuberta. Damià Pons pretén desmuntar la idea, exposada en alguns manuals i estudis, segons la qual a Mallorca el Modernisme no va tenir una presència important. Una tesi que, a més, entra en contradicció amb el llegat artístic (pictòric, arquitectònic i musical) que el Modernisme deixà arreu de Mallorca. A l'exhauriment de la Renaixença cap al 1890, amb la mort o la inactivitat de la majoria dels seus membres, hauria seguit, després d'uns anys de buit cultural, una represa amb l'aparició d'una nova generació d'escriptors en els darrers anys del segle XIX i els primers del XX. D'entre aquests autors joves, Pons constata l'existència d'un grup (Miquel dels Sants Oliver, Gabriel Alomar, Joan Torrendell, Fèlix Escalas, Bartomeu Amengual, Enric Alzamora, Guillem Roca Sansaloni, Rafel Ballester, Miquel Sarmiento, Antoni Noguera, etc.) que, mitjançant les seves col·laboracions a la premsa, sobretot al diari «La Almudaina», basteixen un corpus ideològic modernitzador en els diversos terrenys de l'activitat social i intel·lectual i que s'oposen a l'immobilisme i al tradicionalisme aleshores dominants. Pons dibuixa els trets programàtics d'aquest grup i n'avalua la incidència sobre la nostra societat. Molt especialment cal remarcar l'estudi de les revistes («Nova Palma», «Figaro», «La Ciudad», «La Roqueta»...) de què aquests autors es feren càrrec, així com l'anàlisi d'algunes de les mostres literàries més representatives del Modernisme d'aquests escriptors: *Poesies* (1910), de Miquel dels Sants Oliver, *La columna de foc* (1911), de Gabriel Alomar, i les peces teatrals regeneracionistes *Els encarrilats* (1901) i *Els dos esperits* (1902), de Joan Torrendell. Cal assenyalar que, com ocorre en tot el Modernisme, les actituds dels modernistes mallorquins no són homogènies, sinó producte de múltiples models i influències. Entre aquestes destaca la d'Henrik Ibsen, tractada a l'article *La presència d'Ibsen a la Mallorca d'entre els dos segles*, la qual és especialment constatable al drama *Els encarrilats*, de Joan Torrendell, i que també s'ha de considerar un component essencial en la formació de Gabriel Alomar, tal com Pons estudia a *L'afirmació de la individualitat en l'obra inicial de Gabriel Alomar* a partir del comentari dels primers articles d'a-

quest autor. A *Els intel·lectuals mallorquins davant l'afer Dreyfus* ens mostra l'eco que d'aquest procés es feren els periòdics mallorquins «La Almudaina» i «La Última Hora», rere els quals hi havia les personalitats de Miquel dels Sants Oliver i Joan Torrendell, a més d'altres modernistes com Gabriel Alomar o Rafel Ballester. Segons Pons, el procés de Dreyfus a França suscitava el debat sobre dues qüestions importants aleshores: «La compatibilitat o no entre els interessos de l'Estat i la veracitat dels fets i la lliure opinió individual; i les relacions entre el poder i els intel·lectuals» (p. 78).

Per altra banda, a *Entre l'afirmació individualista i la desfeta col·lectiva* es refereix al paper que en aquests mateixos anys va tenir la figura de Miquel Costa i Llobera i, en els anys següents, el que s'ha denominat Escola Mallorquina. Damià Pons constata el confusionisme existent dins la historiografia literària catalana entorn del terme Escola Mallorquina, tant pel que fa als seus límits i a la seva definició, com pel que ateny a la seva pretesa homogeneïtat. Segons Pons, no es pot considerar que l'Escola Mallorquina sigui un grup compacte i immutable al pas del temps, sinó que aquesta sofreix un procés evolutiu paral·lel als esdeveniments històrics d'aquests decennis. A més, el nostre estudiós es refereix a les nombroses coincidències entre l'Escola Mallorquina i el Noucentisme, tot i que una i altre parteixin d'una realitat política i social diferent. Cal remarcar especialment els dos treballs, inclosos en aquest volum, dedicats a Miquel Costa i Llobera (*Les aportacions de Miquel Costa i Llobera a la configuració del sistema ideològic noucentista: les Horacianes*) i *Als Joves de Miquel Costa i Llobera: un poema programàtic*, que fan palès el contingut nacionalista de l'obra del poeta pollencí i les seves coincidències estètiques (classicisme, antidecadentisme, mediterranisme, arbitrarisme, etc.) amb el Noucentisme.

Davant el grup regeneracionista encapçalat per Miquel dels Sants Oliver, que cap al 1905 queda desarticulat, Costa i Llobera representa el corrent que finalment s'imposarà. A *Els orígens ideològics i culturals de Llorenç Riber* Damià Pons dibuixa el context en què apareix l'obra d'un dels principals intel·lectuals de la generació que va treure la revista «Mitjorn» (1906-1907). Aquesta és una generació jove que acull plenament el missatge ideològic de les *Horacianes*: antimodernisme, classicisme, regionalisme, catolicisme, etc. El seu regionalisme és formulat per Llorenç Riber a la conferència titulada *Mallorquinisme* (1909) i també hom assaja de dur-lo a la pràctica política amb la constitució del grup de L'Espurna, que el 1909 es presenta a les eleccions municipals de Palma i hi fracassa rotundament (vegeu *L'Espurna (1909): un projecte d'actuació política d'un sector de la intel·lectualitat mallorquina*). En aquesta desfeta cal tenir en compte l'ensorrament moral provocat el 1909 per la Setmana Tràgica, que condueix Costa i Llobera al silenci i provoca el gir cap al conservadorisme d'Oliver. Tanmateix, com observem al treball *Nacionalisme, acció cultural i producció literària a Mallorca entre el 1917 i la Segona República*, el catalanisme cultural i polític mallorquí es revifarà cap al final del decenni següent, amb l'aparició d'una nova fornada d'intel·lectuals d'àmbits diversos (com Emili Darder, els germans Forteza Pinya, Guillem Co-

lom, Joan Estelrich, etc.) que promouran la constitució de noves plataformes polítiques i culturals, com el Centre Regionalista de Mallorca (1917), l'Associació per la Cultura de Mallorca (1923), el setmanari «La Veu de Mallorca» o la revista «La Nostra Terra» (1923) i l'«Almanac de les Lletres» (1921), entre d'altres. Dins aquest corrent regionalista, cal situar Bartomeu Forteza, l'obra poètica del qual es limita a un breu opuscle titulat *Dansa de les hores* (1955), a més de dues novel·les inèdites, traduccions poètiques, crítica literària i escrits polítics.

Paral·lelament a aquest corrent, que literàriament es traduirà en una producció més tost poc arriscada, l'avantguardisme també farà la seva aparició a la nostra illa, sobretot arran de l'arribada a l'illa de Jorge Luis Borges, la publicació del *Manifiesto del Ultra* (1921) i l'aparició d'alguns nous escriptors en castellà —però no enfrontats al català—, com Jacob Sureda, autor del poemari *El prestidigitador de los cinco sentidos* (1926). En aquesta obertura del món cultural mallorquí que té lloc als anys vint, l'aparició el 1921 del periòdic «El Día» suposarà l'entrada en escena d'un diari liberal que acollirà col·laboradors tan diversos com Gabriel Alomar, Miquel Ferrà, Llorenç Riber, Llorenç Villalonga «Dhey», Josep Pla, Ernest M. Dethorey, Miquel Àngel Colomar, etc. Precisament a «El Día» es publiquen molts dels primers articles del jove poeta Bartomeu Rosselló-Pòrcel, que palesen el paper cabdal que aquest escriptor hauria pogut jugar en la nostra cultura si la mort no hagués truncat la seva trajectòria el 1938, en plena guerra civil.

L'aixecament militar de 1936 i la dictadura del general Franco implicaran la desarticulació de tots aquests projectes i l'inici d'una etapa caracteritzada per la persecució envers qualsevol manifestació cultural catalana. En resum, el recorregut per una quarantena d'anys de la nostra història cultural i literària que Damià Pons ens proposa a *Entre l'afirmació individualista i la desfeta col·lectiva* resulta imprescindible per als estudiosos de la història de la literatura i de la cultura a la Mallorca de la primera meitat del segle XX.

PERE ROSSELLÓ BOVER

GINARD I BAUÇA, P. Rafel: *Sant Antoni Abat*, Palma / Barcelona, Universitat de les Illes Balears. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General / Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Marian Aguiló», núm. 34).

Pere Rosselló Bover ens presenta l'edició de *Sant Antoni Abat*, del P. Rafel Ginard Bauça, fins ara només conservat en dues plagues manuscrites. Aquest volum és una nova contribució de Pere Rosselló en la difusió d'aquest autor, que havia iniciat l'any 1995 amb la publicació de l'*Obra poètica* (Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Biblioteca Marian Aguiló», núm. 19) i l'any 1999 amb l'edició de *Els camins de la cançó: vida i obra del P. Rafel Ginard Bauça* (Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Pu-

blicacions de l'Abadia de Montserrat; «Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», núm. 11); també és seu el pròleg de l'edició del llibre del pare Ginard *De com era infant* (Sant Joan, «Col·lecció Teranyines. Monografies santjoaneres», núm. 14), de l'any 2003.

Rafel Ginard (Sant Joan, 1899 - Artà, 1974) és el folklorista mallorquí que compilà les gloses, romanços, etc. populars de l'illa i que les edità en 4 volums amb el títol *Cançoners populars de Mallorca* (Ed. Moll) entre els anys 1966 i 1975. També s'interessà per la persona i per l'obra de Ramon Llull; alhora fou un prosista i poeta que participà dels plantejaments estètics de l'Escola Mallorquina. A més fou un reconegut predicador, que de fet aprofità aquesta hagiografia de sant Antoni per preparar els seus sermons.

L'edició de *Sant Antoni Abat* ens amplia els coneixements d'un autor sovint recordat únicament per l'esmentat cançoner, que, tanmateix, és la seva obra emblemàtica i més difosa. Aquesta hagiografia s'ha d'encabir dins la literatura i dins l'esperit, de tarannà encara romàntic, que pretén «preservar de l'oblit uns costums i un patrimoni cultural condemnat a desaparèixer». Hem de recordar, també, que l'edició d'aquesta mena de textos s'insereix de ple en el disseny conceptual primigeni de la Biblioteca Marian Aguiló feta pel Departament de Filologia Catalana de la UIB als primers anys de la dècada de 1980, que consisteix a possibilitar també l'edició de textos sovint considerats secundaris, però absolutament necessaris per a l'anàlisi i la comprensió d'un autor, d'un període, d'un corrent estètic, etc.

El pare Ginard escrigué *Sant Antoni Abat* entre el desembre de 1955 i l'agost de 1956; encara, però, hi féu afegitons i rectificacions posteriors que, així i tot, no deixaren el text com a definitiu. En consonància amb la tradició de la literatura hagiogràfica, l'autor escrigué la vida de sant Antoni amb la voluntat de fer «literatura exemplar» i preservar i mantenir la devoció al sant dels animals, tan lligat a la religiositat i a la festa popular de Mallorca. Pere Rosselló ens remarca, en una anàlisi força subtil, que l'autor al llarg del text fa crítiques esparses a la dictadura franquista.

Quant al contingut, *Sant Antoni Abat* és un text adreçat a un lector en general. S'allunya de l'hagiografia del sant recollida al segle XIII per Jaume de Voragine a la *Llegenda àuria*, que és la font de bona part de la literatura hagiogràfica europea; en canvi, el pare Ginard compila les llegendes que el poble ha generat entorn d'aquest sant. Això fa que l'autor obviï palesos anacronismes entre els anys en què visqué el sant i els anys en què s'esdevingueren els fets. Aquesta característica que prioritza el llegendari per sobre la història és ben present a la literatura hagiogràfica de caire popular. Com és el cas del teatre divuitesc.

En aquest llibre, la intencionalitat popularitzadora del text fa que Ginard, usi un llenguatge planer, no exempt, però, de riquesa lèxica i estilística, que pren com a base el català literari.

A la introducció de l'edició, Pere Rosselló fa un útil resum de cada capítol del llibre, en què fa constar els principals nuclis episòdics d'acord amb l'hagiografia del sant. Quant a la feina com a editor del text, Pere Rosselló aporta amb escriu

el que és exigible en aquesta mena de treballs erudits; això és una transcripció acurada del text, amb l'anàlisi dels afegitons i de les correccions que féu el mateix Ginard, amb la finalitat de fixar el text definitiu més plausible d'acord amb la intenció de l'autor. També contextualitza l'autor en la seva època, l'obra en el conjunt de l'obra de l'autor i amb la literatura hagiogràfica del sant; en aquest cas a partir de tres grups de fonts diferents: *a*) obres de transmissió o recreació de la vida del sant, com la de sant Atanasi (segle IV) o *La tentation de Saint Antoine* (1984), de Gustave Flaubert; *b*) obres de literatura popular, sobretot teatrals, de producció mallorquina, i *c*) obres de reflexió religiosa.

M'han interessat especialment les referències i les connexions entre el *Sant Antoni Abat* de Rafel Ginard i les peces teatrals referides al mateix sant; en concret les de Sebastià Gelabert «Tià de sa Real» (1715-1768), editada per Jaume Vidal Alcover, i la de Joan Bartomeu Bosch i Sureda (1823-1898), editada al seu torn per Joan Mas i Vives; també la relaciona amb el glosat *Sant Antoni al viu*, dels glosadors montuïrencs Sebastià Amengual «Capçana» i Bartomeu Bauçà «Pelut», que visqueren a cavall dels segles XIX i XX, que edità Joan Miralles.

En definitiva, Pere Rosselló, i la col·lecció Marian Aguiló, han posat a l'abast un text destinat a la lectura, però alhora de referència, que d'una banda interessarà al lector atret bé per l'obra del pare Ginard, bé per l'hagiografia del sant; però també serà de consulta per l'estudiós de la literatura d'arrel popular.

RAMON DÍAZ I VILLALONGA

CORTÉS, Santi: *Manuel Sanchis Guarner 1911-1981. Una vida per al diàleg*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002 («Biblioteca Sanchis Guarner», 59).

Sens dubte, Manuel Sanchis Guarner ha trobat el biògraf que es mereixia. L'autor ha fet una obra minuciosa i afectuosa alhora, descrivint l'àmplia i complexa personalitat de Sanchis i situant-la tothora en el seu context cultural, social i polític. Es tracta per consegüent d'un llibre important, no solament per a descriure el nostre personatge, sinó també per comprendre bé les vicissituds de la cultura catalana en general, i més concretament de la valenciana, del període que va viure, pel compromís que tostemps Sanchis va tenir amb la realitat social, que explica i justifica el caràcter de la seva obra científica.

Tot el llibre és una mina d'informació detallada i ben explicada: els orígens familiars, els anys de formació a València, on molt aviat milità activament en el moviment estudiantil i valencianista, i a Madrid, on es doctorà.

Allà també tingué ocasió d'ampliar els seus estudis i d'adquirir una bona formació lingüística i històrica al Centro de Estudios Históricos, sota la direcció de Ramón Menéndez Pidal, Tomás Navarro Tomás i Claudio Sánchez Albornoz.

Llavors publicà el seu primer llibre, que li va donar un ampli prestigi: *La llengua dels valencians*, aparegut el 1933, quan tenia poc més de vint anys, i que va tenir una gran difusió. Seguidament s'incorporà al projecte de l'*Atlas lingüístico de la Península Ibérica*, on conegué ben oportunament Francesc de B. Moll; amb ell va formar un equip per al recull de dades de camp en el domini lingüístic català.

La guerra va estroncar brutalment aquesta trajectòria personal i científica: incorporat com a oficial a l'exèrcit republicà, conseqüent amb el seu pensament progressista, patí molts anys de repressió i de presó franquista, del 1939 al 1943, i seguidament sense possibilitats de reprendre la trajectòria acadèmica, passà a viure a Mallorca, on el seu amic Moll li oferí feina per a la confecció del *Diccionari català-valencià-balear*, alhora que exercia de professor d'institut. En la seva estada a Mallorca, que es perllongà fins al 1959, Sanchis no es limità a la realització del treball tècnic i docent, que li permetia la subsistència, sinó que com a intel·lectual compromès i desinteressat que sempre fou, establí una àmplia i fructuosa relació amb els escriptors joves illencs.

Al mateix temps, reprengué els contactes amb València, primerament amb l'editorial i el grup Torre de Xavier Casp i Miquel Adlert, llavors valencianistes i catalanistes abrandats, i després també amb altres intel·lectuals que subsistien del període anterior, com Carles Salvador i Enric Valor, i amb els més joves que anaven sorgint, com Joan Fuster. El relat d'aquestes relacions esdevé de fet un document molt important per al coneixement del món cultural valencià durant la postguerra, sobretot a partir de 1959, que és quan Sanchis retorna a València; són anys durs, però plens d'esforç cultural i d'esperança de poder reprendre la tasca estroncada per la guerra de crear una consciència nacional valenciana a partir del desenvolupament i l'extensió de la cultura pròpia, però on no mancaven les tensions internes, sobretot a partir de l'actitud del binomi format per Adlert i Casp, que aleshores ja practicaven un elitisme prepotent i agressiu, encara, però, no secessionista; aquestes tensions i lluites van fer que J. Ernest Martínez Ferrando qualifiqués València com «la ciutat del Micalet o el triomf de la mala llet».

El 1961 ingressà a l'Institut d'Estudis Catalans i esdevingué «home-símbol» de la represa de la cultura autòctona, alhora que incrementà les publicacions, que en aquest període tenen un abast molt ampli: lingüístic sobretot, però també folklòric i històric, dedicats al País Valencià i a la ciutat de València, mentre exerceix de professor de segon ensenyament a Peníscola. De fet, el període comprès entre 1962 i 1975 és el moment àlgid del seu prestigi. El 1974 es realitzen els primers cursos oficials de valencià per a docents per part de l'ICE de la Universitat de València, que ell va impulsar i que tingueren un gran èxit. Entre els nombrosos guardons que tingué en aquest període remarcarem el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, que li fou atorgat el mateix any 1974.

Tots aquests precedents feien preveure una culminació en el període següent, ja postfranquista. Però aquests darrers anys (1975-1981) són considerats per S. Cortés, ben encertadament, de «persecució i culminació». Culminació perquè incrementà la seva producció científica, i perquè va poder arribar al cim de la carre-

ra: el 1976 fou el de l'inici de la seva incorporació plena a la seva Universitat de València, on esdevingué catedràtic i degà, el 1980, de la nova Facultat de Filologia. Però el fet més important de la seva activitat universitària fou la creació d'una veritable escola de filologia i lingüística valenciana, de gran prestigi, que ha tingut i té una gran projecció.

Pel que fa a la persecució, i aquesta és l'altra cara de la moneda, és deguda al fet que durant la transició democràtica, les forces més conservadores i reaccionàries valencianes i espanyoles, sens dubte atiadades subterràniament pels anomenats «poders fàctics» de l'Estat, dirigides pel polític valencià espanyolista Fernando Abril Martorell, secundat per algun renegat oportunista com Manuel Broseta, van promoure una campanya molt violenta contra aquest corrent de redreç nacional valencià. S'atiaren les passions secessionistes i reaccionàries, l'anomenat «blaverisme», que centraren precisament els seus atacs violents en M. Sanchis Guarner, l'«home-símbol» d'aquest redreç, fins a amargar-li injustament els darrers anys de la seva vida.

El relat d'aquest període és ben interessant, no solament en relació amb la biografia de Sanchis, sinó per a comprendre en profunditat l'evolució desconcertada del món cultural i polític valencià, i sobretot la situació en els nostres dies, en què predomina encara políticament l'element reaccionari i espanyolista, maquillat convenientment amb pseudociència i folklore, i amb la complicitat oportunista dels intel·lectuals, que, com el binomi Adlert i Casp, s'han passat de bàndol interessadament, mancats del sentit ètic que sempre fou consubstancial de la personalitat de Manuel Sanchis Guarner.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

MOLL, F. de B.: *Obres completes I: Escrits autobiogràfics*, Mallorca, Editorial Moll, 2003.

La benemèrita Editorial Moll, de la Ciutat de Mallorca, ha pres la iniciativa de començar a publicar les Obres Completes del qui en fou el fundador, el filòleg Francesc de B. Moll. És una bona manera de contribuir a l'any Moll celebrat durant tot el 2003, quan se compliren cent anys del naixement d'aquest personatge singular.

El volum I d'aquesta nova edició du un títol general: *Escrits autobiogràfics*. Ve a esser una reedició d'una autobiografia que la col·lecció «Els treballs i els dies» de la mateixa editorial ja havia publicat en dos toms, corresponents a les dues parts de l'obra, titulades respectivament *Els meus primers trenta anys (1903-1934)* i *Els altres quaranta anys (1935-1974)*. Amb aquesta nova edició, les dues parts apareixen reunides en un sol volum, ampliades amb textos inèdits que després comentaré. L'edició a anat a cura de la doctora Pilar Perea, de la Universitat

de Barcelona, la qual hi ha aportat també una presentació titulada *Francesc de B. Moll: ésser i fer*, que signa conjuntament amb el doctor Germà Colón Domènech, de la Universitat de Basilea; una presentació no gens convencional, on ens donen la seva visió de la personalitat extraordinària de Moll.

Diuen que la nostra literatura no abunda en llibres autobiogràfics i no hi falta qui hi ha intentat trobar una explicació. No sé fins a quin punt l'afirmació està justificada. Caldria fer un càlcul de la proporció en què les obres autobiogràfiques són presents a la literatura catalana i comprovar si efectivament és inferior a la que els correspon en altres literatures. No és aquest el lloc de resoldre el problema. Si l'he retret és per constatar que aquesta autobiografia, d'unes 600 pàgines, descomptats els índexs i la presentació, contribueix notablement a reduir aquella deficiència, si vertaderament hi és.

No he d'insistir aquí en el paper de Moll en la cultura catalana. És més que segur que, sense ell, el *Diccionari català-valencià-balear*, que recull íntegrament la llengua catalana en totes les dimensions: històrica, sincrònica, diatòpica, literària, col·loquial i textual, i encara en les seves relacions amb la tradició cultural extralingüística, hauria quedat reduït als fascicles que hauria pogut publicar l'iniciador, mossèn Alcover, que potser ni tan sols haurien arribat a formar els toms que va deixar enlestits. Però Francesc de B. Moll no és solament el continuador del diccionari. La seva personalitat té molts més aspectes, que apareixen descrits en l'obra autobiogràfica que comentam.

A una pàgina del llibre, la 78, afirma que vol que «sigui una mena de Confessions». Aquesta afirmació reclama un comentari. No sé si els teòrics de la literatura han establert una tipologia dels relats autobiogràfics. Sense anar-ho a indagar, crec que podríem distingir entre les «Confessions» i les «Memòries». Entre les primeres, hi col·locaríem obres com les de sant Agustí i de Rousseau, que se publicaren precisament amb aquell títol. S'orienten primordialment cap a la vida interior del personatge i ens en descobreixen els aspectes íntims, aquells que no solem revelar a més d'una persona cada vegada. Entre les «Memòries», hi situaríem els relats que vénen a constituir una crònica dels fets exteriors al personatge dels quals va ésser testimoni, amb una participació personal més o menys activa.

Partint d'aquesta distinció, podem dir que el llibre de Moll té molt més de memòries que de confessions. L'autobiografia de Moll respon a un pla rigorós, molt ben traçat i molt ben executat, per al qual degué prendre les notes conuenients. Amb un cop d'ull a l'índex n'hi ha prou per a advertir-ho: l'obra se divideix en capítols, i els capítols en apartats, uns i altres amb un títol que dona compte del contingut. Una obra que s'ajustà amb tota propietat a la qualificació de confessions, se resistiria a un pla tan estricte com és el del cas, i seria el fruit d'una redacció molt més improvisada i espontània.

Així mateix, però, convé distingir les dues parts al respecte. La primera part, que abraça tota la infància, l'adolescència i la joventut, té un caràcter més personal. L'autor parla més d'ell mateix i del seu entorn familiar. I és bo d'explicar: durant aquell període, encara no participa gaire de la vida pública i, per altra banda,

hi intervé el factor de la distància: els fets contats a la primera part són més remots, i és sabut que la llunyania embelleix les coses. En aquesta primera part, el lector hi trobarà més valors literaris, i encara diria poètics, tot i que no sembla que en cap moment el narrador els cerqui. Ni tan sols en aquesta primera part apunta gaire a la introspecció. Només en el capítol III, dedica dos apartats, que en total no arriben a omplir dues pàgines, a analitzar el seu caràcter: *Som un tímid* i *Som un somiador*, títols que per cert no acaben de correspondre a la realitat. La seva actuació no va ésser precisament la d'un tímid. Si ell se'n qualifica, deu voler dir que no era agressiu, ben al contrari del seu mestre i predecessor mossèn Alcover. En efecte, no aconseguia mai els seus propòsits amb violència, sinó per mitjà de l'habilitat, la tàctica i, en els casos més crítics, posant-hi un poc d'astúcia. La seva força no era l'empenta momentània, sinó la constància, la mansa constància, com se desprèn del que fou lema de la seva vida i obra.

L'altra afirmació, *Som un somiador*, també reclama unes precisions. D'entrada cal dir que el mot «somiador» aquí s'ha d'entendre en el sentit més propi o corrent: tenir visions mentre dormim. Tot se reduïa a un problema de la posició dins el llit que, si no era l'adequada, li proporcionava malsons, que s'esvaien amb un simple moviment. Si entenem el mot «somiador» en el sentit figurat, del qui s'imagina coses irrealis i fa projectes il·lusoris, ja diria que En Moll va tocar sempre amb els peus en terra. Tenia l'esperit prou lúcida per a no deformar la realitat. Ara, també és cert que, per decidir-se a continuar la publicació del *Diccionari* després de la mort d'Alcover, en unes circumstàncies en què no ho hauria considerat possible cap persona de les que precisament deim que toquen amb els peus en terra, també cal ésser un somiador. L'obra del *Diccionari* fou, des de la seva concepció, una quimera. Qualcú ha dit, amb certa gràcia, que se tractava d'una empresa impossible, però que ni mossèn Alcover ni En Moll no sabien que ho fos i per això la varen dur a terme.

Però hi ha dos passatges del llibre que voldria destacar, corresponents a dos moments de la vida de l'autor, per a qui degueren ésser particularment crítics, ja que s'atura a mirar cap a si mateix. Un, quan, estudiant encara en el Seminari diocesà de Ciutadella, comprèn que no té vocació per al sacerdoci i ho ha de comunicar als seus superiors i a la família. Aquí, així mateix, se deté a analitzar la crisi espiritual que el va fer deixar aquells estudis i ens descriu els instants d'angoixa que precediren la visita al despatx del rector del Seminari quan hi va a comunicar-li aquella decisió transcendent. L'altre és el de l'arribada a la casa de mossèn Alcover, on queda instal·lat per convertir-se en el seu col·laborador principal. Ho explica així: «Aquell dos de gener de 1921 és un dels dies més transcendents de la meua vida. Acabava la meua etapa infantil i començava a sentir-me únic responsable dels meus actes. Sortia del niu i empenia la primera volada» (p. 122). Certament, aquell dia va tenir la sort immensa d'haver trobat el seu vertader camí.

La segona part, que comprèn els anys de maduresa, s'orienta més cap als esdeveniments externs. Són els anys de la vida pública. Ve a ésser una crònica de la cultura, la filologia, la docència, en la mesura en què ell en va ésser testimoni, quasi

sempre actiu. Parla de viatges, congressos i de les seves vàries activitats: filòleg, lingüista, gramàtic, professor, traductor, conferenciant, editor, col·laborador en obres com l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, fundador de l'Obra Cultural Balear, defensor de la llengua, i moltes altres que no sabia enumerar. Naturalment, com a activitat principal, crec que hem de considerar la continuació i culminació del *Diccionari català-valencià-balear*, amb totes les lluites per fer-lo conèixer i acceptar, després dels recels i les antipaties creats pel caràcter conflictiu de mossèn Alcover.

Sovint, quan conta fets en què va tenir part, fos com a actor o com a simple testimoni, emet judicis de valor. Els fets no li són indiferents. D'aquests judicis, el lector pot anar-se fent una idea de quina era la seva manera de pensar. A l'apartat que clou la segona part, titulat *Un Quasi-testament*, ens fa una síntesi de la seva ideologia i de la seva visió del món. La seva escala de valors no coincideix amb la més generalment imperant entre els homes, en la qual tenen lloc preferent el poder, la riquesa i els honors, als quals ell concedeix poca estima. Se declara creient i cristià, però sense renunciar a una actitud crítica i de llibertat de consciència envers la religió. És respectuós amb les creences dels altres i reclama el respecte dels altres envers les pròpies. Estant dotat d'un temperament optimista, d'una alegria de viure i de capacitat per a encarar serenament les dificultats de la vida, se mostra pessimista davant la marxa del món, i fins i tot no s'està de dir «som pessimista en el concepte que m'he format de la humanitat en general. Crec en la bondat individual de moltes persones que conec directament o per referències; però no crec en la bondat diguem-ne «comunitària»: el conjunt dels homes és dolent; i ho és perquè hi predominen els seguidors de les tres banderes nefastes: la fam de riqueses, la vanitat i l'afany de poder» (p. 580). Però aquesta visió negativa no el mena a contemplar el món amb irritació, sinó amb una mescla de menyspreu i compassió, amb escepticisme i tolerància, i a jutjar-lo amb una ironia melangiosa i amable que, en més d'una ocasió, m'ha fet pensar en Anatole France.

Tot el llibre és escrit en un to serè, sense estridències, fins i tot quan el contingut se presta a l'exaltació. El seu llenguatge és planer, i l'estil natural, sense complicacions ni artificis, més preocupat per la fidelitat al contingut que per elegàncies formals. L'equilibri i la serenitat, tan propis del seu caràcter, se fan presents en la tècnica narrativa.

El tom se complementa amb un Annex de *Fragments dispersos del frustrat volum tercer de les memòries*, que conté la documentació que se conserva de la que hauria servit de material a la darrera part de l'autobiografia, que no va poder escriure i que s'havia de titular *Els meus penúltims trenta anys*. L'Annex va encapçalat amb una *Justificació de l'editor*, signada amb les inicials A. M., que corresponen a Aina Moll.

El volum, d'enquadració elegant i sòbria, va il·lustrat amb abundància de fotografies, de notable valor documental. A la coberta, estampat en or, hi du un retrat de l'autor fet amb ploma, obra de Joaquim Caldentey.

JOSEP A. GRIMALT

MOLL, Francesc de B. i SALORD FARNÉS, Josep: *Epistolari (1952-1966)*, edició i pròleg de Joana Moll, Maó, Institut Menorquí d'Estudis, 2003 («Col·lecció Capcer», núm. 17).

L'Institut Menorquí d'Estudis celebra el centenari del naixement de Francesc de B. Moll, ciutadellenc il·lustre, amb l'acurada edició de les cartes creuades entre ell i un altre ciutadellenc igualment il·lustre, mossèn Josep Salord Farnés, historiador local, defensor de la cultura catalana a la diòcesi de Menorca i molt interessat pels temes lingüístics i literaris. En total, se'ns ofereixen quaranta-nou cartes escrites entre el febrer de 1952 i l'octubre de 1966, vint-i-vuit de les quals corresponen a Salord, sempre des de Ciutadella, i la resta a Moll, sempre des de Palma. En apèndix, són incloses dues cartes més de Moll a Salord, datades a Palma el 1933 i el 1935, i és reproduït un article de Salord al diari «Menorca» del 3 de març de 1965, titulat *Nuestra lengua vernácula*, que complementa útilment un dels temes més tractats a la correspondència: la voluntat de Moll i de Salord de fer servir el català a la litúrgia, després de les disposicions del Concili Vaticà II que permetien substituir el llatí per les «llengües vernacles», tot i que moltes persones de les Illes consideraven que l'única «llengua vernacla» correcta era el castellà.¹ Ens consta que entremig hi ha cartes perdudes, alguna d'un gran interès (com la de Moll comentada per Salord el 23 de desembre de 1964), i no descartem que puguin sortir —en original o en còpia— a part o banda.

Joana Moll, estudiosa de la figura de Josep Salord, ressegueix finament en el pròleg les grans línies de la relació Moll-Salord, «que ens ha fet avinent el perfil intel·lectual i humà d'ambdós corresponents, posant en relleu la coincidència d'ideologia que mantingueren entorn de la unitat lingüística i cultural dels Països Catalans i el paral·lelisme d'actuacions que portaren a terme cadascun en el seu àmbit. Ens ha aportat, a més a més, nombrosos referents històrics sobre l'època, la postguerra, en què desenvoluparen la seva activitat intel·lectual i sobre les dificultats que hagueren de superar per tirar endavant la seva empresa» (p. 18). Val la pena de constatar que la correspondència ens permet de conèixer també un munt de detalls de tipus biogràfic, personal o familiar, de Salord i sobretot de Moll, i un bon nombre de dades de petita història, que es troben només en documents de tipus epistolar, no escrits per a ésser publicats, bé que a vegades calgui llegir-los entre ratlles, a causa de l'autocensura produïda per la por de deixar sobre el paper conceptes que poguessin tenir repercussions negatives en cas que les cartes arribessin a segons quines mans.

Joana Moll ha anotat amb una gran paciència totes les cartes, mirant de con-

1. Per a la important contribució de Moll a la introducció del català a la litúrgia —que va ajudar molt a difondre l'ús públic de la llengua en uns moments encara difícils— vegeu l'article de Pere-Joan LLABRÉS i MARTORELL, *El mestratge de Francesc de Borja Moll en les versions litúrgiques i bíbliques en català, adaptades per a les Balears*, «Estudis Balearics», núm. 145-152 (febrer-setembre 2002), ps. 145-152.

textualitzar-les a fi d'afavorir-ne «la comprensió integral» (p. 19). En conjunt, la seva feina és rigorosa i d'una gran utilitat, complementada eficaçment per l'índex de noms final, però, com és inevitable, no sempre li ha estat possible de localitzar les abundoses referències bibliogràfiques, biogràfiques o de tipus personal o cultural que trobem a la correspondència, i algun cop no les ha identificat amb prou precisió. Em permeto d'afegir, amb esperit de col·laboració, algunes notes de lectura que poden millorar aquesta anotació.

La revista «Ressò» esmentada al document 1 no és la «Revista Rural d'Acció Catòlica» nascuda a Santa Coloma de Farners el 1968 (la carta de Salord és del febrer de 1952), sinó el «Ressò» de mossèn Ramon Muntanyola, del qual sortiren setze números entre el juny de 1950 i el febrer de 1952.² Aquesta carta és una bona mostra del tarannà conservador o, si més no, poruc i possibilista tant de Moll com de Salord: «per cert que em vaig sobresaltar també llegint algunes coses. No sé què pretenen amb aquestes gosadies fora de temps. Tal vegada açò que diu vostè, la garrotada de cego, i perdre fins i tot la possibilitat de tornar-hi. És una llàstima que no puguem arribar a bon terme per no endevinar el camí» (p. 23).

El document 2, en parlar de les «Obres del P. Martínez» (p. 26), es refereix a les *Obras de Pero Martínez* [o Pere Martines] *escritor catalán del siglo xv*, editades per Martí de Riquer a Barcelona el 1946. Cal tenir present que hi ha un article sobre Martines a la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, un instrument de treball al qual convé acudir per completar la informació sobre la major part de persones i institucions mallorquines que apareixen a la correspondència entre Moll i Salord.

El document 3 és interessant perquè fa al·lusió al costum de Moll d'incloure ressenyes de llibres i d'actes culturals «a les cobertes» dels «fascicles» (p. 27) del *Diccionari català-valencià-balear*, que anaven apareixent regularment.³ En aquesta mateixa carta Salord assenyala, estranyat, que la revista «Destino» feia constar que les intervencions de Joan Coromines al Congrés de Lingüística Romànica de Barcelona «no sempre havien estat oportunes» (*ibid.*), sense entendre que es tractava d'al·lusions de tipus polític que no foren del grat ni dels organitzadors del Congrés ni de les autoritats del moment. La conferència *Els parlars balearics* esmentada a la p. 28 és l'aportació de Moll a aquest Congrés de Barcelona (Salord s'hi torna a referir al document 12, p. 46).

El «secretari» de Moll pel qual Salord dóna «expressions» al document 4 (p. 30) deu ésser Antoni Amorós, esmentat més endavant *nominatim* a la p. 39 (torna a donar «expressions» per al «secretari» al document 11, p. 43). En aquest mateix

2. Vegeu el meu llibre *Escriptors i erudits contemporanis. [Primera sèrie]* (Barcelona, 1996), ps. 170-171.

3. Cf. *Bibliografia de Francesc de B. Moll (1922-1979)*, «Randa», núm. 11 (1981), ps. 199-204. Una bona part d'aquestes col·laboracions es poden llegir al CD «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», a cura de Maria Pilar Perea, publicat per la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears el 2003.

document 4, convindria precisar que el nom complet de l'autor de la *Història de la literatura catalana* de 1954 era Joan Ruiz Calonja (p. 29).

La nota de «Destino» sobre *Raixà. Miscel·lània de literatura catalana* de què parla Moll al document 5 (p. 31) n'és una ressenya elogiosa i plena de simpatia, que es pregunta si podrà tenir continuïtat. La carta al director que Moll es proposava d'escriure-hi, «sobre les dificultats provinents de Villa-Burros; naturalment, sense anomenar ningú» (*ibid.*), no hi va aparèixer mai, sens dubte per problemes de censura.

La col·lecció «Les Illes d'Or» a la qual fa referència el document 5 no es va interrompre, en realitat, el 1936, sinó el 1938 (p. 32).

El «Villa-Burros» anomenat per Moll al document 5 (ps. 31-32) devia ésser Madrid, d'on procedien els maldecaps de censura per a l'editorial Moll des del 1938.

L'«obra de què parla» Moll «en el darrer fascicle del Diccionari, sobre els noms de les plantes, publicada per l'Institut d'Estudis Catalans» (document 8, p. 37), era *Els noms vulgars de les plantes a les terres catalanes*, de Francesc Masclans, comentat efectivament per Moll al fascicle 106 del DCVB. En aquesta mateixa carta (*ibid.*), Salord pregunta a Moll si «encara no pot reeditar la seva Gramàtica». Es refereix als *Rudiments de gramàtica preceptiva per a ús dels escriptors baleàrics* (1937), que tingué problemes de censura i no es va reeditar fins al 1962, refosa i amb el títol *Rudiments de gramàtica normativa per a ús dels escriptors baleàrics*.

El llibre *El latín vulgar* esmentat per Salord al document 10 (p. 41) és la *Introducció al latín vulgar* de C. H. Grandgent, traduïda de l'anglès per Moll i publicada a Madrid el 1928, reeditada diverses vegades després de 1950.

El «llibret d'en Coromines de *Raixà*» de què parla Salord al document 10 (p. 42) és *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, de Joan Coromines, primer volum de la col·lecció esmentada (1954). Salord es torna a referir a aquest volum al document 11, amb una frase críptica: «Me'n vaig alegrar molt i em va agradar, però em va sorprendre [*sic*] i em féu un poc de mala olor la seva forma. Seguirà o queda definitivament liquidat?» (p. 43). Devia voler dir que l'havia sorprès el format de la col·lecció, més petit que el dels «Quaderns literaris» avortats per la censura, i pregunta si aquests quaderns seguiran, com no descartava Moll en cartes anteriors, o si s'havien acabat «definitivament», com realment passava.

Els llibres valencians esmentats per Salord al document 11 (p. 43) són *Lo passi en cobles*, editat per Francesc Martí Grajales (València, 1912) i el *Dietari del Capellà d'Anfós el Magnànim*, editat per Josep Sanchis Sivera (València, 1932).

La revista «Estudis Romànics», de l'Institut d'Estudis Catalans, demanada per Salord a Moll al document 12 (p. 45), va sortir més aviat d'una manera «aperiòdica» mentre la dirigí R. Aramon i Serra (el primer volum duia la data 1947-1948). A partir del volum XXII és anual, ara sota la direcció d'Antoni M. Badia i Margarit. El *Cançoner de l'Ateneu* que tenia en premsa R. Aramon i Serra (*ibid.*) no va arribar a sortir mai. N'han quedat només uns quants plecets impresos, con-

servats a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans (aquests plecs, dels quals corrien alguns exemplars, deuen ésser els esmentats per Salord al document 30, p. 81). El «senyor» que «demanava» unes «fotografies» de «barraques» (document 12, p. 46) no era, com podríem pensar, Manuel Sanchis Guarner, col·laborador de Moll i autor d'un llibre sobre les barraques valencianes, sinó, com precisa Moll al document 13, Gerhard Rohlfs (p. 47).

La «Revista Lulliana» que, segons Moll, s'havia de publicar «devers cap d'any [1957]» (document 13, p. 47), era «Estudios Lulianos», a la qual fa al·lusió Salord al document 18 (p. 57). Moll hi publicà un important treball titulat, com ell mateix ja avança al document 13, *Notes per a una valoració del lèxic de Ramon Lull*, el 1957.

L'Escola Lullística de Mallorca de la qual formava part Francesc de B. Moll (document 15, p. 52) no es deia *Maioricensis Schola Lulliana*, sinó *Lullistica*.

L'article del professor Giuseppe Sansone —traspasat l'estiu de 2003— esmentat al document 17, p. 55, no es titula *Quartine catalane nella Passione*, sinó *sulla Passione*. Fou recollit als *Studi di filologia catalana* del mateix autor (Bari, 1963). El «volum del Congrés internacional de Filologia, de Barcelona» al·ludit per Salord al mateix indret aparegué amb data 1955, tot i que per alguna raó se'n devia retardar la distribució (cf. la resposta de Moll al document 19, p. 59). Les actes constaven en realitat de dos volums.

L'obra *El naixement de l'Infant Jesús* de què parlen Salord al document 18 (p. 57) i Moll al document 19 (p. 59) era una edició de bibliòfil d'un escrit de Francesc Eiximenis, transcrit i prologat per Jordi Rubió i Balaguer i amb il·lustracions xilogràfiques de Jaume Pla (Barcelona, Rosa Vera, 1951).

El «llibre de Jordi de Sant Jordi», al·ludit per Salord als documents 20 (p. 61), 21 (p. 63) i 22 (p. 65), i per Moll al 23 (p. 67), deu ésser la coneguda edició de Martí de Riquer (Granada, 1955). El «treball de vostè [Moll] sobre el llenguatge de Ramon Lull» esmentat al document 20 (p. 61) deu ésser l'article esmentat abans d'«Estudios Lulianos».

L'article d'Aina Moll comentat per Salord al document 22 (ps. 65-66) és *Entorn de les «Converses Filològiques»*, aparegut al núm. 2 de la col·lecció «Quart Creixent» (1957), ps. 36-38.

L'«armeni trasplantat a Nord-amèrica» del qual parla Moll al document 23 (p. 68) és Joseph Gulsoy, deixeble i gran col·laborador de Joan Coromines, que dedicà la tesi al diccionari valencià de Manuel Joaquim Sanelo (publicada a Castelló el 1964).

L'article del pare Miquel Batllori en llatí, esmentat per Salord al document 28 (p. 77) i per Moll al 29 (p. 80), havia estat ressenyat per Moll a les cobertes del fasc. 156 del *DCVB*.

Els capítols de Moll sobre *La llengua de Ramon Lull*, en col·laboració amb Antoni M. Badia i Margarit, als quals es refereix Moll mateix al document 31 (ps. 83-84), van aparèixer en realitat al segon volum de les *Obres essencials* de Lull (Barcelona, Selecta, 1960).

L'article de Moll sobre els derivats de *rete*, que li agraeix Salord al document 32 (p. 85), és *Alguns derivats del llatí «rete» en català*, aparegut al «Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo» el 1959.

El volum V de la revista «Estudis Romànics» a què fa al·lusió Salord al document 33 (p. 86) havia estat comentat per Moll a les cobertes del fasc. 165 del *DCVB*.

L'article de Joan Fuster sobre mossèn Alcover que no acabava d'agradar a Salord (document 33, p. 87) deu ésser *Un canónigo tesonero*, aparegut a «Destino» el 30 d'abril de 1960. Moll, en canvi, n'estigué content i felicità Fuster «per l'exactitud de les dades i per l'agudesesa dels qualificatius. Sembla com si haguéssiu conegut personalment Mossèn Alcover».⁴

La rèplica d'Eduard Artells a Aina Moll que comenta Salord al mateix document 33 (p. 88) aparegué l'agost de 1960 a «Serra d'Or» (p. 31), com assenyala Francesc de B. Moll al document 34 (p. 89). La contrarèplica d'Aina Moll sortí, com ja avançava el seu pare (*ibid.*, ps. 89-90), al número d'octubre de «Serra d'Or», acompanyada d'una nota d'Eduard Artells, el qual assegurava educadament que s'alegrava que, «en el fons», Aina Moll i ell estiguessin «d'acord».

Moll mateix, a les seves memòries, dóna informació sobre les «emissions setmanals de rondalles a Ràdio Popular de Palma», fetes per ell, a les quals es refereix al document 34 (p. 90).

El pare Josep Capó, esmentat per Salord al document 38 (p. 97), prevere —que durant molts anys va pertànyer a l'Oratori de Sant Felip Neri—, va néixer a Santa Maria del Camí el 1923 i hi morí el 1996. Tant ell com Miquel Julià, de Manacor —esmentat al mateix indret—, prevere secularitzat més endavant, van treballar juntament amb Francesc de B. Moll per a la implantació del català a la litúrgia de les esglésies de la diòcesi de Mallorca. Octavi Saltor, esmentat igualment per Salord al mateix indret, va morir a Barcelona el 1982.

No sé exactament a què es refereix Salord al document 42, en parlar «del nou bisbe» (p. 105; a la carta anterior de Moll només sé veure una al·lusió al vicari capitular de Mallorca). Sí que entenc la frase següent de Salord: «I de l'abat de Montserrat, què diuen per Mallorca?» (*ibid.*). Fa al·lusió a l'abat Aureli M. Escararé, que s'havia traslladat al monestir italià de Viboldone, després de l'«escàndol» de les seves declaracions a «Le Monde» contra el règim franquista.

La «sessió d'Institut» a Barcelona de què parla Moll al document 44 (p. 109) és una reunió de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, a la qual Moll pertanyia des del 1961.

L'opuscle *L'Església valentina i l'ús de la llengua vernacle* esmentat per Moll al document 47 (p. 115) fou escrit per Vicent Miquel i Diego, que va intervenir, com Moll mateix, al II Congrés Litúrgic de Montserrat.

L'afirmació de Moll al document 49 respecte a la bona disposició del canonge Andreu Caimari quant a l'ús del català a la litúrgia (p. 119) ha d'ésser contras-

4. Carta a Fuster del 8 de maig de 1960, publicada dins Joan FUSTER, *Correspondència*. 5 (València, 2002), p. 221.

tada amb les afirmacions oposades de Miquel Julià al seu llibre recent *Clarobs-curs. L'Església dels mallorquins* (Palma, 2003).

En general, és possible completar molta informació de tipus familiar i biogràfic amb la consulta dels *Escrits autobiogràfics* de Moll, que constitueixen el primer volum de les seves «Obres completes» (Mallorca, 2003), amb índex de noms que permet de localitzar, per exemple, algunes elogioses referències a mossèn Sallord, considerat el capellà més culte de Menorca.

JOSEP MASSOT I MUNTANER

VENY, Joan: *Llengua i entorn natural*, Barcelona, Edicions 62, 2001.

El llibre de Joan Veny aplega treballs publicats entre els anys 1986 i 1997, amb reformulacions i addicions, encapçalats amb un escrit introductor i inèdit. Aquesta introducció s'alineja amb la sèrie dels escrits de Joan Veny de reflexió lingüística general, de visió panoràmica, que tenen unes virtuts molt poc freqüents: dir coses realment noves, enllaçar amb la tradició de la lingüística dedicada a la llengua històrica i dialectal, i exposar-les de manera sintètica amb un estil planer i alhora culte i personal.

Joan Veny ja compta amb una llarga sèrie de llibres conformats amb treballs esparso: *Estudis de geolingüística catalana* (Barcelona, Edicions 62, 1978), *Mots d'ahir i mots d'avui* (Barcelona, Empúries, 1991), *Dialectologia filològica* (Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), *Onomàstica i dialectologia* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), *Llengua històrica i llengua estàndard* (Universitat de València, 2001) o *Escriptura i oralitat a Mallorca* (Mallorca, Moll, 2003). Tenen avantatges evidents per a l'estudiós i per al lector en general: posen a l'abast material de vegades difícil de trobar, però sobretot ens permeten tenir una visió força completa d'un mètode de recerca i com es van resolent els problemes diversos que es presenten en una llarga experiència d'anàlisi i recerca explicativa.

En el llibre que ressenyem, dèiem, hi ha una excel·lent presentació de la temàtica (capítol 1), amb un títol semblant al del llibre, *Dialectologia i entorn natural* (ps. 17-27). Natura, cultura (en especial la cultura popular: «La cultura popular va estretament lligada a la llengua; per això, molts de problemes de lingüística històrica troben, a la llum d'aquella, la seva solució», p. 17) i creació i canvi lingüístics són els vèrtex dins dels quals cal moure's per a entendre l'origen i la història d'una bona part dels mots patrimonials. S'hi posa en relleu la importància de la cultura projectada sobre la natura en la creació de mots: el contacte de l'home amb l'entorn natural és una font important de creativitat lingüística. L'autor ens diu que l'observació de la natura és imprescindible, tot sovint, perquè el lingüista pugui esbrinar l'origen dels mots.

El capítol 2, el primer dels estudis particulars ja publicats, tracta dels noms de la *nespra*, i dels exòtic significants *micaco* (del Maresme) i *dispensa* (de l'Armenytera, a l'Alt Empordà), amb aportacions noves i interpretacions originals (a les quals ha col·laborat Ko Tazawa amb un estudi suggerit per Veny). S'arriba a la conclusió que *nespla* és la forma més antiga, que ha donat després *nespra* (Coromines enllaça *nespra* directament amb el llatí); que *micaco* (que Coromines despatxa amb un lacònic «mot japonès») possiblement ve d'Amèrica, i que *dispensa* resta un mot d'origen misteriós.

El capítol 3 aporta arguments diversos per a defensar la idea que les figues *melenquines* provenen de la ciutat andalusa de Màlaga (*Màlica*, *Mèlica* són formes antigues d'aquesta ciutat) i descarta altres possibilitats. En el 4 garbella documentació nova (antiga i moderna) per a donar gruix a les propostes etimològiques dels noms de les menes de figa *bordissot* i *paratjal*. Hi té un especial interès que ens reveli que hi ha en les variants de *bordissot*, nom que procedeix del topònim valencià Burjassot, diversos casos d'homonimització: la forma *bordissot* s'ha modificat per l'atracció de *bord*, en la de *bordigassot* hi intervé *bordegàs*, en *bardissot* l'atracció formal fa anar el mot cap a la *bardissa*. El cas és exemplar per a l'explicació del fenomen de l'homonimització formal —terme que Joan Veny mateix ha instal·lat en la lingüística catalana (vegeu *Cap a una tipologia de l'etimologia popular* dins *Mots d'ahir i mots d'avui*)— o modificació de la forma dels mots per associació fònica amb altres mots amb els quals no hi ha cap relació de significat. Si amb els noms de les figues Veny reforça una hipòtesi existent, hi afegeix també una proposta nova: *paratjal* prové de *paratge* o *senyor*, una figa molt bona que s'oferia als amos. Al final Veny dissenya el treball a fer amb els noms de les figues, mostra de la seva vocació de mestratge i de la visió de les necessitats de la recerca, que l'autor sempre deixa traspuar. El professor Veny ja ha pogut comprovar que de vegades les bones idees no se les endú el vent amb l'excel·lent estudi de Xavier Favà, *Diccionari dels noms de ceps i raïms* (Barcelona, IEC, 2001), que té el precedent immediat en el treball de 1990 *Aproximació a la història lingüística dels vins catalans*, recollit dins *Mots d'ahir i mots d'avui*.

El capítol 5 ens acompanya, després d'una dissertació general sobre l'equivalència acústica entre *b* i *g* que ha donat canvis com *gomitar* per *vomitar*, pel llarg periple dels significants d'una flor molt popular, el *boixac*, per arribar a una proposta nova: a l'origen hi ha l'occità «gaug» i en l'intermedi hi ha *bojac*, que mereixeria ser la forma normativa preferent. El 6, dins el suculent camp de l'ornitoniàmia, és exemplar com a observació de la riquesa de motivacions a què acut la creació lingüística popular en la denominació de les bèsties de l'entorn. Per a un mateix ocell hi ha noms motivats per l'època en què apareix (*fredeluga*), pel color associat als tipus humans (*viuda*, *frare*), per l'hàbitat (*marinera*), pel crit (*nivít*) o per un tret distintiu molt visible, el plomall (*cogullada*, *judia*, per associació semàntica a la caputxa en forma de banya que duïen els jueus).

Al capítol 7, tenim un complet estudi de tots els noms del *mosquit*, una prova més de la riquesa lingüística dels noms referits a animals: hi apareixen el *mos-*

card de Mallorca, el *moixall* del Rosselló, el *rantell* del central del nord, la *ranxola* (*rinxola*, *granxola*, *grinxola*) empordanesa, el *marfull* de les comarques centrals i del sud del Principat, el *coí* del Matarranya, el *cuït* o *cuïc* del Camp de Tarragona i la *monja* de Felanitx. En aquest capítol té un especial interès, per la complexitat del cas, la proposta que *rantell* provingui, després una sèrie de canvis encadenats, del llatí RICINELLU; conclusió diferent a la de Coromines, que s'inclina per l'origen onomatopèic (el llatí tardà ZINZALA), que Veny descarta per manca d'arguments sòlids. Al capítol 8, l'autor, en l'estudi dels noms del *grill*, denuncia l'excessiva submissió metodològica a les lleis fonètiques: «no totes les fulles caigudes al riu han de seguir el mateix camí, encara que el corrent sigui el mateix» (p. 198). Veny s'inclina molt convincentment per donar joc explicatiu al simbolisme del so (allò tan antic i tan evident que la *i* serveix per a expressar sons aguts, com en el *grill*) quan la via explicativa assajada anteriorment era complicada i sense fonament segur. A aquesta explicació innovadora s'afegeix una troballa a partir de les dades de l'ALDC: la interferència de *grill* amb *llagost* del Maestrat que, argumentadament, atribueix a l'aragonès —també es troba en aquesta llengua, i en l'andalús— de l'època de la Conquesta.

I al 9 l'autor ens ofereix, com a excel·lents postres de cloenda (encara que siguin de peix), un treball innovador sobre l'etimologia de diversos ictionims. Ens fa veure que cal afegir una altra joia entre les relíquies llatines només mantingudes en català: hem d'afegir *pestriu* (< ll. PISTRICE) al grup *enyorar*, *rebutjar* i *espurna*. Que l'origen del nom de peix *penegal* és *pèlag* (del llatí PELAGUS 'alta mar', préstec del grec; descoberta que es féu pública el 1973), cosa que permet la rectificació de la norma (*panegal* en el Fabra, però *penegal* en el DIEC). Que *catxel* —el conegut «berberecho»— prové de CONCHYLIIUM amb un canvi semàntic de designació d'espècie semblant o propera, que ha estat introduït en el diccionari oficial. Que *petard* prové de l'antic *pot* 'llavi' —d'on ve també *petó*— i no pas de *pet*, com creu Coromines. Que *garneu* ve de l'occità, i que l'aspecte del peix —amb el cap molt gros— ha donat el significat d'astut aplicat als humans. Que *baila*, peix semblant al llobarro però amb taques, prové del ll. VARIUS, VARIA 'de colors diversos', que en català té altres descendents, com el general *virolat* o el més particular *verolar* que s'aplica al raïm quan agafa color, quan madura. L'explicació dels canvis fonètics sempre s'ofereixen avalats per altres casos coneguts i provats. El *quetsèmper*, un peix popular a Mallorca, té l'origen en la frase litúrgica *et nunc en semper* —un altre cas semblant per l'origen fóra *sursumcorda* 'persona de categoria'—, que és a l'altre plat de la balança on hi ha *boixacriades*, també mallorquí, nom motivat per la forma fàlica del peix. Veny, en resum, recull ací troballes etimològiques que ja havia divulgat i que fan veure que els aspectes motivacionals són un punt de partida necessari per a l'explicació de molts mots populars, cosa que només és possible si és té un coneixement detallat i correcte dels peixos i del seu comportament.

En conjunt es veu com l'autor, en donar preferència a la coherència semàntica de la motivació dels apel·latius, forneix unes bases en l'estudi dels orígens d'al-

guns mots molt més segures que les que coneixíem amb les referències dels diccionaris d'Alcover-Moll i de Coromines. La història del lèxic català troba en tots els casos que ofereix el llibre uns fonaments molt sòlids.

En algun cas, però, la recerca no ens sembla que es pugui donar per acabada: Veny atribueix *rinxola*, *ganxola* o *granxola* (de l'Empordà) 'mosquit molt petit que pessiga molt fort', a un origen onomatopèic: *ronxar* ('roncar' en el parlar del país). Podria ser que s'apliqués al mosquit pel seu brunzir interpretat com a roncada (p. 175), però els del país diuen que la *granxola* pica sense avisar, fa menys soroll que el *rantell* —més renouer però de fiblada menys punyent—, de manera que caldria revisar aquesta proposta.

Però, tornant al fil, la bella col·lecció d'exemples recollits en el llibre conforma un manual de recerca sobre els orígens dels mots. Hi podem espigolar exemples de l'aplicació de tots els arguments possibles que es poden posar en joc en la recerca etimològica: la documentació antiga, la coherència semàntica, la història social i econòmica, les representacions artístiques antigues, els usos literaris, la cultura popular, la fonètica regular general i els canvis especials o fonètica irregular, etc.

Veny és molt explícit quan diu que la seva recerca és «onomasiològica, geolingüística, etimològica i semàntica, sense negligir elements de cultura popular ni paral·lismes romànics» (p. 184) i reconeix que «la botànica, la zoologia, la ictiologia, la meteorologia, etc. són punts de referència constants de les recerques filològiques» (p. 183). Les referències als retaules medievals —que ens il·lustren la motivació dels noms de la cogullada— o als gravats del XIX —que recorden la importància que tenien els jocs infantils amb grills— reforcen les hipòtesis explicatives dels orígens dels noms dels animals. La poesia ens ensenya com pot ser el geni lingüístic compartit per poetes cultes i musa popular (el cas del *ric-ric* per al grill). I fins i tot les notícies periodístiques poden ajudar a reforçar la comprensió dels fets de llengua («darrerament, entomòlegs americans han arribat a la conclusió que, sensibles a les olors, els mosquits tenen les seves preferències i escullen les seves víctimes per l'olor de la suor, l'acumulació de bacteris sobre la pell i fins i tot la pressió sanguínia i el nivell de colesterol», p. 160). Res no és superflu en la recerca de la motivació dels mots i les pistes interpretatives poden trobar-se en els llocs més impensats: cal estar molt atent al context cultural i material dels referents per a entendre les anfractuositats de la creació i el canvi lingüístics.

Les descobertes consisteix sovint en llançar una hipòtesi versemblant, encara que sigui atrevida, que ha de corroborar-se amb un sistema ben tratat d'arguments i de documentació. Joan Veny, amb Germà Colón, dona consistència ja a una etapa posterior a la de les obres monumentals d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll i a la de Joan Coromines. Aquest període actual de la recerca etimològica es caracteritza per una sòlida argumentació filològica i lingüística en la qual el coneixement profund de la cultura que embolcalla els noms es fa imprescindible (enfrent, per exemple, i dit amb tot el respecte, de la brillant frivolitat de què feia ús a voltes el gegantí Coromines, entestat a abraçar-ho tot).

Veny ens indica que cal tenir present una informació com més detallada millor —geolingüística, filològica, comparativa, cultural— i vigilar la coherència de l'argumentació per a arribar a unes propostes que s'han de presentar amb modèstia. Veny retreu a Coromines que atribueixi el color verd als grills o que el peix conegut amb el nom de *petard* pugui llançar descàrregues elèctriques, atribucions producte d'una invenció induïda pel nom, sense l'observació suficient del referent. Però Joan Veny sempre és molt respectuós en les rèpliques a les etimologies fantàstiques o poc fonamentades; mai no es tracta d'una desqualificació general ni absoluta, sinó l'aportació de proves convincents que fan avançar els coneixements de la història de la llengua i dels mecanismes de formació dels més misteriosos mots quotidians.

El llibre també il·lustra perfectament com la recerca dialectològica, filològica i històrica han de ser els fonaments de la llengua normativa, i com en la mesura que avanci aquests coneixements convindrà de proposar canvis: *bojac* hauria de tenir preferència al *boixac* fabrià, *penegal* ha de substituir *panegal* —i aquesta rectificació ja és al *DIEC*. Veny va a parar, sempre que ho creu convenient i convincent, a fer propostes normatives noves, amb el convenciment que els estudis lingüístics han de tenir l'aplicació pertinent.

No falten en el llibre les imatges («Com el pescador de grumeig només llança la canya quan ha aconseguit, amb l'esca adequada, atraure els peixos a la seva pesquera, així l'etimologista no pot aventurar cales etimològiques precipitades...», p. 77) o els passatges elegantment humorístics («esporàdicament he registrat el mot [nespra] en un conte recollit per Cels Gomis com a expressió de contrarietat (nespra!) pronunciada per una monja petanera que, a cada escaló que pujava, acompanyava amb un nespra! la seva desembridada activitat carminativa», p. 38). Una qüestió d'estil personal, que, acompanyant les complexes exposicions, s'agraeix. Tampoc han de passar per alt els usos lingüístics de l'autor —que usa els *manco*, *qualque*, *prest*, naturals per a un escriptor mallorquí— i en particular alguns que encara no ha recollit el diccionari oficial, com *tamany* (en un escrit anterior Joan Veny escrivia «tamany, amb permís de l'Institut»), perquè val la pena d'observar la pràctica lingüística dins l'estàndard d'un escriptor que alhora és un gran expert en lexicologia i en dialectologia.

Malauradament no podem deixar passar un detall molest. Sembla que un escàner sense governall és el culpable d'una colla de revessos tipogràfics. Si fossin pocs no diríem res, però n'hi ha massa, d'aquests errors. Un editor del prestigi d'Edicions 62 hauria de tenir més cura en els resultats de la seva feina: ni el disseny, amb una portada de qualitat, ni les excel·lents il·lustracions —però llàstima del mapa de la xarxa de localitats de l'*ALDC*, que s'hauria d'haver netejat de la trama que l'embruta en la reducció—, ni sobretot el valor i el prestigi de l'obra de Joan Veny mereixen que hi hagi dotzenes d'accents aguts sobre la *a*, un «terra de Daró» per Serra de Daró, un «Formiguera» per Formiguera o un «Joc» per Jóc. I pensàvem de no esmentar les confusions tipogràfiques entre el guió i el guionet (p. 195 i altres), o l'ús erroni dels espais en blanc abans del parèntesi de tanca-

ment. Res de tot això és responsabilitat de l'autor, ni s'ho mereix. Hem vist els textos de procedència i això no és així de cap de les maneres, i ... no és evident que una segona edició hauria d'esmenar els possibles errors de la primera en lloc d'introduir-n'hi a tort i a dret? Per què l'editor s'estalvia la correcció tècnica necessària en una obra de la importància d'aquesta? Cal repetir que això no és culpa de l'excel·lent i acurat escriptor que és Joan Veny.

No podem acabar sense esmentar que Joan Veny se serveix a fons del material recollit a l'*Atlas Lingüístic del Domini Català (ALDC)*, dirigit per ell mateix i per Lídia Pons, el primer volum del qual ja s'ha publicat (2001, vegeu-ne la ressenya a «Llengua & Literatura», núm. 14, 2003, ps. 527-532). Veny s'ha convertit en el seu màxim usuari, almenys des dels *Estudis de geolingüística catalana*; la geolingüística, el paisatge lingüístic, esdevé, com demostra Veny, un ajut imprescindible per a la història dels mots. L'autor ens permetrà, com a punt final, una citació manllevada del llibre: «el paisatge, entès com a combinació d'elements naturals i humans, esdevé memòria col·lectiva i exerceix un paper decisiu en la creació i renovació del lèxic» (p. 25).

XAVIER LUNA-BATLLE

VENY, Joan: *Esriptura i oralitat a Mallorca*, Mallorca, Editorial Moll, 2003 («Col·lecció Tomir», número 55).

En lingüística, si se'm permet una simplificació, hi ha dos perfils dominants: el del qui estima més les fórmules i les regles, i el del qui estima més les paraules i els parlants.

Els primers s'escarrassen a sotmetre a principis, vulgues que no, els productes sobre els quals treballen. És clar, sovint ho fan debades, perquè la lingüística, com la història, no és una ciència exacta i es resisteix a determinats mètodes i prejudicis. Però hi ha qui pensa que qualsevol estudi que no cerqui de reduir la seva matèria a normes estrictes no val la pena; que moure's en la relativitat i en l'equivocitat és poc seriós.

Els segons, ben al contrari, no deixen mai de manifestar-se fascinats per la variabilitat, per la gran flexibilitat, per la capacitat immanent de generar creacions noves que tenen els idiomes; per la possibilitat no sempre conscient dels qui els usen de manejar-los segons els objectius que es proposen. I, sobretot, no s'entenen a fer-los obeir uns dictats teòrics que és impossible que funcionin.

Contràriament al que hom tendeix a pensar, la via més còmoda —i al meu entendre, insostenible— és la primera, ja que expressament prescindeix del caràcter polièdric del fenomen de la comunicació, no gens fàcil ni de classificar ni d'analitzar; i resta, esquifida, en un àmbit antinatural a l'ecologia de les llengües. Però com que el món de la teoria fèrria, del rebuig de l'excepció dels comportaments

inesperats, està de moda, encara més en un món que tendeix llastimosament cap a les certeses absolutes i la globalització unificadora, s'han prestigiats més els mètodes i les escoles que cerquen respostes mil·limètricament exactes; es consideren més científics. Amb una captivament de domini ben curiós, aquest tipus d'investigador força la llengua perquè s'ajusti a uns esquemes preestablerts; si no s'hi acorda, el que no funciona és el sistema lingüístic que estudien, no pas els seus principis inefables. Així es pretén d'ofegar la incommensurabilitat de la comunicació en un cercle limitat que en priva el gaudi de descobrir-hi el miracle constant de la creació i recreació de què som protagonistes.

Joan Veny és dels científics que sent un inexhaurible amor pels mots, per la paraula, i per qui els empra. És una estimació que pot semblar —que potser fins i tot és— ingènua; però, a la fi és, si de cas, la candidesa de qui sap d'antuvi que se les heu amb un fenomen que no deixa mai de meravellar, perquè és l'essència de la humanitat mateixa. Vet aquí perquè el seu entusiasme com a recercador, tot al contrari que anar-se extingint amb l'experiència i la saviesa, va creixent illimitadament. Sap que no es pot pretendre d'arribar a la fi del coneixement de cap llengua, malgrat que ha penetrat en les entranyes de la catalana i d'altres de romàniques; però ho celebra, ple de realisme científic i despreocupat pel fet de ser de tal o tal tendència teoritzadora.

Dit això, m'apresso a afegir que la ingent obra de Joan Veny té, molt més que d'altres que solament ho pretenen, uns fonaments d'una solidesa infrangible; que una cosa és improvisar o actuar solament per la impressió i la intuïció, i una altra, dominar una metodologia que té darrere seu un gruix teòric, respecte al qual, emperò, tenint en compte la naturalesa de la matèria investigada, s'és capaç d'encaixar i afrontar sense falses esquematitzacions empobridores la variació del verb, que mai no s'atura.

Mètode, bagatge teòric, sí; però barrejats amb la sensibilitat que, no solament no desmereix gens, sinó que, endemés, és imprescindible per a introduir-se en el món captivador del parlar, que no pot ésser sinó el dels parlars. Barrejats amb la convicció que la rectificació del que sembla impecable en el plantejament pot haver-se de produir en sentir o en llegir un simple so o un simple grafema, respectivament, en tal o tal contrada; de tal o tal autor. Perquè en lingüística freqüentment dos i dos no són quatre.

És ben sabut que Joan Veny és eminentment dialectòleg. Però, amb coherència amb el que acabo d'exposar, és també especialista en altres camps. Les cares diverses interconnectades que totes les llengües tenen li impedeixen de restar ancorat exclusivament en una de sola. Joan Veny és també un excel·lent etimòleg; és historiador de la llengua; és gramàtic; és sociolingüista; etcètera. Jo diria que respon a la figura, avui dissortadament gens habitual, del filòleg, amb el sentit més estricte i noble del terme. Tan insòlita als nostres dies, que fins i tot la definició del concepte «filologia» i, doncs, del qui la conrea costen d'enunciar.

El domini expert de Joan Veny de facetes distintes de la mateixa realitat es fa

palès en aquesta obra, les quatre parts de la qual entren en sengles terrenys específics però interdependents: els dialectes i la llengua literària, la dialectologia filològica, la dialectologia i la història de la llengua. L'obra té, tanmateix, la variació com a nucli argumental principal i transversal.

Des de la geografia concreta de la seva Mallorca, Joan Veny emmarca la globalitat de les parts en la contraposició *escriptura i oralitat*: *Escriptura i oralitat a Mallorca*. Una qüestió apassionant sempre, però especialment important en la nostra llengua, que ha hagut de passar, que està passant encara ara, i almenys esperem que *in saecula saeculorum*, per tràngols amenaçadors francament preocupants.

Les llengües són principalment per a parlar oralment. Això no obstant, si en la seva història no s'obren les portes a l'escriptura, difícilment tenen continuïtat. I, encara, amb la invenció de la impremta, si un idioma no arriba a plasmar-se negre sobre blanc, vol dir que està destinat a desaparèixer. Afegim finalment, que als nostres dies, si el negre sobre blanc no fa el salt del llibre tradicional a la cibernètica, el destí tampoc no és esperançador.

Joan Veny ha estat de les persones que amb més ponderació ha sabut valorar la necessitat de respectar registres, alhora que es respecta escrupolosament la unitat que determina una preceptiva que, fins i tot si no ens agrada, ens obliga. Ha sabut defugir sigui la demagògia suïcida de qui rebutja la disciplina, sigui la intransigència purista de qui no és capaç de copsar la veritable riquesa de les llengües justament en la combinació harmònica **unitat/diversitat**. La competència en qualsevol llengua no es demostra ni parlant sempre com un llibre culte, ni essent sistemàticament ignorant d'una normativa fonètica, lèxica, morfològica, sintàctica i ortogràfica. L'obra de Joan Veny, sense necessitat de dir-ho explícitament, ensenya magistralment que en l'ús lingüístic ha de pesar molt més la consciència d'allò que és adequat o que no ho és, que no pas l'obsessió per distingir el que és correcte del que és incorrecte. I pocs com ell han defensat amb arguments impecables que la compacitat i la variació dels idiomes són igualment essencials. Pocs com ell han sabut fer-nos descobrir aquella imatge del mosaic, compost de peces de mides i de colors distints, en què, tanmateix, perquè sigui íntegre no n'hi pot faltar absolutament cap: la unitat del mosaic, que, emperò, solament es pot percebre per la variació contrastiva de les unitats que el componen. El concepte unitat, encara que sembli paradoxal, implica el de varietat: la unitat és el tot; la varietat, les parts que configuren el tot.

Al llarg de les pàgines del llibre l'oralitat és el reflex de la diversitat en una mateixa llengua; l'escriptura, el de la funció de la normativa que tendeix a fer-la convergir en un ús unitari. La qual cosa no exclou, és clar, ni el nivell culte del parlar oral ni el més col·loquial, en l'escrit.

En la primera part (*I. Dialectes i llengua literària*, pàgines 13 a 83), aborda aquesta problemàtica. Podem dir que és l'essència del llibre; de fet, no solament és, de molt, la que n'ocupa més espai, sinó que —jo diria que sobretot— endemés

manifesta un exercici excel·lent de reunió de personatges extremament variats —o aparentment, només aparentment, molt variats, ben mirat—, els quals tenen unes idees molt interioritzades del model o dels models de llengua, però que, a la fi, amb totes les reticències i els matisos que hom vulgui, acaben coincidint en la necessitat ineludible de separar convenientment els registres, de servir curosament la variació, de refusar el centralisme abusiu de cap dialecte, així com les solucions aparentment locals que són, però, foranes, interferències, i de bastir una llengua tan unitària com variada: una unitat sense esclatxes que no exclou, que no pot excloure la diversitat.

Referint-se a Maria Antònia Salvà, en destaca «la riquesa i propietat del seu lèxic, profundament arrelat en l'espai rural, la marina de Lluçmajor...», que, sens dubte, contribuï decisivament al fet que la seva tasca com a traductora fos francament brillant; en referir-se a una primera versió catalana que féu de *Mireia* de Frederic Mistral, Joan Veny explica que Salvà es decantà per la modalitat mallorquina i col·loquial, la qual fou modificada per l'Institut de la Llengua Catalana, la Secció Filològica, en el sentit de fer-la més general i literària. L'escriptora manifestà un doble sentiment, que és exemple de sinceritat i d'intel·ligència: accepta la versió de l'acadèmia, però sense amagar el seu desplaer perquè ha de renunciar a solucions diatòpiques i de registre familiar. I és que l'ús lingüístic ens obliga, ai, las!, a la renúncia; bé és veritat allò que a uns més que no pas a altres; però la vida de les llengües ha estat sempre així... Una renúncia no indiscriminada, sinó basada en la diferenciació oportuna del caràcter formal que exigeix una posició supradialectal. Dic oportuna perquè, en l'oralitat no formal hem de recórrer als usos locals i més propis de les arrels immediates de cada parlant, que són patrimoni capital que no podem marginar. En aquest article, Veny fa la metàfora de la rosassa multicolor per a referir-se a la idiosincràsia que mou la creativitat de les persones. En aquesta línia, diferencia la «*llengua històrica*», que es caracteritza per la reunió de trets diferenciadors segons els parlars, de la «*llengua literària*» o «*estàndard*», que es proposa la unificació i la adaptació al progrés social mitjançant formes comunes. És a dir, en els idiomes hi actuen forces centrífugues, que tendeixen a la dispersió, i forces centrípetes, que tendeixen a la fusió unitària. Joan Veny subratlla, però, que unes i altres no solament no són excloents, sinó que es complementen i, a la fi, són útils per a distingir situacions o contextos comunicatius. La complementarietat s'evidencia, entre altres fenòmens, pel fet que podem parlar també de l'estàndard local, és a dir, de les formes d'àrees generals, no vulgars ni manllevades de llengües foranes, que són lícites i fins i tot recomanables (*granesra, arena, torcar*, etcètera).

L'article dedicat als mallorquinismes de Joan Santamaria és d'interès excepcional; a part d'allò que és el nucli central del treball de Joan Veny, per altres dos fets principals: les observacions metalingüístiques que fa l'autor i els aspectes sociolingüístics referits a l'illa. La reflexió sobre la llengua és, en realitat, una qüestió a la fi de valor també sociolingüístic, ja que manifesta una consciència i sensibilitat dels escriptors respecte al seu material de treball. Santamaria fa lingüística

comparada o geolingüística, quan es refereix a la semblança del mallorquí amb els parlars del Camp de Tarragona i del Segrià, la qual neix d'una precedent geografia també comparada, en què contrasta el paisatge de Mallorca amb el d'Urgell i el del Camp de Tarragona. Quant a les observacions sociolingüístiques, són de gran actualitat, perquè al·ludeixen a la tendència a Mallorca al canvi de codi en favor del castellà, en adreçar-se a forasters, i a la valoració diglòssica d'aquesta llengua respecte a la pròpia: el castellà és distingit i de prestigi —llengua A—; el mallorquí, en canvi, és rural, poc refinat —llengua B. La qual cosa afavoreix, és clar, l'autoodi i, doncs, la substitució lingüística per part de les classes socials més benestants. No hi manca la referència a una vaga actitud secessionista del mallorquí respecte al català, basada en la peculiaritat indiscutible de la varietat balear. L'article conté els mallorquinismes de Santamaria, que Veny classifica en fonètics (vocalisme i consonantisme), morfològics, sintàctics i lèxics (presenta una llista sucossíssima de 85 mots), i que comenta magistralment, tot remarcant aquelles solucions errònies, falsos mallorquinismes, en cada apartat.

El llibre de Veny inclou un homenatge al poeta Damià Huguet, l'un i l'altre de Campos. Hi estudia els mallorquinismes en una de les seves primeres obres, *Cinc minuts amb tu*. Veny remarca i admira la capacitat d'Huguet de fer ús de solucions diatòpiques, sense cap deslleialtat a la normativa fabriana (fins i tot li retreu un respecte excessiu, en algunes eleccions que fa el poeta). Les classifica en els apartats de fonètica i ortografia, morfosintaxi i lèxic, aquest darrer, el més ric en solucions locals: una relació de 90 paraules, de les quals, un sol castellanisme, molt estès en mallorquí: *quarto*. Veny destaca alguna forma toponímica i antroponímica. La seva sensibilitat fina no el deixen passar de llarg de la tècnica poètica d'Huguet, que es tradueix en exemples de paronomàsia, geminació semàntica, etcètera.

Jaume Vidal Alcover va ser un personatge especialment atractiu; ple d'una erudició que no li va ser prou reconeguda, possiblement perquè no era —i ara!— políticament correcte. I tenia unes idees molt personals, fonamentades, sòlides, sobre el model o els models de llengua. No podia faltar en aquest llibre. No hi falta. Veny ens fa entendre que els judicis sovint equivocats i malintencionats respecte a la figura de Jaume Vidal procedien de la superficialitat; és a dir, se'l blasrava més per la seva actitud provocadora, inconformista, extravagant, que no pas per un coneixement objectiu dels seus treballs. Jaume Vidal no era desobedient de la preceptiva, però no suportava la prepotència del dialecte barceloní i menys encara l'autoodi que observava en alguns balears respecte a la genuïtat del seu dialecte. Joan Veny s'apressa a matisar una crítica excessiva de la capital del Principat, tot reconeixent que no hi ha cap país al món que no es distingeixi per una població metropolitana dominant. Jaume Vidal elabora el seu model de llengua a partir d'un bagatge riquíssim d'obra d'escriptor i d'un amor inesgotable per la seva terra; no creu en la infalibilitat de cap mètode, sinó en la complementarietat de tots els acreditats. La seva experiència en territoris diferents del nostre domini li faciliten una consciència insòlita sobre les varietats diatòpiques, però també so-

bre les diastràtiques i les diafàsiques (vegeu el *periquito*, que esdevé *lloretó*), i la concepció d'un ús lingüístic basat en la interdialectalització. Jaume Vidal és disciplinat, però no renuncia a l'atracció per la variació dialectal. Tanmateix, es diverteix fent d'*enfant terrible* i defensant, per exemple que «La normativa és una bona cosa, si més no perquè ens ofereix la possibilitat de desobeir-la». Aquest article de Veny traspua un afecte i un sentiment d'amistat i de lleialtat que el distingeixen i que, sens dubte, l'honoren.

La idea de complementarietat a què m'he referit reiteradament és molt present en tot el llibre de Joan Veny. Es contraposa a la de substitució. L'autor insisteix que no és correcta l'actitud lingüística de qui pensa que la tria de la llengua comuna, literària, formal, implica l'abandó definitiu del parlar més col·loquial, més personal; que pobres serien totes les llengües si els parlants es comportessin de manera excloent! Veny clarifica diàfanament la diferència entre llengua i dialecte, i subratlla que cap parlar —ni el de Barcelona o el de Girona!— no és menys dialecte que cap altre; cap parlar no és **la llengua**, sinó que aquesta els aglutina tots i estableix, supradialectalment, un registre literari i estàndard que ens obliga en la comunicació formal.

«Tenia sempre la ploma al rest tant per a combatre l'espectacle taurí com per a censurar algun secessionista de València (que ja n'hi havia) oblidat de la història i dejú de lingüística»: Antoni Maria Alcover és el subjecte i objecte d'estudi en l'article que tanca la primera part del llibre. Un gegant de la dialectologia, amb totes les contradiccions que es poden acumular en un home actiu, emprenedor, enèrgic... i sovint llunàtic. Joan Veny contribueix a una visió realista i objectiva, en què, sense llevar-li aspectes discutibles o clarament rebutjables, no cau en la baixesa de no valorar els resultats finals i globals de la seva obra com a una aportació decisiva en l'estudi i el coneixement de la nostra llengua. La dialectologia, que avui governa Joan Veny amb una autoritat indiscutible i indiscutida, té els seus començos en la *Mica de dialectologia* d'Alcover, sense oblidar —Veny no els oblidava— alguns precursors anteriors. «No es pot escriure sobre un lloc si no és el sol d'aquest lloc el que n'eixuga les pàgines»: paraules de l'arxiduc Lluís Salvador que el vicari fa seves, com les ha fetes seves també el mestre Veny: pocs com ells dos han trepitjat tant de terreny de la nostra llengua per a sentir-la directament i explicar-la des de la informació dels parlants autòctons. Alcover era unitarista, disciplinat —i val a dir que en ell això té molts i molts mèrits afegits, si tenim en compte el seu caràcter—, conscient que les llengües de cultura han de tenir un ús compartit en els nivells més formals; tanmateix, això no li era incompatible amb la defensa de la lleialtat de cada persona amb el parlar propi: Alcover detesta el criteri unitarista en la definició del model de llengua i reclama el màxim respecte a totes les variants del català per a una llengua general clarament composicional; però sempre s'avingué a la normativa dictada, hi estigués o no d'acord. Que sàvies són les paraules: «la ciència filològica mana que se cerc no lo que s'ha de dir sinó lo que se diu»! Mossèn Alcover fou criticat pels seus mètodes de treball de camp, però injustament criticat; i Joan Veny se'n fa estratègica-

ment còmplice en declarar que, no solament comparteix la major part dels principis amb què treballa Alcover, sinó que, en línies generals, els ha practicats i els practica ell mateix: l'elaboració de l'*Atlas Lingüístic del Domini Català* ha seguit un sistema de recollida del material que es correspon amb el que aplicava Alcover per a l'*Atlas Lingüístic de Catalunya*. És d'una sinceritat corprenedora la carta que Veny reproduïx al final de l'article que mossèn Alcover adreça a Fabra, per a dir-li que això de l'*Atlas* ho deixa, perquè no s'acaba d'entendre amb l'altre mossèn, en Griera, i perquè se sent avorrit i amb impressió de repugnància. Són d'interès excepcional els diversos assaigs de classificació dels dialectes catalans que elabora Alcover. I, òbviament, no podia deixar d'esmentar-se la perla que és en el món de la romanística el *Diccionari català-valencià-balear*. En aquest article Veny retorna al primer de l'apartat en assenyalar la disconformitat d'Alcover respecte a les modificacions que l'Institut d'Estudis Catalans va fer de la versió catalana de *Mireia*, de Mistral. Tanca l'article una exclamatiu «Honor i gratitud a Antoni M. Alcover!», que és reflex de la capacitat d'admiració que té Joan Veny per al treball costós i ben fet, i ensems de comprensió per les debilitats humanes.

La segona part, *Dialectologia filològica* (pàgines 117 a 131), s'ocupa de l'anàlisi de textos antics. Veny hi assenyala una característica que no sempre s'ha tingut prou en compte: la unitat del català medieval. Sabem com diversos filòlegs il·lustres s'han esforçat a remarcar dialectalismes en textos medievals; sovint des d'una perspectiva del català modern i, doncs, amb una identificació no sempre ben aclarida entre dialectalisme i arcaisme. Formes que avui han restat en un espai geogràfic determinat (diatòpiques), a l'època antiga no eren sinó sinònims escampats arreu que, si de cas, marcaven diferències d'estil (diatràtiques). Ara, també s'ha pecat per l'altre extrem: pretendre una unitat del català antic antinatura; cap llengua no és exempta de variació; mai. Per tant, cal partir, si més no, d'aquests condicionaments: el català tenia variació diatòpica, encara que relativament feble; aquesta s'havia de palesar sobretot en l'oralitat o en textos poc acurats; tot això no obstant, en qualsevol mena d'escrits és possible de trobar-hi solucions pròpies d'una determinada zona geogràfica.

En l'anàlisi de la llengua del mapamundi català conservat a la Biblioteca Estense de Mòdena, ultra les interferències italianes, Veny hi pot assenyalar trets generals de la llengua del segle xv, sense que això sigui obstacle per a determinar-ne una filiació oriental i una probable mallorquina del text. L'autor és sempre extremament caut en aquestes qüestions. Així com cal.

Veny es lamenta en un altre article dels buits importants que hi ha en la lingüística diacrònica referida al lèxic. És clar, és un àmbit tan i tan obert, que no és gens fàcil enfrontar-s'hi. La història dels mots va molt més enllà d'esbrinar-ne l'etimologia; les paraules són el reflex fidel de les transformacions culturals, per tant, exigeixen l'aprofundiment no solament en el significat, sinó també en el significat. Veny lloa la labor d'Antoni Ignasi Alomar en la seva tesi sobre

el lèxic de l'armament mallorquí dels segles XIV i XV, d'on es conclou precisament una unitat en aquest camp semàntic entre les solucions insulars i les continentals.

Amb quina persuasió sap presentar Joan Veny la relació llengua/cultura en parlar dels ornitònims des Salobrar! Es refereix a Francesc Talladas, autor d'una *Historia de la villa de Campos*, escrita en castellà per imposició de la Nova Planta. Vet aquí que a l'hora de traslladar en aquesta llengua mots com *argons*, *piulas*, *sellas*, *cullerots* i *cabasells* no sap com fer-ho: ignora l'equivalència entre ambdues llengües. Un exemple clar del preu de la diglòssia, d'una ideologia lingüística provocada que duu al col·lapse davant la impossibilitat de trobar els noms corresponents de la llengua autòctona a la forastera; i un exemple també de la importància de la informació lingüística que podem trobar en obres que no s'ocupen de llengua: els filòlegs ho haurien de tenir més en compte que no ho tenen.

El capítol III és el de *Dialectologia (tout court)*, és a dir, sense adjectivar (pàgines 133 a 162). Un campaner il·lustre hi homenatja el seu Campos. Il·lustre i, doncs, agraït. El constitueixen dos articles dedicats, respectivament, a la fonètica i al lèxic de Campos: vocalisme tònic i àton, i consonantisme són les parts del primer, i un recull de 63 mots es presenta en el segon. Veny caracteritza així el seu propi dialecte i ensems els seus conciutadans que el comparteixen i el mantenen viu.

El darrer capítol és el d'*Història de la llengua* (pàgines 163 a 205). Té un gran interès l'article dedicat a l'adaptació de la jota castellana en mallorquí a causa del contacte de llengües arran de la centralització lingüística dels Borbons i les conseqüències diglòssiques que es desencadenen. És el pas forçat d'un monolingüisme a un bilingüisme desequilibrat, un record del qual és la [k] d'aquella «cota» castellana. Una solució que permetrà la ironia en aplicar-se en noms com «Cossé Maria Asnar» —a Joan Veny mai no li ha mancat el sentit de l'humor. I la [x] de les hipercorreccions que comportarà el canvi fonètic: «quefes» i «jafres» simbolitzen ambdós fenòmens.

Això que les Balears són contrades geogràfiques històricament aïllades, la qual cosa en justificaria els arcaïsmes, és una consideració sense prou fonament. Joan Veny ens parla justament de la confluència de cultures a les Balears: quin aïllament, si han rebut tantes i tantes cultures amb les quals han sabut viure i conivir? Ser illa no vol dir pas estar aïllat. Confluència de cultures significa confluència de llengües: la púnica, d'altres de substrat, el llatí, l'àrab, el català, el castellà, l'anglès, l'occità, el francès.

El respecte de Veny per la variació diatòpica, com una part desassociable de la mateixa unitat de les llengües, l'aplica també a la història. Prou que sabem fins a quin punt allò que s'anomena «història local» (quin sentit deu tenir, sinó ideològic i despectiu, això de «local»: hi pot haver una història que no sigui local?)

és generalment menyspreat. La petita història és, com els dialectes, una part substancial, imprescindible per al coneixement del que anomenem Història, sense adjectius i amb majúscula. Així es manifesta en l'article sobre la de Lluçmajor al segle XIX, de Bartomeu Font Obrador.

Un pregó pasqual serveix a Joan Veny per a endinsar-se en la importància de la religió en la vida, la cultura i, per tant, en la llengua. Com diu ell «el cicle de la vida anava acompanyat dels corresponents actes religiosos, amb ressò social». Des d'una vessant sociolingüística, l'Església aguantà Mallorca en la lleialtat en els moments més delicats per al català; encara que fos per interessos particulars: és clar, predicar o ensenyar el catecisme en castellà suposava el fracàs en els propòsits, perquè els feligresos no el podien entendre. L'osmosi del lèxic eclesiàstic cap al lèxic comú és un apartat del pregó ben il·lustratiu: un *frare* és un insecte; un *capellà*, un peix; una *mongeta*, un fesol; un *bisbe*, un suculent embotit; etcètera. I locucions i frases fetes tenen també recursos en la religió, com *arribar a misses dites*, *rentar-se'n les mans* o *fer Pasqua abans de Rams*. La interconnexió llengua/cultura es manifesta en l'àmbit de la religiositat amb especial intensitat, la mateixa amb què la religió ha dirigit i dirigeix la vida social dels pobles.

Com podia faltar un article dedicat exclusivament a l'etimologia en un llibre de Joan Veny? L'obra es tanca amb l'estudi del mallorquí *aluleia* 'cridòria' i el sufix *-eia*. Joan Veny és meticulós, respectuós, mai mesell. Agraïx a Joan Coromines la seva saviesa, però no n'accepta l'arbitrarietat en què adesiara queia per mor de qüestions visceral i personals. En suma, no està d'acord amb la hipòtesi seva i denuncia que faci referència a una proposta de Moll al *Diccionari català-valencià-balear* que mai no hi ha constatat. Joan Veny parteix d'*alular* i no pas d'*alleluia*, i documenta a bastament la hipòtesi.

El llibre es clou amb la indicació de la procedència dels treballs que hi presenta. Alguns, però, són inèdits. Amb una bibliografia notablement àmplia. Amb la indicació del valor de les abreviatures i dels signes fonètics. I amb un particularment útil índex de mots comuns i propis, que constitueix una llista molt eloqüent: pàgines 223 a 238.

En suma, un recull de treballs d'un mestre en dialectologia, història de la llengua, etimologia, toponímia i onomàstica. Un savi que sap valorar des dels nivells més cultes de l'idioma fins als més col·loquials i fins i tot vulgars. I sobretot un home acostat íntimament a la paraula i les paraules, que sap, com molt poques persones, estimar la diversitat sense mai fer trontollar la solidesa de l'edifici de la llengua; simplement, vol fer justícia als fonaments, als pisos que el componen, cadascun dels quals s'han arranjat segons els grups que els habiten. Ningú no és ni més ni menys important que ningú altre; tant se val si hom viu a la planta baixa o a l'àtic.

Rere la ciència de Joan Veny, rere també aquest llibre, hi ha la denúncia d'aquells qui, malgrat que s'omplin la boca de la bellesa i la riquesa de la di-

ferència, quan hom els parla de variacions que no són les pròpies, posen mala cara i, a la defensiva, miren de fer colar un centralisme que teòricament abominen, però a què s'aferrin com si la perifèria pogués fer mal a la integritat de la llengua.

Un cop més, Joan Veny ens ajuda amb el seu mestratge, amb l'equanimitat, amb el sentit de la llengua, amb la fermesa amb què ha sabut fer entendre que no té sentit parlar d'unitat si no és acceptant la diversitat. Malgrat els descreguts que es contradiuen palesament i es resisteixen a res que no sigui allò de què se senten posseïdors hegemònics.

JOAN MARTÍ I CASTELL

MONTURIOL, Joaquim i DOMÍNGUEZ, Eloi: *El parlar de la Garrotxa*, Olot, Ràdio Olot, 2001.

Cada cop són més els treballs monogràfics destinats a l'estudi de parlars concrets emmarcats en una àrea específica de parla catalana. D'exemples en trobem tant a les zones tradicionalment classificades com a *català occidental* (*català nord-occidental: El parlar del Pallars*,¹ *El parlar d'Andorra*,² *El Parlar de Balaguer*,³ *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*⁴/*valencià: El Parlar de la Plana Baixa*,⁵ *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant*,⁶ *El Parlar de les Riberes i la Safor*⁷...) com a les de *català oriental* (*català central: El parlar de Pau*,⁸ *El parlar de Cadaqués*,⁹

1. COLL, Pep, *El parlar del Pallars* (Barcelona, Empúries, 1991).

2. PANTEBRE TRASFÍ, Rosalia, *El parlar d'Andorra* (Andorra la Vella, Centre de la Cultura Catalana del Principat d'Andorra, 1997).

3. MORROS CASTELLTORT, Josep, *El Parlar de Balaguer* (Lleida, Universitat de Lleida, 1990).

Fitxa feta a partir del llistat *Dotze anys d'investigació: tesis i tesimes sobre llengua i literatura catalanes (1981-1992)* (València, Universitat de València, 1993), sense veure l'original.

4. MASSIP I BONET, M. Àngels, *Aproximació descriptiva al parlar tortosí* (Barcelona, Diputació de Tarragona / Institut d'Estudis Tarraconense Ramon Berenguer IV, DL 1989).

5. GONZÁLEZ FELIP, Marisol, *El parlar de la Plana Baixa*, dins *Miscel·lània 91: Maria Soledat González i Felip, Isabel Arjona i Garcia, Avel·lí Flors i Bonet* (València, Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1991).

6. SEGURA I LLOPES, Josep Carles, *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant* (Alacant, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, Institut de Cultura Juan Gil-Albert / Diputació Provincial d'Alacant, 1996).

7. ESCRIVÀ I CAUDELI, Vicent, *El Parlar de les Riberes i la Safor* (Universitat de València, 1992).

Fitxa feta a partir del llistat *Dotze anys d'investigació: tesis i tesimes sobre llengua i literatura catalanes (1981-1992)* (València, Universitat de València, 1993), sense veure l'original.

8. COMES I CAUSSA, Josep, *El parlar de Pau (Alt Empordà) a la dècada 1960-70*, dins «Anals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», núm. 26 (Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, 1996).

9. SALA BRUSES, Ernesta, *El Parlar de Cadaqués* (Girona, Diputació de Girona, 1983).

Aproximació al parlar salat a Begur,¹⁰ *Vocabulari de les comarques gironines*,¹¹ *El parlar de la Plana de Vic*,¹² *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona*,¹³ *balear: El parlar de Mallorca*,¹⁴ *Estudi fonètic i lexical del dialecte de Ciutadella*,¹⁵ *Estudi fonètic del parlar de Manacor*.¹⁶ A partir d'aquestes obres s'especifiquen tots aquells trets propis d'una zona, dels quals una part són compartits per la resta de parlars que pertanyen al mateix dialecte, ja sigui occidental o oriental. Així, el parlar de Girona i el parlar de Barcelona coincideixen en tot un seguit de característiques comunes que els uneixen i que en fan possible la classificació dins el grup *català oriental*, però alhora en tenen uns de diferenciadors que els fan distar un de l'altre i que impliquen, per tant, que un sigui el propi d'una zona i l'altre de l'altra. Una nova aportació a aquest progressiu augment d'estudis sobre parlars catalans ens arriba des de les terres garrotxines. Es tracta d'*El parlar de la Garrotxa*, un nou document que es fixa com a objectiu: contribuir a l'estudi dels parlars catalans, «deixar constància d'un parlar que, com molts altres en els darrers 30 anys, ha sofert una pèrdua constant d'originalitat i personalitat per passar cada vegada més a convergir en un model comú de les diferents zones de parla catalana»¹⁷ i sobretot respon a la voluntat que «la gent de la comarca conegui, respecti, recordi o recuperi aquells mots que [...] han motivat [els autors] a escriure [aquest llibre]». Per aconseguir aquestes fites, s'opta per exposar els continguts d'una manera amena i planera, però alhora marcada per «un cert rigor científic»,¹⁹ una combinació que satisfaci tant les necessitats de «l'interessat a estudiar els dialectes i parlars catalans»²⁰ com «les del lector no iniciat en termes filològics».²¹

L'estudi s'encapçala amb una breu i encoratjadora presentació a cura d'Antoni M. Badia i Margarit i a continuació se segueixen els pertinents comentaris i agraïments dels autors. Després d'aquest preàmbul, l'obra es distribueix en tres apartats. Primerament, sota l'epígraf *Aproximació a l'estudi del parlar de la Garrotxa* s'analitzen, d'una banda, aspectes generals d'aquest parlar (classificació del

10. TEIXIDÓ I SABALLS, Joan, *Aproximació al parlar salat a Begur* (Barcelona, 1988).

11. CASELLAS, Fèlix; CASELLAS, David, *Vocabulari de les comarques gironines* (Girona, La Busca Edicions, 2003).

12. VILA I COMAJOAN, Carme, *El Parlar de la Plana de Vic* (Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa, 1989).

13. RECASENS I VIVES, Daniel, *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Curial, 1985).

14. MOLL, Francesc de Borja, *El Parlar de Mallorca* (Palma de Mallorca, Moll, 1990).

15. MOLL, Francesc de Borja, *Estudi fonètic i lexical del dialecte de Ciutadella*, dins «Randa», núm. 8 (Barcelona, 1979).

16. PUIGRÒS, Maria Antònia, *Estudi fonètic del parlar de Manacor*, dins «Randa», núm. 41 (Barcelona, 1998).

17. MONTURIOL, Joaquim i DOMÍNGUEZ, Eloi, *El parlar de la Garrotxa* (Olot, Ràdio Olot, 2001), p. 19.

18. *Ibidem*, p. 19.

19. *Ibidem*, p. 13.

20. *Ibidem*, p. 13.

21. *Ibidem*, p. 13.

garrotxí dins la divisió dialectal del català, situació geogràfica i límits, estudis previs) i, d'una altra, se'n descriuen els trets fonètics, morfològics i sintàctics. A continuació, s'inicia un recull lèxic (segon bloc), sovint acompanyat de breus comentaris, i finalment un repertori de frases fetes, expressions i locucions (tercer bloc).

En el primer bloc, a més d'una planera definició del terme *dialecte* i una orientativa classificació dialectal del català, els autors, un cop presentades diverses opinions dels experts, emmarquen el parlar de la Garrotxa dins el subdialecte septentrional de transició. És en aquest punt on es fa referència a una qüestió molt important i realment poc plantejada en els cercles dialectològics: la imprecisió d'un espai concret per al català de les comarques de Girona que fins ara queda circumscrit en un concepte tan genèric com és el de *català central*. Si ens fixem en la classificació de Joan Veny,²² trobem que per a cada territori inclòs dins del *català central* es correspon un subdialecte concret (*salat, xipella, barceloní o tarragoní*), però aquest no és el cas per a les comarques de Girona (excepte el nord de les comarques de l'Alt Empordà, la Garrotxa, Ripollès i Cerdanya) que, en canvi, queden totalment despenjades de tota subclassificació i, per tant, s'encaixen dins els trets bàsics del *català central*. De fet la realitat és ben bé una altra i una bona prova en són les poques monografies, ja esmentades anteriorment, que s'han anat elaborant sobre diferents parlars de les comarques de Girona, en què es demostra un vincle comú entre tots aquests. És a dir, uns trets característics i iguals per a tota aquesta zona, però alhora prou diferenciats amb la resta de trets propis dels diversos subdialectes del *català central*. Precisament per això els autors d'*El parlar de la Garrotxa* proposen, molt encertadament, una nova denominació per cobrir els parlars d'aquestes zones gironines, el *subdialecte gironí*. Una via totalment inexplorada que confio que a poc a poc sigui punt d'interès de molts estudis. Després d'aquesta ràpida dissertació teòrica, es fa referència a alguns treballs previs existents sobre el parlar garrotxí, tant pel que fa al lèxic com als aspectes fonètics, morfològics i sintàctics.

Tot seguit, i abans d'entrar als reculls lèxics i fraseològics (recordem, segon i tercer bloc), els autors prefereixen aportar al final d'aquest primer bloc un breu apèndix sobre els trets més característics del parlar de la Garrotxa, tant fonètics com morfològics i sintàctics, per molt que l'eix vertebrador del llibre se centra en el lèxic.²³ De fet, aquest apartat, tot i que a vegades pot resultar un pèl eclèctic amb l'ús de determinats tecnicismes (assimilació vocàlica regressiva i progressiva, dissimilació, iodització, sonorització, ensordiment, elements subjacents), és molt necessari, ja que complementa la informació que, succintament, s'introdueix en moltes entrades del segon bloc. Així, tenim el cas del *com* que en aquest segon bloc destinat a l'estudi del lèxic garrotxí conté un breu comentari sobre la pronunciació encara existent, però en regressió, del *com* com a *cum*. Si prèviament ens hem llegit l'apartat fonètic introductori, que apareix dins de la *Descripció lin-*

22. VENY, J., *Introducció a la dialectologia catalana*, 1985, p. 36.

23. MONTURIOL, Joaquim i DOMÍNGUEZ, Eloi, *El parlar de la Garrotxa* (Olot, Ràdio Olot, 2001), p. 13.

güística,²⁴ trobarem una explicació més ampliada d'aquest fenomen. El mateix passa amb la informació morfològica (article, gènere, nombre, pronoms, morfologia verbal) i sintàctica, que pel fet de ser aspectes aplicables per a molts mots és més raonable fer-ne una descripció en un apartat a part i no a l'entrada de cada mot. L'exemple més clar el trobem en la flexió verbal. Hi ha molts trets generals que es donen en molts verbs (-*ut*, -*uc* en la primera persona del singular del present d'indicatiu: *cantut/cantuk*, *rebut/rebuc*, *serveixut*, *serveixuc*) i, per tant, en lloc de fer-hi referència a cada entrada (*cantar*, *rebre*, *servir*), s'opta per esmentar-los dins l'apartat de morfologia de l'apèndix lingüístic.²⁵ Precisament, sobre la morfologia verbal volia destacar una curiositat garrotxina: l'ús molt habitual del verb *trobar* amb l'allomorf *tropig*²⁶ en el present de subjuntiu i en l'imperatiu que dona, per tant, formes com *tròpiga*, *tròpigues*, *tropiguem*... Sorprenentment, l'ús d'aquesta forma està molt estesa, fins i tot entre el jovent. I pel que fa a la sintaxi només un darrer apunt sobre el desconcertant manteniment de «la utilització de l'auxiliari *ésser* en les formes verbals compostes en lloc de l'ús del verb *haver*»,²⁷ fenomen que en la zona del *subdialecte gironí* ha sofert una considerable regressió.

Sobre aquest compendi lingüístic cal fer, encara, una darrera observació i és que es tracta d'una eina molt útil per al dialectòleg o estudiós de la llengua, però, per contra, acaba essent un fragment poc atractiu, a causa de la temàtica específica, per al lector no avesat a les qüestions filològiques, ja que la manca d'uns coneixements concrets l'indueixen a prescindir-ne i passar directament als blocs dos i tres de l'estudi. Malgrat tot, insisteixo en la paradoxa: pot ser útil, però alhora prescindible, tot depèn de les preferències del lector.

Pel que fa al segon i tercer bloc, l'obtenció del recull lèxic parteix majoritàriament «de les paraules [...] recollides per la via de l'observació directa i anotades en fitxes de manera manual».²⁸ Posteriorment, tota aquesta informació es vesteix de rigor científic i es classifica, i a la vegada s'amplia el fons a partir d'obres anteriors que ja presenten una mostra del parlar de la zona (*Elenc de paraules, girs i locucions pròpies d'Olot i la seva comarca*, de M. Juanola, i altres «llibres de caire popular publicats a la comarca».)²⁹ Finalment, es fa el buidatge de dos fons documentals: l'arxiu Casulà i l'arxiu del Pare Nolasc del Molar. Un cop obtingut el fons, es consulten tot un seguit de diccionaris (*DEC*, *DIEC*, *DCVB*, *DECLC*) per tal de comprovar l'existència dels mots en concret, l'abast geogràfic, les accepcions, etc. Acabada aquesta tasca tan feixuga, tal com la defineixen els mateixos autors,³⁰ s'inclou a cada fitxa el significat que s'ha extret dels quatre diccionaris, l'etimologia i la transcripció quan es creu convenient i, posteriorment, tot

24. *Ibidem*, p. 28.

25. *Ibidem*, p. 37.

26. *Ibidem*, p. 38.

27. *Ibidem*, p. 47.

28. *Ibidem*, p. 14.

29. *Ibidem*, p. 12.

30. *Ibidem*, p. 13.

aquest material es passa a una base de dades per manipular-lo millor. El resultat de tot aquest llarg procés són les més de nou-centes entrades recollides i més de dues-centes frases fetes, expressions i locucions que apareixen en els blocs dos i tres d'aquest treball monogràfic. La selecció d'aquests mots i el rebuig d'altres parteix clarament d'uns criteris preestablerts segons els quals s'escullen:

- mots exclusius de la Garrotxa (*arreveixinar, botzinar, acotiar, flostis*);
- mots comuns a la resta de comarques gironines (*basarda, cap-rodo, becus*);
- mots més o menys generals però amb característiques concretes a la Garrotxa (fonètiques: *asmari, boit, escufar*; semàntiques: *esgarriar, botet, esplet*);
- mots que perviuen a la Garrotxa, però que abans eren més generals en el domini oriental o en el *subdialecte gironí* (*anyocar-se, carallot, cassó, de-sembarrassar*);
- mots que es mantenen a la Garrotxa i a altres parlars de comarques allunyades de Barcelona (*barrinar, castellufo, estellat, ked*);
- mots que són recollits per autors locals (Vayreda: *calamastres-calamàstrecs*);
- mots que han perviscut gràcies als parlants vius més grans de la zona i que no són només d'ús individual (*parpissera, errèvol*);
- mots que empren encara els avis però que el jovent ha desbancat (*alarb, anderris*), i
- mots relacionats amb el món rural (eines i estris: *batolles, dalla, esclopet, estassabarders, fanga, gaiato, picassa, rasclot, xapo*; feines: *condeir, desbesonar, enasprar, espellonar*; descripció del terreny: *eixarreit, artiga, artigassos, bancal*) que han desaparegut com a conseqüència de la regressió i mecanització d'aquest àmbit.

Tal com reflecteixen aquests criteris de selecció la intenció és «fer un retrat de la situació dels nostres dies», però que alhora reculli «tant les veus més noves com les més antigues»,³¹ i de fet aquest objectiu s'acompleix sobradament, només cal fer un cop d'ull als llistats lèxics en què s'especifica fins i tot en els comentaris quins són els mots emprats pel jovent (*calimotxo, galió, gasòfia, terrandós, tronerà, torterola*) i quins els que pertanyen als parlants de mitjana edat (*esbarallar-se, empardalar*) i als avis (*batzac, beiato, bertranada, atzagaiada*).

Si ens centrem en el recull lèxic (bloc segon), que apareix classificat alfabèticament, observem que, a diferència del cas de les frases fetes, expressions i locucions, no sempre apareix la definició del mot, només en aquells casos en què es considera que la paraula podria no entendre's (*afrau, rescals, laitrum*) o en què l'accepció o part del significat que es vol remarcar és propi de la zona (*apuntar, esparracar*). En els mots d'ús més general a tot el domini no s'hi introdueix la definició (*anorac, badall, avellana, capsà, migdia*), per considerar-se prou conegu-

31. *Ibidem*, p. 17.

da, però en canvi s'hi afegeixen comentaris si aquell mot té algun tret específic a l'àrea de la Garrotxa (normalment es tracta de trets fonètics: *unurac, badai, vellana, catsa, middia*). Precisament, la introducció d'aquests comentaris mitjançant el símbol # és un aspecte molt positiu d'aquest estudi, ja que permet al lector descobrir un munt de curiositats sobre el parlar de la Garrotxa, de les quals potser ni els mateixos garrotxins tenen coneixement. A més a més, el to planer amb què s'expliquen n'acaba d'assegurar l'èxit receptiu entre els lectors, ja que fa accessible aquesta informació a qualsevol persona. Aquests comentaris breus tant poden tractar de qüestions etimològiques (*calabotí, dispesa, furriac, llempiar*) com de qüestions fonètiques (*baralla, endemà*), morfològiques (*amanit, dulces*) o sintàctiques (*botzinar, pas*). Però, a més a més, s'introdueixen comentaris constants sobre aspectes no gramaticals que estan plenament vinculats a la vida social de la Garrotxa o a les seves tradicions. Per exemple, a partir de l'entrada *cooperació* es fa una explicació sobre el fet que a la Garrotxa la gent més gran sol pronunciar aquest mot com a *compració* i, per demostrar-ho, es parla de la Cooperació Fabril, una fàbrica tèxtil d'Olot que era anomenada per tothom la *Compració*. Seguint aquesta línia social, podem trobar notes culinàries (*farinetes de fajol, farro, fesol, platillo*); comentaris sobre aspectes tradicionals o no de la ciutat d'Olot (*putoia, boit, rengle, comuna, aigat*); referències als cognoms més habituals de la zona (*conill, aulina*) o a feines ja desaparegudes en la societat actual (a *embalum* s'esmenten els carboners i a *carga*, els traginers), i, fins tot, instruccions bàsiques sobre el funcionament d'algun joc (*bèlit, botxa, nyarro, pedralta*). Així mateix, cal fer referència a l'abundosa quantitat d'exemples (*empairar-se, entatxonar*) que ajuden el lector a interpretar millor les accepcions existents d'aquell mot a la Garrotxa. En darrer lloc, també cal remarcar la presència de breus anotacions que especifiquen l'ús social d'un mot concret (llenguatge col·loquial: *entripussada*; llenguatge infantil: *bixicleta* per *bicicleta*; llenguatge vulgar: *abeurar*) o que fins i tot en concreten l'estat actual (*caçar, deixatar*) o l'edat dels parlants que l'utilitzen (infantil: *pèntims*; més de 30 anys: *bufa*; més de 60 o 65 anys: *carner, canyís*).

A part de la definició, que ja hem dit que no sempre hi és present, i dels comentaris, també trobem en les entrades altres dades que solen aparèixer al començament, es tracta de la categoria gramatical (*subst. m.; v. tr.; adv.*), l'ús social del mot (*Pop.; iròn.; fig.*) i, quan es creu oportú, la transcripció fonètica. Per afavorir la comprensió de les transcripcions s'adjunta la llista dels símbols de l'AFI utilitzats al llarg de tot l'estudi i s'especifica que no s'entra en matisacions d'aproximació fonètica per facilitar-ne la lectura als no avesats. Un altre aspecte que respon a aquesta voluntat d'elaborar un estudi que arribi a tot el públic, és l'aparició d'imatges a l'inici de cada lletra de l'abecedari que alleugereixen el text i exemplifiquen clarament alguna accepció d'un mot. Així en trobem alguns de tan eloqüents com *fartanega* o *botzinar*.

Per últim, al tercer bloc, que tanca aquesta monografia sobre *El parlar de la Garrotxa*, es fa una llista de frases fetes, expressions i locucions que tant poden ser d'abast local, comarcal, com fins i tot pertànyer a les comarques gironines, al

català central o a tot el domini lingüístic. Pel que fa a aquest recull, n'hem d'elogiar la quantitat de frases fetes, expressions i locucions que s'hi han recollit (prop de dues-centes), fet que demostra la gran riquesa lèxica d'aquesta zona. També sobre aquest apartat cal fer una petita precisió sobre el cas concret de *tenir la renda dels Malagrida*, sinònim de *tenir molts diners*. En aquesta frase feta caldria fer el comentari que els Malagrida eren una família benestant d'Olot del principi del segle xx que van donar nom a la Torre Malagrida, situada al passeig de Barcelona. Només així es pot entendre l'origen semàntic d'aquesta frase. Aquest comentari no hi apareix, cosa que es contradia amb l'aparició constant d'anotacions d'aquest tipus en d'altres entrades (*Cuní, Aulina, baquí...*). Referent a les altres entrades d'aquest bloc hem de dir que apareixen, com en el cas del segon bloc, dotades de definicions, comentaris i exemples, de tal manera que el lector no té problemes per entendre el contingut exposat.

Per concloure aquests dos blocs lèxics només volia puntualitzar que no hi apareixen alguns mots molt habituals com *escudellar, sirgar, fequis, tossar i borar* o algunes frases fetes ben conegudes com *anar cap a Sant Colgat, ser dels gruixuts, escorxar la guilla i el vicari d'Olot té pèls al ninot, se'ls vol treure i no pot*. De totes maneres, sóc conscient que en un recull sempre s'ha de fixar un límit màxim de mots, ja que sinó mai s'acabaria d'incloure'ls tots i ens trobaríem més davant un diccionari pròpiament dit que no pas davant d'un repertori lèxic. Per tant, aquest és probablement el motiu que justifica que no hi apareguin. Malgrat aquestes absències, subratllo l'esforç recopilatori dut a terme pels autors i el bon resultat al qual han arribat.

Com a punt final a aquesta monografia cal destacar una mancança força important: la falta de comentaris sobre els aspectes prosòdics del parlar de la Garrotxa. Precisament considero que es tracta d'un element importantíssim en el cas del garrotxí, només cal anar un dilluns a mercat i parar bé l'orella per adonar-se que l'entonació pròpia d'aquest parlar és un tret molt característic que el distingeix d'altres parlars ubicats al *català central*. No obstant això, hem de recordar que aquest estudi se centra sobretot en el lèxic i, per tant, en no prendre com a punt de mira altres aspectes, queda justificada plenament aquesta carència. Ara bé, hagués estat interessant fer-hi alguna referència.

A pesar d'aquesta mancança, no deixa de ser que es tracta d'una monografia exhaustiva i molt representativa del que és el parlar de la Garrotxa, tant, que de ben segur, un cop llegida, tothom defugirà del tòpic que simplifica el parlar de la Garrotxa a l'ús del verb *cardar* pel *fer* o *fotre*, més emprat en la resta de parlars del *català central*, i s'adonarà que el parlar d'aquesta zona és molt més que el mític *Qui no carda a Olot, no carda enlloc*. Del que sí que estic ben convençuda és que tots els objectius fixats pels autors es veuran acomplerts, de fet ja ho avalen els prop de 2.700 exemplars venuts i la bona acollida d'aquest llibre només acabat de sortir al mercat.

VERDAGUER, Pere: *Diccionari del rossellonès*, Barcelona, Ed. 62, 2002 («Diccionaris i obres de referència», núm. 23).

El rossellonès torna a ser l'objecte d'un treball lexicogràfic, cosa que demostra la vitalitat de la recerca ací, a la Catalunya del Nord, i l'interès que se li reserva a Barcelona, on s'ha editat. L'obra consta d'una introducció (ps. 5-10) on l'autor presenta els motius que l'han dut a publicar-la i els objectius que s'havia fixat d'ençà dels anys 50.

Tothom coneix el gran treball molt meritori de recerca i vulgarització que ha menat Pere Verdaguer; ara, ha volgut donar al seu material «ordre definitivament...» posant «...el conjunt en forma a fi de constituir un veritable diccionari» (ps. 5-6) «...de la parla dels nord-catalans, sobretot als segles XIX i XX, gràcies a l'observació i a l'estudi de les obres publicades...» (p. 8). Aquestes primeres pàgines vénen seguides d'un estudi del «dialecte rossellonès» (ps. 11-38) sota els aspectes històric (ps. 11-18) i descriptiu (ps. 19-27), completat per l'exposició dels «models de conjugació» (ps. 27-36) i d'«altres característiques» (ps. 36-38). La part important l'ocupa el «diccionari» amb una mica menys de 300 pàgines (ps. 40-333) a dues columnes. Tota l'exposició introductiva sobre el dialecte era necessària i P. Verdaguer la fa d'una manera claríssima sense defugir els matisos.

És llàstima, però, que no hagi donat cap font ni cap orientació bibliogràfica a la intenció del lector curiós d'aprofundir els seus coneixements, recordant, al costat del *DCVB*, citat en introducció, les enquestes de F. Krüger i de K. Sallow, deixebles de B. Schädel (1910-13), d'A. Griera (*ALC*), d'E. Guiter (*ALPO*), de J. Coromines (*DECLC*), de J. Veny (*ALDC* i manuals de dialectologia), de J. J. Costa (*Atlas «Sacaze»...*), la cronologia de la *Gramàtica històrica del català* (vol. 1) de C. Duarte i A. Alsina, i molts treballs més sobre el rossellonès, per a citar-ne alguns.

Completarem també la seva al·lusió a l'aportació lingüística de «l'èxode republicà del 1939» (p. 15), assenyalant que es produí abans (a partir del 1918) una immigració massiva de la població del Principat que vingué a reforçar la base de la pagesia nord-catalana delmada per la primera guerra mundial, i que tingué les seves repercussions sobre el manteniment d'una llengua catalana en perill.

P. Verdaguer té tota la raó quan escriu, insistint: «cal reconèixer que la major part dels mots utilitzats a la Catalunya del Nord són, de fet, els de la llengua estàndard que no calia, naturalment recollir» (ps. 8-9); però hauria pogut recolzar aquesta constatació sobre treballs estadístics o mapes realitzats en geografia lingüística i preguntar-se, al mateix temps, si el títol de «diccionari» no era excessiu. Prendré el cas del valencià: l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana va redactar el *Diccionari valencià* (ed. Bromera, Generalitat valenciana, 1995) en el qual hom troba els valencianismes enmig dels mots de la llengua estàndard. És clarament una obra que es vol exhaustiva per raons potser polítiques que no convé comentar ací. L'obra lexicogràfica de P. Verdaguer defuig una tal exhaustivitat i hauria merescut més, em sembla, de ser titulada «vocabulari», com ho va fer, el

1997, Renat Botet (R.B.) amb el seu *Vocabulari rossellonès...* (Perpinyà, ed. El tra-bucaire).

Aquesta reflexió mena a una pregunta delicada sobre l'originalitat de l'obra que P. Verdaguer o/i el seu editor qualifiquen, sobre la contracoberta, de «primer recull lexicogràfic rigorós i al més complet possible». Vull creure que un tal excés verbal respon més a un argument mercantil que a la ignorància o menyspreu d'una publicació anterior de la Catalunya del Nord. L'obra de R. Botet, publicada cinc anys abans, mereix, en efecte, tot el respecte per les seves qualitats lexicogràfiques indubtables i en certs aspectes (etnològic, agrícola i botànic) per un rigor no superat. Ara bé, sobre aquest tema manllevaré uns arguments desenvolupats en el pròleg del *Diccionari valencià*: s'hi precisa (p. 7) que «els diccionaris no sorgeixen del no-res. Són obres que recullen esmicoladament, mot a mot, el patrimoni cultural d'un poble. Els treballs de lexicografia no tenen pretensions d'originalitat. Unes obres se superposen a altres, bastint un univers de paraules que són propietat exclusiva del poble que les empra... sense inventar res. Parteix (el *Diccionari valencià*) per tant, de l'herència rebuda de molts lexicògrafs valencians, començant per Jaume March...». Paraules semblants s'apliquen a l'obra ressenyada ací: P. Verdaguer dins la «Nota sobre les fonts» (p. 40) reconeix que el seu treball «a més d'espigolar en les lectures directes de les obres dels escriptors», s'ha basat en totes les compilacions importants, les quals solen ser citades abreujadament. Les principals són :

Botet: Renat Botet, *Vocabulari rossellonès amb traducció en francès i en català normatiu* (1997) .

Cassó: Desitjat Cassó, material lexicogràfic inèdit .

DCVB: A. Alcover - F. de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear* (1962-1968).

Saisset (L.): Louis Saisset, material lexicogràfic inèdit.

Vassails: Gérard Vassails, *Vocabulari català* (1979).

V. G.: Carles Grandó, *Vocabulari rossellonès*, dins *Miscel·lània Fabra* (1943).

Mirarem llavors quins són els complements que justifiquen l'aparició d'aquest «diccionari».

Al nivell de les fonts, R. Botet enumera quatre pàgines i mitja (ps. 19-23) de noms, obres i dates de lingüistes, escriptors i revistes, quan P. Verdaguer s'accontenta amb donar-ne mitja, amb un *etc.* que traeix una mena d'aproximació o de cansament. Això no vol dir que els escriptors citats per R. Botet no figurin en P. Verdaguer puix que, si examinem les citacions del «diccionari», constatem que surten tots; fins i tot se n'hi afegeixen alguns com En Bergnes, E. Boix, H. Ciuró, J. Cornovol, R. Gendre, G. Gomila (que era d'origen balear), A. Jofre, Jordi de Sant Jordi, M. Maurette, E. Oliveres-Picó, P. Pasqual (segle XIII), L. Pastre, J. Pepratx, M. Ribes, F. Rous, les *Vides de sants rosselloneses* (segle XIII)... Les llacunes se situen en els documents de dialectologia.

Una manca de precisió apareix igualment a les citacions d'autors. Per tal de donar transparència al text, R. Botet, ell, posa a més de l'autor, el títol de l'obra i

precisa, quan és una revista, el número i la pàgina. Ens ha sobtat endemés que les formes *blegar*, *donques*, *histori*, atestades en *Vides de sants rosselloneses* segons la presentació de la contracoberta del «diccionari», no tinguin aquesta referència que apareix enjondre.

Per continuar la comparació, pararem esment en la redacció de les entrades i en el seu contingut. P. Verdaguer es dirigeix únicament a un lector catalanoparlant mentre que R. Botet s'adreça a un públic més ample, de llengua francesa i catalana, ja que redacta en francès afegint la traducció del lema en català normatiu, llevat d'alguns oblidats.

Quant a les entrades i el seu contingut, hem fet un sondeig fixant a l'atzar la nostra atenció sobre els mots començats per *Ba-*. R. Botet dona 132 entrades i P. Verdaguer 111 (+ 1 si desglossem *babarilles* i *babarulles* = pampallugues). 45 mots de R. Botet falten a P. Verdaguer i 22 de P. Verdaguer a R. Botet. Dins les dues llistes hem dubtat sobre algunes formes que són, en P. Verdaguer, el castellanisme generalitzat *barco* o d'altres formes que figuren en el *DGLC*, *batalló* i *batedor*, i en R. Botet, lemes del *DGLC* com *badiu*, *baga*, *ballmanetes*, *banda*, *barrinar*, *barrotada*, *batallada*, *batolles*. Si examinem una altra mostra amb les lletres *Va-* i *Ve-* hom compta, aquesta vegada, més entrades en P. Verdaguer, 103 contra 78 (+ 1 si desglossem *veiró* de *veïrot*). La diferència d'entrades rau, en particular, en el fet que P. Verdaguer introdueix formes verbals separades de l'infinitiu corresponent com *vai* (= vaig), *vari* (= vaig), *vec* (= veig), *vegent* (= veient), *vei* (= veig), *vem* (= vam haver), *vendrà* (= vindrà), *vénes* (= véns), *vengut* (= vingut), *veues* (= veus), castellanismes, *vagamundo*, *valia*, *vamos*, *verdader* (?) d'E. Casponce el qual, com se sap, visqué una part de la seva vida a Barcelona, o *vacacions* de J. Ruyra que no era rossellonès.

Tot comptat i debatut, tenim la convicció que les dues obres són complementàries i que llur base és comuna. D'aquí ve que la definició sigui sovint la mateixa i esdevingui una transposició literal del francès al català, especialment en els articles que P. Verdaguer manlleua obertament a R. Botet, citant-lo: *badia*, *bajart*, *bajol*, *baleguer*, *ballarigues*, *banca*, *bandirot*, *verbescaire*, *barbilles*, *barranyeres*, *barri*, *batenes*, *batrola*. Però, P. Verdaguer amplia la localització dels rossellonismes quan aquests es retroben en altres comarques dels Països Catalans, com *baldament*, *baldilla*, *baleja*, *banasta*... aprofitant les informacions pouades en el *DCVB* o recollides en enquestes pròpies. En canvi, és menys precís en el domini nord-català: nota *babarilles* i *babarulles* junts al Vallespir quan R. Botet els situa, el primer a Cortsaví i el segon a Tellet; R. Botet nota *basca* al Vallespir i Conflent quan P. Verdaguer l'apunta «en d'altres llocs» sense anomenar-los. Tanmateix, l'explicació de *faburt* com a topònim és més completa en P. Verdaguer. D'una altra banda, a propòsit de les il·lustracions remarquem que R. Botet dona 28 citacions d'autors i 61 frases il·lustratives quan P. Verdaguer ofereix 69 citacions (121 contra 43 pels mots en *Va-*, *Ve-*) i 6 frases. Això ens indica que R. Botet, com a home de la terra coneixedor incomparable de la naturalesa, es basa més sobre la investigació de terreny que sobre la literatura, la qual revesteix nogensmenys una

gran importància. Queda clar que, com ho reconeix P. Verdaguer, hi ha el perill que un escriptor inventi un mot que tingui sols un ús personal: «cada nord-català és, en matèria de llengua, un cas particular» escriu P. Verdaguer a la pàgina 8. Així em pregunto si *barrany* emprat per A. Jofre, citat per P. Verdaguer, no seria una construcció analògica personal de *terrany* i no un dialectalisme. R. Botet i P. Verdaguer esmenten l'expressió «terrancs i barrancs». Caldria doncs enquestar i mirar de descobrir-ne d'altres atestacions.

L'aspecte sobre el qual haurien d'insistir més els dos lexicògrafs és el de l'a-reologia, perquè llegint els articles, *coneixit* (amb la variant rossellonesa oblidada *conixit*), *dobrir*, *nalt*, per exemple, el lector pot figurar-se erròniament que són formes úniques del rossellonès, quan els atles lingüístics (*ALPO*, «*Sacaze*...») demostren el contrari, i a més a més subratllen el caràcter capriciós de llurs isoglosses que no se superposen mai totalment, provocant així grans maldecaps als dialectòlegs i, fins i tot, temes de tesis doctorals. Un darrer punt positiu a posar al crèdit de P. Verdaguer és d'haver fornit l'origen occità de certs rossellonismes; però seria útil que donés les fonts dels occitanismes (els treballs de J. Veny, per exemple) o atestacions amb llur cronologia. El mateix s'aplica a les nocions d'etimologia que apareixen de tant en tant (*bau*, *grípia*, per exemple) i que serien l'esbós d'un altre treball ambiciós, un diccionari etimològic i històric.

En resum, en el *Diccionari del rossellonès*, Pere Verdaguer dóna a conèixer una nova llista comentada dels rossellonismes que coincideix majoritàriament amb la del *Vocabulari...* de Renat Botet; gràcies a dades complementàries, procura fer avançar la lexicografia sobre el nostre parlar, ajudant-se, en particular, amb la seva àmplia i preciosa documentació literària. Els futurs investigadors que repreneuin el relleu hauran de tenir compte de l'extensió geogràfica variable de les paraules i pouar més dades en documents d'arxiu (alguns ja ho estan fent) per tal de situar cronològicament i «avaluar —com ho escriuen els membres de l'Institut interuniversitari de filologia valenciana—, amb coneixements més profunds l'abast precís de cada mot i la incorporació necessària de noves entrades».

JORDI J. COSTA

BOSCH I RODOREDA, Andreu: *El català de l'Alguer*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002 («Biblioteca Milà i Fontanals», 41).

Andreu Bosch i Rodoreda es perfila, amb el seu darrer llibre, *El català de l'Alguer*, com un dels estudiosos més actius de l'alguerès. A aquest dialecte, ja li havia dedicat un treball de recerca titulat *Els noms de la fruita a l'Alguer. Edició dels registres d'estimes de fruita de la «Barracelleria» (1783-1829)* (Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999), en el qual ofería un estudi lingüístic exhaustiu del camp lexicosemàntic de la fruita a l'Alguer.

En l'obra que ara ressenyem, Bosch aplega, en una edició revisada i en ocasions augmentada, sis articles de descripció sincrònica del català de l'Alguer. Tots ells van aparèixer entre 1998 i 2000 en revistes especialitzades —«Revista de l'Alguer», «Revista de Llengua i Dret», «Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano», «Llengua & Literatura», «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes» i «Caplletra. Revista Internacional de Filologia»— i ara esdevenen més accessibles.

Cadascun dels treballs recopilats aporta una visió de l'alguerès d'avui des d'un prisma nou i suggerent i, alhora, el conjunt constitueix un tot al qual no manca coherència. Un dels trets cohesionadors de l'obra és el grau de fiabilitat de les dades lingüístiques, que, d'una banda, han estat comprovades sobre el terreny amb informadors que cobreixen un ventall social prou ampli i, de l'altra, han estat contrastades amb la documentació històrica, seguint els camins de la dialectologia filològica. A més, els treballs recollits a *El català de l'Alguer* es complementen amb un «Glossari de veus alguereses» (ps. 259-278) amb la indicació de la pàgina o les pàgines en què apareix cadascuna al llarg del volum.

El llibre de Bosch suposa, doncs, una actualització de les descripcions de l'alguerès contingudes en obres de referència com *Il dialetto catalano d'Alghero* (1886) de Guarnerio, *Grammatica del dialetto algherese odierno* (1906) de Palomba, *Grammatica del dialetto moderno d'Alghero* de Pais (escrita el 1899 i editada el 1970 per Pasqual Scanu amb el títol *Gramàtica alguerese*) i *El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana* (1932-34) de Kuen.

A més de posar al dia les dades sobre aquest dialecte, que ha canviat força de fesomia en el transcurs del darrer segle, els treballs de Bosch aporten una renovació en els mètodes d'anàlisi. Aquesta innovació metodològica es fa molt evident en el primer dels treballs, *Aplicació de la perspectiva ecosociolingüística en la variació: penetració i extensió dels sardismes en l'alguerès*, i en el penúltim, escrit en col·laboració amb Luca Scala, *Variació fonètica i cliticització pronominal en alguerès: una primera aproximació intradialectal*, en el qual s'apliquen els principis de la fonologia no lineal als canvis fonètics vinculats a la cliticització pronominal de l'alguerès.

La diversitat d'enfocaments —una de les riqueses del llibre— s'explica pel fet que els sis estudis que s'hi acullen són la conseqüència directa del seguiment, durant el bienni 1996-98, del curs de doctorat *Descripció i variació* del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, com li plau d'assenyalar a l'autor en la presentació del llibre (ps. 7-9), alhora que agraeix el mestratge a una nòmina de lingüistes de luxe —Albert Bastardas, Maria-Rosa Lloret, Lídia Pons, Joaquim Rafel, Mila Segarra i Joan Veny.

El català de l'Alguer està estructurat en quatre apartats. El primer, «Història social del català de l'Alguer», comprèn un article (ps. 15-51) que analitza, des d'una perspectiva ecosociolingüística, de quina manera la llengua d'una comunitat lingüística històricament aïllada, com la de l'enclavament català de l'illa de Sardenya, es veu afectada en la seva estructura interna a causa d'una intensa assimilació demogràfica de població procedent de comunitats allògenes. Bosch mostra

com l'alguerès modern conté un alt grau de sardismes lèxics i, sobretot, fonètics, que no són atribuïbles exclusivament a les relacions de veïnatge, com s'havia dit fins ara, sinó a les interferències per la penetració massiva a l'Alguer de població procedent de la resta de Sardenya.

A causa de les pestes de 1582 i 1652, aquesta ciutat va estar sotmesa a la progressiva recepció d'individus sardoparlants i sassaresoparlants, a través de matrimonis mixtos i de l'arribada de famílies senceres, que per exigències econòmiques i d'integració van adoptar l'alguerès, en aquella època llengua d'ús social, de l'administració i de la litúrgia. Aquests parlants assimilats van introduir en el català de l'Alguer interferències que socialment rebien connotacions negatives per exògenes i que durant els primers temps estaven adscrites a les classes baixes o, en tot cas, quedaven circumscrites a un registre col·loquial. Les condicions socioculturals i polítiques dels segles XVIII i XIX, que van propiciar que les classes altes i cultes abandonessin la llengua catalana per la italiana i van relegar l'alguerès a la categoria de llengua oral restringida als usos informals i familiars, han conduït a la consolidació i generalització de les interferències lingüístiques que fins aquell moment eren típiques de l'àmbit agrari i ramader.

Bosch conclou, doncs, que el fenomen migratori dels segles XVI i XVII i les transformacions demogràfiques que van seguir-se'n són els autèntics detonants de la penetració de sardismes en l'alguerès, i que la seva extensió i generalització s'explica pels canvis socioculturals i polítics esdevinguts en el decurs dels segles XVIII i XIX.

El segon apartat, «El lèxic alguerès», està integrat per dos estudis: *Desplaçaments lexicosemàntics i organització de les unitats lèxiques en alguerès per penetració de sardismes i altres estrangerismes* (ps. 55-80) i *El català de l'Alguer a l'Atlante Linguistico Italiano* (ps. 81-135). En el primer, Bosch es fonamenta en la base teòrica que el conjunt del lèxic d'una llengua s'estructura en petits sistemes o conjunts d'elements lèxics —anomenats *campus lèxics*—, que tenen unes relacions que han de poder ser determinades a partir de la comparació del conjunt de trets que defineixen cadascun d'aquests elements.

Al llarg del temps, les unitats que formen els camps lèxics i la manera com s'organitzen van evolucionant. Així ho mostra Bosch, partint de l'observació sincrònica de quatre camps lexicosemàntics —les estacions de l'any, els mesos, els àpats i els estris de taula—, per als quals analitza l'organització de les unitats lèxiques en alguerès després de la penetració de sardismes i altres estrangerismes, i posa al descobert diversos desplaçaments semàntics produïts dins de cada subsistema lèxic, que en provoquen la reorganització. Bosch subratlla en les conclusions que, més enllà dels manlleus de procedència sarda i italomànica que caracteritzen l'alguerès actual, mereix una atenció especial el fenomen del calc semàntic —desplaçaments com *nadal* 'desembre', per calc del valor de *nadale* en sard logudorès—, que l'ha configurat de manera paradigmàtica.

L'altre article d'aquest apartat sobre el lèxic revisa, per a establir-ne el grau de fiabilitat, les respostes de l'únic punt catalanoparlant (721 *Alghero*) de la xarxa de l'*Atlante Linguistico Italiano* (ALI), a partir dels 202 mapes continguts en els vo-

lums primer (1995) i segon (1996) d'aquesta obra geolingüística, que tracten 564 conceptes relacionats amb el cos humà, dels quals 277 són centrals i els altres 288, complementaris: «Anatomia» (m. 1-73), «Qualitats i defectes físics» (m. 74-90), «Pròtesis populars» (m. 91-93), «Funcions principals» (m. 94-146), «Malestars i afeccions patològiques comunes» (m. 147-176), «Malalties principals» (m. 177-202). Bosch hi fa dues aportacions ben importants, que hauran de ser tingudes en compte per qualsevol estudiós que vulgui treure profit dels materials de l'ALI.

En primer lloc, descarta algunes respostes que obeeixen a calcs de l'italià —provocats pel mètode d'interrogació— i esmena nombrosos errors de transcripció de tipologia variada, alguns atribuïbles a la consideració del marc de referència fònic de l'italià: canvis en el timbre de les vocals *e* i *o*, transcripció de diftongs com a hiats, absència total d'aproximants dental i velar, abús de les geminacions i dels sons amb articulació «semilunga», casos inexistents d'essa líquida o sil·làbica, confusió de ròtiques vibrants amb bategants, indistinció del símbol fonètic de les nasals velar i labiodental, a banda d'altres errades per males percepcions de l'enquestador o per errors tipogràfics.

En segon lloc, en l'article es completa un nombre molt considerable de llacunes en les entrevistes de l'ALI a l'Alguer. Aquestes, dutes a terme el 1929 i el 1935 per Ugo Pellis, amb dos informadors de 20 i 34 anys —massa joves segons els canons de la geolingüística—, havien satisfet menys de la meitat dels conceptes (256, el 45,4%). Bosch, el 1998, amb dos subjectes de 64 i 87 anys que presenten el perfil idoni de l'informador dialectal, n'aporta gairebé la mateixa quantitat (231, el 41%) i redueix espectacularment les llacunes, que passen de 308 (el 54,6%) a 77 (el 13,6%).

El català de l'Alguer segueix amb un altre apartat de «Lingüística descriptiva» conformat novament per dues aportacions: *Aproximació a l'alguerès col·loquial* (ps. 139-170) i *Variació fonètica i cliticització pronominal en alguerès: una primera aproximació intradialectal* (ps. 171-205). El primer estudi té un doble vessant. Així, presenta de manera ordenada els criteris sobre aspectes fonètics, morfològics, lexicològics, sintàctics, lèxics i discursius adoptats per a la transcripció gràfica dels 25 textos de la tradició oral algueresa —narracions, cançons i poesies— recollits a *Històries de l'Alguer, entre la marina i la campanya* (Andreu Bosch i Susanna Sanna, Barcelona, Rafael Dalmau, 1996), obra a través de la qual els autors proposen un model d'estàndard alguerès escrit d'àmbit restringit, pensat especialment per a l'escola.

Però, a més, partint del mateix corpus, enregistrat el 1995, i amb l'objectiu d'aprofitar les grans possibilitats d'estudi lingüístic que ofereix, Bosch caracteritza el català parlat actualment a l'Alguer —l'alguerès col·loquial— i para molta atenció a aspectes sintàctics i discursius, cosa que és molt meritòria, perquè aquests no solen tenir cabuda en les descripcions dialectals, en ser més difícils d'observar, de recollir i, sobretot, de sistematitzar. Cal destacar, a més, que els sis subjectes seleccionats —tres homes i tres dones— responen al perfil ideal de l'informador dialectal: són de llengua materna catalana, tenen entre 60 i 84 anys i

provenen de classe social treballadora poc culturalitzada —hi ha dues mestresses de casa, una jornalera, un pagès i masover, un escombriaire i un tractorista.

L'altre capítol d'aquest apartat se centra en la descripció de la cliticització pronominal —una de les àrees més complexes del català— i en fa una anàlisi inradialectal en alguerès segons els principis de la fonologia no lineal. Bosch conclou que, en alguerès, els processos de procliticització o anteposició del pronom al verb presenten poques restriccions, circumstància que contrasta fortament amb el que s'esdevé en els processos d'encliticització o posposició del pronom al verb. En l'encliticització, s'evidencien tot un seguit de restriccions sil·làbiques i accentuals que es resolen amb l'aplicació de regles fonològiques diverses —assimilacions, simplificacions, inserció de vocals epentètiques. Aquestes, però, provoquen nombroses homofonies o realitzacions fonètiques idèntiques de combinacions morfològicament diferents.

L'estudi es tanca amb un apèndix en què es reproduïxen tres etnotextos en transcripció normalitzada i fonètica, segons els criteris establerts a *Atles lingüístic del domini català. Enotextos del català oriental* (Joan Veny i Lídia Pons, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998), perquè permeten exemplificar i contextualitzar diverses construccions amb pronoms cliticitzats («ahora se feva parint i lego lego batiant, per ne treure les temptacions», «en dos viatges ne'ls havem davalats a dabaix», «si vol a lis hi posar-lis-hi, lis hi posem»).

En el darrer dels apartats, «Llengua i publicitat a l'Alguer», trobem el treball *L'ús del català i la interferència lingüística en la publicitat visual i la retolació comercial i institucional de l'Alguer*, que analitza l'ús escàs i testimonial de la nostra llengua en aquests àmbits: retolació comercial, retolació viària comercial, retolació viària institucional i turística, retolació viària de carrers, retolació d'associacions culturals, publicitat institucional, publicitat necrològica, etiquetatge i publicitat gràfica. El treball evidencia dues constants sociolingüístiques que marquen aquest ús, les quals resulten especialment interessants des de l'òptica de l'alternança de llengües —català i italià.

Una de les constants en la presència del català en els àmbits analitzats és l'impuls directe o indirecte d'associacions culturals catalanistes o algueristes o bé d'institucions o altres associacions en etapes d'especial sensibilitat per la llengua catalana de l'Alguer. Com a exemple paradigmàtic, Bosch reporta les quatre necrològiques aparegudes a la mort del sacerdot, poeta i intel·lectual alguerès Francesc Manunta, dues en català i dues en italià: les catalanes estan signades per una associació cultural algueresa de tarannà catalanista i per l'administració municipal —que en aquell moment iniciava una embrionària política lingüística— i les italianes, pel bisbat i per la família.

L'altra constant remet al folklorisme, ja que la llengua esdevé reclam turístic per a la ciutat, com es fa evident tant en la inserció testimonial de missatges en alguerès en la publicitat gràfica («Alghero. *Dos dias a l'Alguer*. Un week end ad Alghero 3 giorni 2 notti»), com en la retolació d'alguns comerços amb topònims locals («Ristorante Pizzeria *El Pultal*») o dels Països Catalans («Hotel *El Ba-*

lear») i amb mots típicament algueresos vinculats a la vida tradicional d'aquesta localitat («*Tripijoc. Giochi e giocattoli*»).

A més de l'anàlisi sociolingüística, en aquest article Bosch fa atenció al tipus de llengua utilitzat en la publicitat. D'una banda, estudia les interferències gràfiques, fonètiques, lèxiques i sintàctiques que s'hi introdueixen per la pressió de l'italià i assenyala que els anuncis en alguerès són versions d'un original pensat en italià, fet que provoca calcs i prioritjació de construccions que no són les més naturals per als algueresos. De l'altra, analitza la relació que la llengua d'aquest corpus manté amb l'estàndard català, tant pel que fa a qüestions ortogràfiques com morfològiques o lèxiques. En aquest punt és interessant de remarcar l'aflorentament d'un model de llengua estàndard alguerès que emana de la proposta del Centre de Recursos Pedagògics Maria Montessori, el qual no deixa de constituir, però, una excepció entre el desgavell de posicionaments que reposen en la desconexença tant de la normativa catalana i de l'estàndard general com de la pròpia varietat dialectal.

L'article es tanca amb un annex que reproduïx els 75 textos que han constituït el corpus objecte d'estudi, exhaustiu pel que fa als àmbits i mitjans en què es troba la llengua catalana en els anuncis publicitaris de l'Alguer, i molt complet quantitativament.

A *El català de l'Alguer*, doncs, Bosch basteix, sobre els fonaments sòlids d'un ric compendi de dades de la màxima fiabilitat, una anàlisi polièdrica de l'alguerès dels nostres dies, amb la qual sorprèn i captiva el lector, que hi descobreix un magnífic exercici de polivalència investigadora i de destresa en el maneig de mètodes i conceptes propis d'enfocaments ben distints, que l'autor sap convertir en complementaris.

MAR MASSANELL I MESSALLES

FISCHER, Susann: *The Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*, Berlín, Mouton de Gruyter, 2002.*

El llibre de la Susann Fischer —*The Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*— constitueix una bona introducció a un tema de gran interès per als estudis històrics: la posició dels pronoms àtons en català i en altres llengües romàniques. L'autora examina els textos escrits des del segle XIII al segle XX i analitza la variació existent pel que fa a l'ordre del clítics pronominals tant en relació amb els verbs finits i no finits, com amb altres elements de la frase. D'acord amb això, presenta una descripció dels fets que no sempre

* Agraïm la gentilesa dels editors de «*Zeitschrift für Katalanistik*» en permetre'ns de reproduir aquesta ressenya, originalment apareguda en anglès al volum 17 d'aquesta publicació (2004).

coincideix amb el que s'ha donat per establert fins ara i proposa una anàlisi en el marc del programa minimista (CHOMSKY, 1995).

Aquest treball serà, sense cap mena de dubte, una referència obligada en l'estudi de la sintaxi històrica del català i de les llengües romàniques en general perquè n'ofereix una aproximació força encertada, tot i que deixa diverses qüestions pendents —en aquestes qüestions, precisament, centrarem la nostra ressenya.

El primer capítol ofereix una descripció dels objectius del llibre, la metodologia utilitzada i els textos seleccionats com a punt de partida de l'estudi. No voldríem entrar en el marc general de la gramàtica diacrònica contemporània, però cal fer notar que, pel que fa al debat entre Kroch i Lightfoot, la perspectiva adoptada per Lightfoot (1999) apropa clarament els punts de vista d'ambdós autors. Quant als textos, Fischer ha seleccionat dues obres per cada segle, però no ha valorat suficientment el fet que la selecció no és homogènia pel que fa a variants dialectals; tampoc no ha tingut en compte l'efecte de l'escriptura sobre l'oralitat, amb el que comporta el procés d'estandardització (per la qual cosa, la llengua escrita —com a font dels estudis diacrònics— no reflecteix estrictament i de manera directa 'un estadi anterior de la llengua parlada', p. 12).¹

El segon capítol, el més extens, aporta un gran nombre d'exemples i se centra en la descripció de les dades des del llatí fins a les llengües romàniques contemporànies. No només el català, sinó també l'italià, el francès, el castellà i el portuguès són objecte d'estudi pel que fa a: (i) la possibilitat d'interpolació (és a dir, el fet de situar un o més constituents entre el pronom àton i el verb), (ii) l'elevació de clític, (iii) el doblament dels pronoms tòpics amb clítics o el fet que puguin aparèixer sols. Observa si els clítics poden ocupar una posició preverbal (Cl - V, (S)X - Cl - V) o una posició postverbal (V - Cl, (S)X - V - Cl) i també té en compte la categoria de l'element inicial (Complementador, Negació, etc.). La conclusió principal a què l'autora arriba és que l'anomenada llei Tobler Mussafia, segons la qual els clítics han d'aparèixer en segona posició a la frase, no es pot mantenir. De totes maneres, l'exemple (74) [(1) aquí] no es pot adduir com un contraexemple a la llei Tobler Mussafia, perquè, com estableixen Lema i Rivero en una sèrie de treballs sobre aquest tema, els elements tematitzats —com els de (74)— es troben fora de l'àmbit d'aplicació d'aquesta llei, la qual es limita a l'interior de SC.

- (1) ... e io fer-li he tota aquella honor que hem serà possible
(74) a FISCHER, 2002: 50

A més, segons l'autora, els clítics poden ocupar la posició preverbal i la postverbal a les clàusules finites per un període més llarg del que s'havia pensat: el ca-

1. Val assenyalar que un dels textos seleccionats és *Tirant lo Blanc a Constantinopla*, i no el text sencer, com el text induïx a pensar.

talà contemporani només admet clítics en posició preverbal amb verbs finits, però els clítics postverbals encara es poden documentar al llarg del segle XIX. Resulta interessant el fet que a les llengües romàniques els clítics postverbals amb verbs finits encara es troben en portuguès contemporani (com s'expressa a la pàgina 94), però també en asturià i leonès, on poden ser pre- i postverbals. Seria útil i molt rellevant esbrinar si en aquestes varietats lingüístiques es dona el contrast de significat que Fischer estableix per al català antic entre les frases amb posicions diferenciades de clític/verb.

- (2) Tol mundu **lo** dicía. Gustábame munchu tener un rapazu en cuello (...)
 Cuáundu **lu** traen...? Y dexarésme traelu en cuello?
 (Asturià: *El dviellu* de María Josefa Canellada)

Els capítols 3 i 4 ressenyen la recerca feta prèviament en sintaxi romànica diacrònica. Les prediccions de les hipòtesis presentades no sempre s'expliciten suficientment a fi i efecte de fer-les comprensibles al lector no especialitzat i en molts casos creiem que no es fa justícia als treballs originals (per exemple, Halpern (1995) no fa cap predicció respecte els clítics en posició intermèdia, excepte que han de tenir un hoste a l'esquerra). Un dels arguments que Fischer addueix en contra de les explicacions de tipus prosòdic és que en alguns casos el clític és postverbal quan hi ha un altre element en posició inicial que sembla bloquejar l'enclisi verbal. Cal tenir en compte, però, que el primer element pot estar tematitzat i, conseqüentment, l'enclisi a aquest primer element no seria possible —una explicació que s'hauria de considerar.

Fischer deixa de banda anàlisis concretes com la que ofereix Martineau (1988) per a l'elevació de clític en francès antic, però no aporta cap proposta alternativa ni per al francès antic ni per al català. Més encara, en contra del què assumeix l'autora, en català antic hi havia casos en què l'elevació de clític no es donava:

- (3) e no **m** cal dar-**hi** fe. (March, Poema 20.7)

Quant a les dades, es podrien ampliar: mentre que l'autora ens diu (p. 62) que no hi ha exemples de futurs analítics en el segle XVI, Keniston (1937: 438-439) fa referència a tres exemples del *Diálogo de la lengua* de Juan de Valdés i en reproduïx d'altres. La posició dels clítics a la llengua del segle XIX és l'objecte d'estudi de González Ollé (1983), a més de Rini (1990) i Martins (1995) com esmenta Fischer.

Els capítols 5 i 6 inclouen l'anàlisi original de Fischer, segons la qual la posició del clític és el resultat del trasllat del verb a una projecció funcional (S)Σ. Els clítics són postverbals quan el verb es trasllada a Σ per l'efecte d'un tret ininterpretable de Σ, i són preverbals quan el verb resta per sota de (S) Σ, a ST: això passa quan Σ està ocupat per un element lèxic com ara la negació. Així, es prediu correctament que l'ordre (SX) - Neg - Cl - V és l'únic possible i que (SX) - Neg - V - Cl no es dona.

- (4) Fèlix demanà al ermità hon és Déus, car fort se m llava com no.l veyà.
(*Llibre de Meravelles*, Ramon Llull, 66,10)

Si ens fixem en la motivació per a l'operació de trasllat, no és clar per què, en un moment determinat, els segles XIV-XV, l'elevació de clític ha de deixar de tenir lloc a les clàusules subordinades (les raons semàntiques que s'addueixen haurien de bloquejar l'elevació de clític en general). L'especificació de trets de Σ en català antic s'assumeix sense aportar cap mena d'evidència empírica independent que hi doni suport. D'altra banda, la idea que la posició del clític depèn del trasllat del verb i que el procés diacrònic es regeix per principis d'economia és una solució simple i elegant que, a més, és coherent amb altres estudis potser relacionats que tracten l'adquisició (vegeu ZUCKERMAN [2000] i GAVARRÓ [2003] en anglès i català).

En relació als aspectes fonològics, Fischer remarca la regularitat de les formes àtones (p. 185), però crea una certa confusió en el lector quan designa amb el terme allomorfa un patró que es pot atribuir a la inserció vocàlica (procés fonològic regular, més que idiosincràsia morfològica), tal com ja establí Wheeler (1979). A més, la forma del clític varia segons el dialecte (la descripció dels dialectes moderns de la pàgina 71 amb l'exemple *em* proclític i *me* enclític només és vàlid per algunes varietats; en altres *me* encara es proclític). Pel que fa al català modern s'assumeixen moltes característiques (a partir dels textos del català central) que només són representatives d'un subgrup de variants del català. Tot i que això no té cap conseqüència respecte a la conclusió de l'autora, valdria la pena de matisar. Igualment, l'elevació de clític és obligatòria en les variants balears contemporànies, per la qual cosa l'opcionalitat no és tan estesa com s'afirma. Les qüestions ortogràfiques són també font d'interferència: vegeu per exemple el tractament del clític locatiu *hi* i les seves variants ortogràfiques (ps. 32, 65 —amb la confusió finalment eliminada a la nota 21 del capítol 5—).

Com a lectores, ens hauria agradat que l'autora presentés una explicació més general de la variació interlingüística en la línia dels primers capítols del llibre: per què és possible la interpolació a les altres llengües romàniques i no en català (tal com ja explicava Ramsdem [1963]); per què sorgeix el doblament de clític en les llengües romàniques; quan es dona la interpo-

lació en aquestes mateixes llengües (vegeu la proposta de Martins (en premsa), que considera que tots els clítics de les llengües romàniques antigues, no només els del català, són nuclis i atribueix la interpolació a factors no relacionats amb la condició de nucli dels clítics). Esperem que Susann Fischer continuï amb la mateixa empena que ha demostrat a la seva tesi i abordi aquestes qüestions en futurs treballs. També ens agradaria poder veure una versió revisada d'aquest llibre, amb una edició més acurada, més necessària encara quan tot fa preveure que esdevindrà una referència obligada en aquest camp.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- N. CHOMSKY (1995): *The Minimalist Program*, Cambridge, Mass., The MIT Press.
- A. GAVARRÓ (2003): *Economy and word order patterns in bilingual English-Dutch acquisition*, «Bilingualism: Language and Cognition», núm. 6.1, ps. 69-79.
- F. GONZÁLEZ OLLÉ (1983): *Enclisis pronominal en el participio de las perífrasis verbales*, «Revista de Filología Española», núm. LXIII.1-2, ps. 1-32.
- A. HALPERN (1995): *On the Placement and Morphology of Clitics*, Stanford, Dissertations in Linguistics CSLI Publications.
- H. KENISTON (1937): *The Syntax of Castilian Prose. The Sixteenth Century*, Chicago, The University of Chicago Press.
- J. LEMA (1994): *Los futuros medievales: sincronía y diacronía*, dins V. DEMONTE (ed.): *Gramática del español*, Mèxic D.F., El Colegio de México.
- J. LEMA i M. L. RIVERO (1991): *Types of verbal movement in Old Spanish: modals, futures and perfects*, «Probus», núm. 3.3, ps. 1-43.
- D. LIGHTFOOT (1999): *The Development of Language: Acquisition, Change and Evolution*, Oxford, Blackwell.
- F. MARTINEAU (1991): *Clitic climbing in infinitival constructions of Middle French*, dins D. WANNER i D. A. KIBBEE (eds.): *New Analyses in Romance Linguistics*, Amsterdam, John Benjamins.
- A. M. MARTINS (1995): *Clitic placement from Old to Modern European Portuguese*, dins H. ANDERSEN (ed.): *Historical Linguistics 1993*, Amsterdam, John Benjamins.
- A. M. MARTINS (en premsa): *Clitic placement, VP-ellipsis and scrambling in Romance*, dins M. BATLLORI, M.-L. HERNANZ, C. PICALLO i F. ROCA (eds.): *Grammaticalization and Parametric Change*, Oxford, Oxford University Press.
- H. RAMSDEN (1963): *Weak-pronoun Position in the Early Romance Languages*, Manchester, Manchester University Press.
- J. RINI (1990): *Dating the grammaticalisation of the Spanish clitic pronoun*, «Zeitschrift für Romanische Philologie», núm. 106, ps. 354-370.
- M. WHEELER (1979): *Phonology of Catalan*, Oxford, Blackwell.
- S. ZUCKERMAN (2001): *The Acquisition of Optional Movement*, Groningen; «Groningen Dissertations in Linguistics», 34.

ESPINAL, M. Teresa (coord.): *Semàntica. Del significat del mot al significat de l'oració*, Barcelona, Ariel, 2002 («Ariel Lingüística»).

Igual que d'altres manuals de semàntica, aquest llibre pretén introduir el lector a l'estudi del significat. No obstant això, aquest no és un manual més. La visió integradora que ofereix de l'objecte d'estudi, unida al seu gran valor pedagògic el converteixen en una obra singular. Així doncs, dedicarem les següents línies

a l'examen de les dues propietats que, al nostre parer, confereixen al llibre coordinat per M. T. Espinal un caràcter especial.

Les mirades de les quals ha estat objecte el significat no sempre manifesten idèntica procedència. La raó que això sigui així s'ha de buscar en la seva naturalesa multiforme. Filòsofs, lingüistes, psicòlegs... tots s'han sentit atrets per algun aspecte del significat i s'hi han apropiat amb l'ànim de descobrir algun dels secrets que amaga aquest fenomen tan complex. Aquesta diversitat d'interessos ens ha deixat com a llegat una multiplicitat d'opcions metodològiques des de les quals abordar l'estudi d'aquest objecte únic. Cenyint-nos al pla lingüístic, davant d'una realitat com aquesta, com suggereix R. Cann,¹ «we may think of linguistic meaning being determined by the interaction of a number of theories dealing with particular domains of meaning». En bona mida, el manual coordinat per M. T. Espinal és fidel a aquesta premissa, ja que el text recull les aportacions més importants que s'han fet a l'estudi del significat des de quatre aproximacions metodològiques emblemàtiques: la semàntica estructural, la semàntica de caire logicofilosòfica, la semàntica lexicocconceptual i la semàntica cognitiva. Precisament, és aquest fet el que li permet transmetre aquesta visió integradora de l'objecte d'estudi que ja hem esmentat. Sens dubte, els continguts del llibre són el millor exponent d'aquesta voluntat de fugir de qualsevol visió parcial dels problemes que tenen a veure amb l'estudi del significat. Convé, doncs, referir-nos-hi.

Els continguts del llibre s'estructuren en dos grans blocs, cadascun dels quals consta de tres capítols: un de caràcter introductori i uns altres dos dedicats a temes més específics.

El primer dels dos blocs als quals ens acabem de referir, compost pels tres primers capítols, està dedicat a l'estudi del significat lèxic. El capítol que introdueix el lector en aquest tema, escrit per M. T. Espinal i T. Ynglès, és el capítol 1. El seu objectiu fonamental consisteix a oferir una perspectiva general sobre quins aspectes són rellevants a l'hora de plantejar-se l'estudi del significat lèxic. Després d'establir els límits de la lexicologia, o sigui, la disciplina que s'ocupa íntegrament d'aquest objecte d'estudi, s'aborda la noció d'unitat lèxica. Explicat aquest concepte, es parla sobre què caracteritza les unitats lèxiques en tant que unitats dotades de significat. En relació amb això, s'aprofundeix en les qüestions següents: (i) els significats de *significat*; (ii) l'oposició conceptes interns *vs.* conceptes externs; (iii) els diferents tipus de contingut informatiu que poden codificar les peces lèxiques; (iv) la naturalesa estructural i composicional del significat de les expressions complexes, un aspecte que permet a les autores comparar el significat lèxic i el significat oracional. Un cop examinades les propietats semàntiques de les unitats lèxiques, s'estudia com s'adquireix el significat. Més concretament, s'examinen els procediments i els principis que en governen l'adquisició. També s'analitzen els processos que intervenen en el canvi semàntic. Aquest capítol es tanca amb un apartat dedicat als pressupòsits bàsics de la semàntica cognitiva. Com que es tracta d'un mo-

1. Ronnie CANN, *Formal Semantics* (Cambridge, Cambridge University Press, 1993), p. 19.

del que advoca per una visió experiencialista del significat, es parla de la relació entre experiència i significat. Donat que, per a la semàntica cognitiva, una teoria del significat és una teoria de la comprensió i tenint en compte que la comprensió està estretament lligada a la categorització, en aquest apartat també es parla d'aquest procés mental de classificació, però, sobretot, s'estudia el seu producte: les categories cognitives. En relació amb les categories cognitives, interessa fonamentalment: el fet que estan constituïdes per elements prototípics, la seva naturalesa difusa i la seva configuració jeràrquica. Un cop analitzat el concepte de categoria cognitiva, s'aborda el tema de la construcció del significat. Per últim, aquest apartat i, per tant, aquest primer capítol, acaba referint-se a la manera en què conceptualitzem la nostra experiència. Concretament, s'estudien la metàfora i la metonímia com a mecanismes cognitius que s'utilitzen per a aquesta conceptualització.

El capítol 2, el segon del bloc dedicat a l'estudi del significat lèxic, escrit per M. T. Espinal i J. Mateu, tracta de les relacions de significat que poden mantenir les unitats lèxiques entre si. Consta de dues parts clarament diferenciades. En la primera s'ofereix una caracterització de les relacions de significat d'acord amb els pressupòsits estructuralistes, caracterització basada en una concepció estàtica del lèxic. En la segona, es presenta la teoria de J. Pustejovsky sobre les relacions de sentit que tenen a veure amb la multiplicitat de significats, una teoria diametralment oposada a l'estructuralista, ja que es fonamenta en una concepció dinàmica o generativa del lèxic.

Com s'ha dit més amunt, en la primera part del segon capítol es revisen les teories estructuralistes relacionades amb el tema central d'aquest capítol. Per tal d'assenyar les bases per a una millor comprensió d'aquestes teories, es defineix el concepte de significat extern i s'aprofundeix en la concepció del lèxic com a conjunt estructurat d'unitats lèxiques. A continuació, després d'examinar els diversos components que integren una paraula complexa i després d'analitzar els diferents procediments de creació de lèxic, s'estudien les relacions sintagmàtiques de significat que es donen en l'interior de les paraules formades per derivació i per composició. Pel que fa a les paraules compostes, es dóna una atenció especial a les diferències existents entre aquestes paraules, els sintagmes lexicalitzats i les col·locacions. Amb motiu de la reflexió duta a terme en relació amb això, s'alludeix a la relació existent entre grau de lexicalització i grau de composicionalitat del significat. Finalment, no sense haver tractat abans l'antinòmia *camp semàntic / camp lèxic*, així com la noció de valor d'un signe dins d'un sistema, s'estudien les relacions paradigmàtiques de significat més comunes, a saber, les relacions d'oposició, les relacions de caràcter implicatiu i la multiplicitat de significats.

Ja s'ha fet esment que en la segona part d'aquest segon capítol s'examina la teoria de J. Pustejovsky sobre la multiplicitat de significats, més concretament sobre la polisèmia. Amb el propòsit de situar el lector, aquesta segona part comença amb un examen dels pressupòsits bàsics del lèxic generatiu. S'alludeix, doncs, a la distinció entre significat bàsic i significat derivat, s'insisteix en la necessitat de donar compte de l'ús creatiu del llenguatge i s'aprofundeix en la importància que adqui-

reix l'estructura de *qualia* quan es pretén elucidar quines relacions de sentit són possibles en una llengua. Després d'aquestes consideracions preliminars, s'exemplifica el funcionament del lexicó generatiu. En concret, s'il·lustra com es pot donar compte de certs casos de polisèmia adjectival i verbal mitjançant aquesta teoria.

El capítol 3, escrit per J. Mateu, tanca el bloc dedicat a la semàntica lèxica. A diferència del capítol anterior, aquí s'adopta un enfocament mentalista del significat lèxic. Aquesta és la raó per la qual s'hi analitzen dos fenòmens que han interessat especialment a aquells qui han preferit aquesta opció metodològica. Aquests fenòmens són la composicionalitat i l'estructuració del significat lèxic, així com la relació existent entre el significat lèxic i l'estructura sintàctica.

El capítol comença definint el concepte de significat intern. A continuació passa a examinar quins avantatges comporta un model de semàntica lèxica fonamentat en la idea que el significat és composicional, o sigui, que té estructura interna. S'insisteix en el fet que, si no s'assumeix un model d'aquesta naturalesa, no es podria donar compte adequadament ni de la creativitat lèxica, ni de l'adquisició del lèxic. Tampoc resultaria fàcil determinar quina relació hi ha entre la semàntica lèxica i la sintaxi. Després d'aquestes consideracions preliminars, s'explica el model de descomposició lèxica de B. Levin i M. Rappaport Hovav (1995) i M. Rappaport Hovav i B. Levin (1998). En primer lloc, es parla dels dos nivells de representació lèxica que s'usen en aquest model per a la codificació de la informació lèxica associada als elements predicatius, a saber, l'estructura lexicosemàntica i l'estructura lexicosintàctica. En segon lloc, s'alludeix a les regles d'enllaç, regles la funció de les quals consisteix a connectar les estructures lexicosemàntiques i les lexicosintàctiques. En tercer lloc, s'il·lustra la manera en la qual aquest aparell teòric pot ser aplicat al tractament d'un dels fenòmens que més han fascinat aquells investigadors que s'han interessat per la interfície entre la semàntica lèxica i la sintaxi: les alternances de l'estructura argumental. Concretament, s'estudien els tres tipus d'alternances més comunes: les alternances causatives, les alternances locatives i les alternances associades als predicats psicològics. El capítol acaba amb un epígraf dedicat als patrons de lexicalització proposats per L. Talmy (1985). En aquest epígraf, a més d'analitzar els diferents procediments que utilitzen les llengües a l'hora de codificar lèxicament la representació conceptual d'una escena de moviment, es dóna especial atenció a la manera en què ho fa el català. Finalment, es posen de manifest les conseqüències que té en l'estil narratiu d'una llengua el fet que es fixin uns patrons en detriment d'altres. Així es posa fi al primer dels dos blocs en què s'estructuren els continguts d'aquest manual.

El segon bloc, dedicat íntegrament a la semàntica de l'oració, el componen els tres últims capítols del llibre, o sigui, els capítols 4, 5 i 6. El capítol que introdueix el lector en aquest tema, escrit per J. Macià, és el 4. Allí es recullen les aportacions més rellevants de la tradició logicofilosòfica a l'estudi del significat. El capítol comença amb un epígraf de caràcter eminentment propedèutic, ja que tracta dels dos postulats bàsics sobre els quals es fonamenten els models semàntics de caire logicofilosòfic, a saber, que parlar de significat implica parlar de la relació llengua-

món i que el significat és de naturalesa composicional. Els conceptes de *valor de veritat* i *condicions de veritat* resulten fonamentals per a entendre quin és el vincle existent entre les expressions lingüístiques i les entitats extralingüístiques. Aquesta és la raó per la qual l'epígraf al qual ens estem referint comença parlant d'aquestes dues nocions. En un primer moment es distingeix entre oració, enunciat i proposició, per a concloure que, d'aquestes tres unitats, només a les segones se'ls pot atribuir condicions de veritat. Establerta aquesta premissa, es passa a explicar detalladament la noció de valor de veritat i la de condicions de veritat. Al fil de l'explicació d'aquest segon concepte, l'autor planteja una pregunta que resulta fonamental per a comprendre què solen entendre per significat els models semàntics de caire logicofilosòfic: el significat d'un enunciat són les seves condicions de veritat? La conclusió a la qual s'arriba és que el significat d'un enunciat no s'esgota en les seves condicions de veritat. Aquesta és la raó per la qual una teoria semàntica satisfactòria no es pot acontentar únicament amb descriure-les; a més, ha de donar compte de la composicionalitat del significat. S'arriba així al segon dels dos postulats bàsics esmentats més amunt. Per a il·lustrar la importància d'aquest fet, després de distingir entre termes singulars i expressions predicatives, s'estudia com contribueixen aquests dos tipus d'unitats a la determinació del valor de veritat o extensió dels enunciats dels quals formen part. També s'examina com contribueixen a la determinació de les condicions de veritat o intensió d'aquests enunciats. Aquest epígraf acaba al·ludint a la distinció entre ús i menció.

Un cop introduïts els conceptes bàsics, es discuteix en profunditat sobre la semàntica dels termes singulars, en especial la dels noms propis, i sobre la semàntica d'un tercer tipus d'expressions no esmentades fins aquest moment: els connectors proposicionals. En relació amb la semàntica dels termes singulars, sens dubte, una qüestió complexa, se sotmeten a un examen crític la teoria de la referència directa, la teoria de Fregue, basada en la distinció entre sentit i referència, i la teoria de Kripke. Pel que fa a la semàntica dels connectors proposicionals, després d'explicar en què es diferencien els connectors diàdics dels connectors monàdics, en consonància amb allò que es proposa en l'epígraf de caràcter propedèutic, es mostra com afecten els segons a la veritat o falsedat de les expressions en què apareixen. Sobre la base de la idea que el significat d'aquests connectors és una funció de veritat, s'examinen les taules de veritat de la conjunció, la disjunció, el condicional i el bicondicional. Per últim, s'estudia un connector monàdic: la negació. Per a acabar aquest tema, s'analitza com distingir un connector proposicional veritativofuncional d'un que és no veritativofuncional.

Per tal d'il·lustrar com es construiria una teoria semàntica formal per a una llengua natural, es dedica un epígraf a l'elaboració d'una teoria semàntica extensional elemental per a un petit fragment del català. És aquí on s'introdueix la noció d'interpretació.

El capítol finalitza amb un últim apartat dedicat al comentari de determinades propietats semàntiques de les oracions: la propietat de ser una veritat analítica i la propietat d'implicar analíticament. A partir d'aquestes dues nocions, s'in-

trodueix el lector en el tema de les relacions de significat entre oracions, un tema de gran transcendència semàntica, ja que, com adverteix R. Kempson,² una teoria semàntica, adopti l'orientació que adopti, ha de «characterise and explain the systematic meaning relations between the words, the phrases and *the sentences* of a language».³

Un dels models que més treballs empírics intra i interlingüístics ha generat en els últims temps és el ja conegut *model de principis i paràmetres* (P&P), que apareix formulat ja a Chomsky (1981).⁴ Aquest model compta amb un nivell de representació lingüística en què s'han d'explicitar aquelles propietats de l'estructura sintàctica que són pertinents per a la interpretació semàntica: el nivell de *la forma lògica* (FL). Sens dubte, la transcendència que ha tingut el model de P&P en el desenvolupament de la lingüística actual justifica el fet que els dos capítols que integren el segon bloc d'aquest manual, o sigui, els capítols 5 i 6, estiguin dedicats a l'estudi d'aquells aspectes del significat oracional que són pertinents en el nivell de la FL. A més, com es desprèn de les paraules de M. T. Espinal,⁵

[...] la FL és un nivell de representació que fa ús d'un vocabulari lògic i no només lingüístic, i que mostra unes propietats estructurals específiques no atribuïbles als altres nivells de representació. Des d'aquesta perspectiva, una FL és una fórmula, un conjunt estructurat de constituents, que es sotmet a operacions lògico-formals, determinades per la seva estructura [...]

en cert sentit, la FL és deutora de la semàntica de tradició logicofilosòfica. Així doncs, aquests dos capítols, contribueixen a aprofundir i a complementar molts dels aspectes del significat ja tractats en el capítol 4.

En definitiva, la FL d'una oració no és més que l'especificació de les condicions de llicenciament sobre la interpretació d'aquesta oració. Precisament, el capítol 5, escrit per J. Mateu i J. Quer, tracta d'això. Aquest capítol consta de dues parts clarament diferenciades: en la primera part es parla sobre com es legitimen en el nivell de la FL les relacions entre els predicats i els seus arguments corresponents; en la segona, de com es legitimen les relacions entre un quantificador i una variable.

Centrem-nos en la primera part. Amb l'objecte d'estudiar la legitimació de les relacions de predicació, primer es defineix la noció de predicat i s'examina la informació lexicosemàntica associada a l'entrada lèxica d'aquest tipus d'unitats. A continuació, després d'enunciar el *principi de c-comandament* i el *criteri temàtic*, condicions bàsiques sobre la legitimació de les FL, per una banda, s'il·lustra la manera en què el primer determina la relació que han de mantenir els predicats que

2. Ruth M. KEMPSON, *Semantic Theory* (Cambridge, Cambridge University Press, 1977), p. 4.

3. El subratllat és nostre.

4. Noam CHOMSKY, *Lectures on Government and Binding* (Dordrecht, Foris, 1981).

5. M. Teresa ESPINAL, *Significat i interpretació* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988), p. 71.

assignen paper temàtic i els seus arguments; per una altra banda, s'exemplifica com controla el segon que es respectin les condicions de saturació dels predicats. Després d'aquesta presentació general, es passa a estudiar detalladament la manera en què s'estableixen les relacions de predicació en la FL d'aquelles oracions que contenen predicats verbals, així com en la d'aquelles que compten amb la presència de predicats no verbals. La diferència entre aquests dos tipus de predicats radica en què mentre els verbals admeten flexió, els no verbals no l'admeten. La constatació d'aquest fet permet introduir la noció d'oració reduïda, una noció a partir de la qual s'elabora una teoria unificada sobre com s'estableixen les relacions de predicació en els tres tipus bàsics de FL associats a la predicació no verbal: les FL que contenen oracions reduïdes argumentals, les FL que contenen oracions reduïdes adjuntes a Sflex i les FL que contenen oracions reduïdes adjuntes a SV.

La segona part del capítol 5, dedicada a la legitimació al nivell de la FL de les relacions entre un quantificador i una variable, comença apellant a la necessitat de enriquir el metallenguatge de la lògica de predicats per tal de donar compte de la semàntica de les oracions que contenen SSNN quantificats. L'operador existencial i l'universal són introduïts amb aquest propòsit. Després d'analitzar les limitacions que comportaria un tractament de la quantificació basat en la utilització d'aquests dos operadors, s'opta per tractar aquest fenomen conforme a la teoria dels quantificadors generalitzats. En consonància amb aquesta teoria, s'examina el valor semàntic inherent a un bon nombre de quantificadors. A continuació, per tal d'explicar com derivar la interpretació de les oracions que contenen SSNN quantificats a partir de l'estructura sintàctica, s'introdueix la noció d'abast i es distingeix entre trasllat sintàctic manifest i encobert. Aquesta segona part del capítol 5 finalitza amb l'anàlisi d'aquells dominis dins dels quals un quantificador pot afectar la interpretació d'un altre quantificador, la d'un pronom o la d'un terme de polaritat negativa. S'estudia fins i tot la interacció entre els quantificadors i la negació.

El capítol 6, escrit per J. Quer, tanca el llibre i el segon bloc de continguts. En realitat, aquest capítol suposa la continuació de l'anterior, ja que, en última instància, aquí, com a allà, se segueix parlant sobre la naturalesa composicional del significat oracional, o sigui, es continua parlant sobre com contribueixen els elements lèxics a la construcció del significat de les oracions que els contenen. Ara bé, els elements lèxics que interessen en aquest capítol ja no són ni els predicats ni els quantificadors. Com s'indica en el títol, aquest capítol es concentra en la contribució dels modificadors i dels elements lèxics de caràcter modal al significat oracional. Aquesta divisió temàtica, com veurem a continuació, comporta una divisió del capítol en dues parts.

La primera part del capítol tracta sobre la semàntica de la modificació. Per tal de situar al lector, després de comentar per a què s'usa semànticament la modificació i quines categories gramaticals s'associen a aquesta funció, s'estableix la distinció entre modificació restrictiva i modificació no restrictiva. La resta d'aquesta primera part està dedicada a la modificació restrictiva. Primer s'estudia la modificació dins del SN. En relació amb això, s'analitzen les propietats semàntiques dels

modificadors intersectius, dels subsectius i dels no subsectius. L'objectiu últim d'aquesta anàlisi consisteix a posar de manifest que la contribució dels diferents tipus de modificadors a la interpretació de l'oració no és uniforme. Després s'estudia la modificació dins del SV. Després d'arribar a la conclusió que els modificadors del SV han de ser tractats com a predicats d'events, es proposa introduir en la representació lògica un argument eventiu. Així, a més, s'aconsegueix oferir una representació unificada dels diferents tipus de modificadors que admet el SV, a saber, els SSPP i els adverbis en *-ment*. Per tal d'ampliar una mica més la semàntica de la modificació adverbial, s'il·lustra el fet que, aquests modificadors, a més de modificar al SV, poden modificar d'altres categories. Amb motiu d'aquesta reflexió, s'incideix en la relació entre la posició sintàctica que ocupa l'adverbi i la contribució a la interpretació de l'oració en què apareix l'adverbi.

La segona part del capítol 6 està dedicada a la intensionalitat. L'estudi d'aquest fenomen que, com s'evidencia en el text, sobrepassa els límits de la semàntica extensional, parteix de l'anàlisi dels contextos intensionals induïts pels verbs d'actitud proposicional. Un examen crític de les principals teories al voltant de la denotació de les oracions subordinades que fan de complement d'aquests verbs, a saber, la perspectiva situacional, la perspectiva lingüística i la perspectiva intensional, permet concloure que només la tercera es revela efectiva per a tractar el fenomen de la intensionalitat de manera adequada. Al fil d'aquest examen, es van introduint els conceptes clau que serviran de base per al tractament de la intensionalitat. Aquests conceptes són el de món possible i la nova manera d'entendre la noció de proposició. La resta d'aquesta segona part està destinada a demostrar que la teoria formulada en relació amb els verbs d'actitud proposicional, no només permet donar compte de l'ambigüitat dels SN entre les lectures *de dicto* i *de re*, ambigüitats degudes a la presència d'un element lèxic intensional, sinó que també es revela efectiva per al tractament d'altres contextos intensionals, tals com les oracions genèriques i habituals, les oracions finals, les oracions en imperatiu... Aquesta segona part finalitza abordant el tema de la intensionalitat com a element legitimador d'altres expressions lingüístiques com, per exemple, les oracions de relatiu en subjuntiu o els termes de polaritat negativa.

Arribats a aquest punt, passarem a referir-nos a la segona de les dues característiques que, en la nostra opinió, fan del llibre coordinat per M. T. Espinal un manual singular: el seu gran valor pedagògic.

En la introducció de l'obra que estem ressenyant, la seva coordinadora ja posa de manifest que ha estat concebut com un manual de semàntica apropiat per a l'ensenyament d'aquesta matèria en un segon cicle universitari. Des del punt de vista pedagògic, tenint en compte que l'ensenyament universitari actual se sustenta sobre la base del lema *ensenyar a aprendre*, perquè un manual concebut amb aquest propòsit resulti útil, ha de complir certs requisits. Entre aquests requisits cal destacar els següents: (i) establir amb claredat els canvis que esperem que el manual indueixi en el lector, és a dir, establir amb claredat els objectius; (ii) promoure la interiorització de la matèria potenciant en el lector el pensament crític,

i (iii) afavorir l'autoaprenentatge. Com mostrarem al llarg de les línies que segueixen, no hi ha dubte que el llibre coordinat per M. T. Espinal compleix aquests requisits, d'aquí el seu gran valor pedagògic.

Són molts els autors que coincideixen a assenyalar que, en qualsevol model educatiu basat en l'aprenentatge, inclòs el model universitari, la planificació de la docència constitueix un requisit ineludible. Precisament, l'establiment dels objectius constitueix el punt de partida de la planificació. Tenint en compte això, sembla lògic pensar que un manual concebut per a ser emprat en la universitat ha d'elaborar-se conforme a aquesta premissa. No obstant això, la realitat és molt lluny de ser així. En qualsevol cas, aquesta realitat ha començat a canviar gràcies al manual, ja que aquest llibre, a més d'explicitar en la seva introducció els objectius de l'obra en la seva totalitat, també estableix quins són els objectius de cadascun dels capítols. De fet, la introducció de cadascun dels capítols sempre acaba amb el llistat dels objectius que s'hi persegueixen.

Com ja s'ha dit, el manual que estem ressenyant, també contempla el segon dels tres requisits esmentats més amunt. Entre d'altres moltes coses, promoure el pensament crític implica potenciar la capacitat d'argumentació lògica, la defensa del punt de vista, la formulació de judicis... És gran l'esforç que s'ha fet en aquest llibre en relació amb això. L'epígraf 2.4.1. del capítol 2, apartat en què es comparen dues concepcions diferents del lexicó: l'estàtica i la dinàmica, en constitueix una bona prova. També n'és l'epígraf 3.2.4. del capítol 3, on s'aporten arguments a favor de la teoria de la descomposició lèxica, així com el 4.1.3.2. del capítol 4, epígraf en què es discuteix la inconveniència d'una teoria semàntica que es limiti a identificar el significat amb les condicions de veritat. Per últim volem al·ludir a l'apartat 6.2.1. de l'últim capítol, apartat en què se sotmeten a un examen crític les diferents teories al voltant de les oracions subordinades que fan de complement dels verbs d'actitud proposicional. En tots els casos esmentats, els arguments que es van adduint en pro d'una determinada teoria o hipòtesi es formulen sempre no des del dogmatisme, sinó des de la reflexió. S'infon així en el lector l'hàbit de l'explicació i el costum de formular-se preguntes.

Posarem fi al comentari de les virtuts pedagògiques del manual que estem ressenyant al·ludint a la seva particular manera de potenciar l'autoaprenentatge. Cadascun dels capítols de què consta el manual coordinat per M. T. Espinal compta amb un bon nombre d'exercicis d'autocomprovació. Aquests exercicis no només estan resolts, sinó que, a més, inclouen una explicació detallada de les respostes. Des del punt de vista formatiu, aquesta manera de procedir ofereix al lector la possibilitat de jutjar el seu propi progrés. D'aquesta manera, aquest llibre s'erigeix en una eina d'autoaprenentatge especialment útil per als iniciats en la matèria.

Arribats a aquest punt, tan sols ens queda dir que, si s'ha de jutjar per tot el que hem dit fins al moment, en relació amb els problemes que suscita l'estudi del significat des d'una perspectiva lingüística, en aquest llibre es tracta gairebé tot allò que té a veure amb el significat de les unitats lèxiques i amb el de les oracions.

Per consegüent, resulta summament difícil assenyalar absències importants. No obstant això, en la segona part del manual, hi ha almenys dues qüestions que, al nostre parer, s'haurien d'haver abordat. Per una banda, hem trobat a faltar un capítol, o com a mínim un apartat, dedicat a la semàntica del temps. No hi ha dubte que la contribució semàntica dels temps verbals afecta tota l'oració. Així ho han posat de manifest, entre d'altres, B. Comrie (1985),⁶ H. Reichenbach (1947),⁷ B. Taylor (1985),⁸ C. Vet (1980),⁹ etc. Per l'altra, tenint en compte la importància que es concedeix en aquest manual a l'aspecte lèxic, també hem trobat a faltar alguna secció dedicada a l'aspecte gramatical, ja que, com afirma C. Smith (1991),¹⁰ «the aspectual meaning of a sentence is a composite of both». A més com indica J. Mateu en la pàgina 149 del manual que estem ressenyant, «les propietats aspectuals d'una oració poden ser diferents de les del seu predicat lèxic». No hem d'oblidar que l'aspecte gramatical es troba entre els factors que poden arribar a determinar aquesta discordança entre les propietats aspectuals del predicat lèxic i les de l'oració en les quals apareix aquest predicat.

En conclusió, *Semàntica. Del significat del mot al significat de l'oració* procura una visió general i aclaridora d'una bona part dels aspectes que concerneixen al significat lèxic i a l'oracional. Així doncs, es tracta d'una obra rigorosa i didàctica, una obra que, a més, procura fomentar l'esperit crític del lector. Tot això la converteix en una eina de treball imprescindible per a tot universitari, professor o alumne, que desitgi apropar-se a l'ensenyament-aprenentatge d'aquesta matèria.

YOLANDA RODRÍGUEZ SELLÉS

BATLLE, Mar: *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

Heus ací un tema interessant i important de morfosintaxi verbal, el de l'auxiliarització dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal amb el verb *ésser* o *haver*. L'obra fou el tema de la tesi doctoral de l'autora, presentada a la Universitat de Barcelona l'octubre de 2000.

És un estudi seriós de gramàtica històrica catalana sobre l'evolució d'uns usos

6. Bernard COMRIE, *Tense* (Cambridge, Cambridge University Press, 1985).

7. Hans REICHENBACH, *Elements of Symbolic Logic* (Nova York, MacMillan Company, 1947).

8. Barry TAYLOR, *Modes of Occurrence. Verbs, Adverbs and Events* (Oxford, Basil Blackwell Publisher, 1985).

9. Co VET, *Temps, aspects et adverbes de temps en français contemporain. Essai de sémantique formelle* (Ginebra, Droz, 1980).

10. Carlota S. SMITH, *The Parameter of Aspect* (Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1991), p. 5.

verbals no gens fàcils ni còmodes de seguir a través dels textos, per la complexitat del procés de substitució d'un verb auxiliar, *ésser*, per un altre, *haver*, on s'han implicat també els usos d'altres verbs.

L'autora ha basat el seu estudi en un corpus de textos del segle XIV al XVIII, on ha procurat que apareguessin totes les varietats del català i en diversos registres, tenint en compte també que fossin documents amb una bona representació de temps compostos. No ens diu si ha despul·lat també textos anteriors al segle XIV, ni que fos per testimoniar-nos que, més enllà d'aquesta fita, no trobem casos de l'auxiliarització que ella estudia.

Mar Batlle demostra un bon coneixement dels textos medievals, i no sols catalans. En un apèndix ens facilita uns annexos de gramàtica històrica comparada amb les altres llengües romàniques sobre el tema que l'ocupa.

En la introducció a la primer part de l'estudi, fa algunes precisions sobre la terminologia obligada pel tema: veu activa, veu mitjana, veu passiva. Ací, veu mitjana no té el sentit exacte de la gramàtica grega. Mitjà més aviat és sinònim d'intransitiu que de reflexiu. Veu mitjana comprèn construccions essencialment monoactancials que expressen accions que no traspassen l'àmbit del subjecte (accions intransitives).

La progressiva substitució de l'auxiliar *ésser* per *haver* en els temps compostos —objecte de l'estudi— només té lloc en la veu mitjana i en la passiva pronominal, ja que la passiva agentiva manté l'auxiliar *ésser*.

De fet, però, la doble auxiliarietat *ésser / haver* es conserva estable durant tota l'edat mitjana. Fins al segle XVIII *ésser* no experimenta una decidida davallada, completada al segle XIX, amb el domini total d'*haver*.

L'autora exposa també succintament el desenvolupament dels usos del verb *ésser* i el verb *estar*, que ha contribuït també al procés substitutiu d'*haver*.

L'objecte de l'estudi en el corpus textual són els verbs i les construccions pronominals (reflexius, pseudoreflexius, intransitius amb pronom, com *morir-se*, *anar-se'n*), intransitius de canvi d'estat, intransitius de moviment i verbs esdevenimentals. També els copulatiu *ésser*, *estar*, *romandre*, *restar* i les construccions de *poder* i *voler* més infinitiu i la passiva pronominal. Aquest és, en síntesi, el contingut de la primera part de l'obra, que intentaré de resumir, si més no, en els aspectes més rellevants.

Abans de tot, cal tenir present que la construcció *ésser* + participi passat té un valor polisèmic molt elevat durant el període medieval. Això és una de les causes possibles de la introducció de l'auxiliar *haver* en els temps compostos de veu mitjana i passiva pronominal.

En català medieval, *ésser* + participi passat serveix per a expressar la semàntica del perfect simple, especialment amb participis de verbs pronominals i verbs intransitius de canvi d'estat. Així, formes com *fou meravellat*, *fou mort*, *fou vingut*, s'han d'interpretar com 'es meravellà', 'morí', 'vingué'.

Aquí comença a introduir-se l'ús d'*estar*, unit a adverbis i complements locatius i amb subjectes animats, durant el període medieval.

A partir del segle XIV es crea una mena de perfet compost en les perífrasis estatives del tipus *haver estat* + participi. Aquesta construcció degué facilitar la introducció d'*haver* en la formació del perfet compost passiu (*és estat* + participi).

L'anomenada veu mitjana del grec és un terme poc usual en les nostres gramàtiques. Cobreix les construccions verbals amb pronom reflexiu, sobretot la passiva reflexa o pronominal: una forma intermèdia entre la veu activa i la veu passiva. A diferència de la veu activa i de la veu passiva, la veu mitjana es caracteritza per la seva capacitat de sintetitzar els papers temàtics del subjecte agent i l'objecte pacient en un únic participant, que funciona sintàcticament com a subjecte i que es presenta com a afectat per l'acció que predica el verb principal. Algunes construccions pròpies de la veu mitjana, en la tradició de la gramàtica generativa s'anomenen *ergatives*.

En la mesura que els parlants són capaços d'interpretar les construccions verbals de la veu mitjana i la veu passiva pronominal com un tipus de construccions transitives que s'allunyen del model prototípic, és lògic que puguin utilitzar *haver*, verb propi d'aquestes construccions.

Mar Batlle fa una síntesi amplíssima de les diverses construccions de veu mitjana i veu passiva pronominal, amb la possible diversa presència de clític, i amb remarca de l'ús més o menys predominant o compartit de l'auxiliar *ésser* o *haver* en cada cas. En la majoria de casos, en els textos més antics predomina naturalment l'ús d'*ésser* i, segons els matisos sintàctics o semàntics, va apareixent i imposant-se cada vegada més l'ús d'*haver*.

En la segona part de l'estudi, l'autora exposa les causes de la progressiva substitució d'*ésser* per *haver* com a verb auxiliar. Es produeix una confluència de diversos fenòmens d'abast general que acaben provocant, d'una banda, l'afebliment de la capacitat d'*ésser* + participi passat en l'expressió dels temps compostos i, d'una altra banda, l'increment de la capacitat d'*haver* + participi passat per a exercir aquesta mateixa funció en aquells àmbits que tradicionalment pertanyien al domini d'*ésser*.

Esquemàticament, el progressiu desenvolupament de l'oposició entre *ésser* i *estar*, amb la consegüent reculada de les funcions d'*ésser* a favor d'*estar*, és el mecanisme que acaba provocant un afebliment de la capacitat d'*ésser* per a funcionar com a verb auxiliar. D'altra banda, la pèrdua del verb *haver* del seu sentit primitiu de 'tenir' per la presència cada vegada més plena i substitutiva del verb *tenir* potencia l'ús d'*haver* com a auxiliar en lloc d'*ésser*. Amb altres paraules, mentre el verb *haver* ha mantingut el valor semàntic de possessió i el verb *ésser* no ha perdut terreny davant d'altres verbs copulatius, com *estar*, s'ha conservat la distinció entre els dos tipus d'auxiliars. Quan *haver* ha perdut la significació originària de possessió i *estar* ha pres valor copulatiu, s'ha eliminat l'oposició entre els dos auxiliars. També, a més, les formes verbals metafòriques i els fraseologismes han afavorit l'ús d'*haver*. Naturalment, el procés d'aparició d'*haver* en la veu mitjana i la passiva pronominal té diversos contextos d'ús i àmbits d'aparició que M. Batlle analitza detalladament.

Vull subratllar un punt interessant: l'autora assenyala —citant a més Joan Bastardas— que en català antic els verbs de percepció no segueixen, pel que fa a la concordança del participi, la normativa actual de fer-se o no aquesta segons que el complement pronominal ho sigui del verb compost o del verb subordinat en infinitiu (*una cosa... yo la he volguda saber, la muller... tota la nit la avia oyda plorar, coses... que havia oydes dir a algunes altres persones*). És un testimoniatge, com d'altres, de fenòmens de llengua que actualment són regits per una normativa, diferent de l'ús habitual del català antic. Tinc a mà, per exemple, algunes citacions de la *Crònica* de Bernat Desclot, on el lector fàcilment podrà detectar algunes construccions que un corrector actual esmenaria sense dubtar gens: *e per la nit... levaren-se de l'encals, parti's d'aquí ab los demás cavallers, la lansa no li valia res, e no preà res sos enemics, no els temien res, ara es callà l'artiaça, d'als no soparen per ço cor no n'havien, desepararen poc a poc la terra*. Naturalment, com ja havia remarcat més d'una vegada Joan Coromines, tenint en compte que el poble és el qui fa la llengua (en paraules d'Horaci: *si volet usus, quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi*), a vegades la fa cometent errors i de vegades cometent també hipercorreccions. Però, si per bé o per mal, a partir d'un bon dia sent que algun ús no és correcte, encara que no tingui raó històricament parlant, ell és el qui fa la llei, i convé acatar-la.

Sempre haurem de rebre amb il·lusió i alegria estudis profunds i ben fets, com aquest de Mar Batlle, per comprendre cada vegada millor els atzars de la història de la llengua en les diverses manifestacions de la seva vida.

JORDI BRUGUERA

MORENO CABRERA, Juan Carlos: *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*, Madrid, Alianza Editorial, 2000 («Ensayos», núm. 154).

Del títol del llibre del professor Moreno Cabrera, catedràtic de Lingüística de la Universidad Autónoma de Madrid, en destacarem alguns mots ben significatius: «igualdad» i «crítica de la discriminación lingüística». En efecte: aquesta obra planteja, al llarg de 316 pàgines, una revisió rigorosa i lliure de meliquismes lingüístics de les teories defensores de la desigualtat entre les llengües, exposades, per exemple, per l'acadèmic de la RAE Gregorio Salvador.¹ El llibre consta d'un pròleg (ps. 11-14), vint capítols (ps. 15-234), un apèndix de cinc parts (ps. 237-297), una bibliografia (ps. 299-308), un índex d'autors (ps. 309-311) i un altre de

1. Gregorio SALVADOR, *La esencial desigualdad de las lenguas*, dins *Política lingüística y sentido común*, (Madrid, Istmo, 1992), ps. 93-98. J. C. Moreno inclou aquest article al repertori bibliogràfic.

llengües (ps. 313-316). La contraportada anuncia un descobriment cabdal de la lingüística moderna: que totes les llengües humanes conegudes, passades o actuals, tenen un grau de desenvolupament similar; però, malgrat això, encara circulen idees viciades d'origen. Per demostrar el desencert del racisme lingüístic, J. C. Moreno exposa (cap. 1) el concepte de discriminació lingüística, la defensa (cap. 2) d'una sola espècie humana i lingüística, les raons de l'hegemonia de l'anglès i els motius de la utilitat de les llengües; descriu (cap. 4) amb què compten les llengües en el camp de la fonètica, de la semàntica, del lèxic i de la sintaxi, i conclou que totes poden expressar el mateix, incloent-hi la mentida i la connotació; defèn (cap. 5) el valor del dialecte com a realitat, mentre que el que entenem per llengua és una simple abstracció i un accident històric ocasionat per l'hegemonia política benefactora d'una varietat ponderada com l'única correcta; desvetla també les entranyes de l'imperialisme lingüístic, que sotmet els parlants de les llengües dominades a l'esforç de la bilingüització a fi que els parlants de la llengua dominant no hagen d'intentar gens entendre l'altra; aqueixa observació fa que reivindique el valor del plurilingüisme, del sesquilingüisme i de les llengües criolles (car totes ho són, més o menys); revisa (cap. 6) la mitologia sobre la diversitat de llengües, tot dedicant-se als termes de «bárbaro», «bereber», «hotentote» i «algarabía» i a l'esforç, sovint simplificat o menystingut, que implica aprendre una segona llengua; regira (cap. 7) les formes del xovinisme lingüístic i la reciprocitat entre el menyspreu per la llengua dels altres i l'estima exagerada per la pròpia, i repassa les idees que hi ha hagut sobre les excel·lències de les respectives llengües (Goropius Becanus, s. XVI, per al flamenc; el pare Masdeu, s. XVIII, per a l'espanyol, i Mijail Lomonósov, s. XVIII, per al rus); nega (cap. 8) la presumpta superioritat de les llengües flexives, per tal com ara se sap que els estadis aïllant > aglutinant > flexiu no constitueixen una línia, sinó un cercle; ataca (cap. 10) la divisió quimèrica entre llengües fàcils i difícils d'aprendre, i proposa meritòriament l'execució d'una mesura democràtica radical que «de seguro será inaceptable para algunos» (p. 117): incloure obligatòriament una de les llengües peninsulars en els nivells bàsics de l'educació, perquè «el sistema educativo que hemos tenido los españoles durante muchos años ha vuelto la espalda al reconocimiento y aceptación de la realidad lingüística de nuestro país» (p. 117). També s'oposa al miratge de la simplicitat de l'adquisició d'algunes llengües deguda a trets lingüístics particulars, com el d'abast fonològic amb què pretén argumentar G. Salvador l'expansió de l'espanyol. Conclou que una llengua «muy sencilla fonológicamente sería mucho más compleja [...] morfológicamente» (p. 126), i ho prova comparant l'euskera i el castellà per mitjà dels anomenats «diez índices morfológicos» (ps. 128-136). Prossegueix (cap. 11) ocupant-se de la funció de la irregularitat en les llengües naturals, que no és cap desviació, sinó que permet «marcar aquellos aspectos de la gramática y del léxico sobre los que los que aprenden la lengua deben estar especialmente atentos» (p. 144); ataca (cap. 12) que es prenga la quantitat de parlants com a índex de la perfecció d'unes llengües (sobre unes altres) —teoria propugnada també per G. Salvador—, i la cataloga com una manifestació del

«desprecio por el hombre y por su cultura [...] un egoísmo y etnocentrismo cultural que nos empobrece» (p. 149) propugna (cap. 13) que els idiomes els fa el poble: segons Moreno, l'evolució dels idiomes la marca l'espontaneïtat popular, que acaba desbancant la norma i deixant sense valor l'autoritat lingüística; així mateix, recorre (cap. 14) els diversos tipus d'escriptura coneguts i rebutja la separació que algú proposa malintencionadament entre llengües codificades i no codificades: tota llengua «es un código perfectamente diseñado y establecido; una lengua no codificada es una contradicción» (p. 166); destrossa també (cap. 15) el sofisma de la riquesa lèxica d'algunes llengües (la qual les faria superiors, és clar), i acaba, com fa sovint, l'euskera i el castellà: la conclusió és que la tesi de la pobresa lèxica també seria aplicable al darrer idioma atès que en determinades sèries de mots la llengua basca té possibilitats ignotes en castellà; recorda (cap. 16) la humilitat original de les gran llengües de comunicació modernes, que només per raons bèl·liques o econòmiques han esdevingut idiomes molt parlats. Valora (cap. 17) les tradicions literàries orals, ja que no sols la literatura escrita és essencial per al coneixement de l'origen i la naturalesa de les llengües i cultures. També explica (cap. 18) que hi ha moltes llengües al món en perill d'extinció, a causa —com sabem bé els valencians— de la interrupció de la transmissió intergeneracional: «las lenguas mueren [...] cuando los padres consideran que no merece la pena transmitírsela a sus hijos» (p. 221); proclama (cap. 19) la responsabilitat dels lingüistes, que haurien de preocupar-se d'estudiar i descriure les llengües indígenes a fi i efecte d'actuar com un arma contra el racisme. En aquesta demanda el professor Moreno recalca el paper de les universitats espanyoles en l'estudi i protecció de les llengües indígenes americanes. El capítol 20 i darrer és una conclusió, de la qual transcrivim un parell de llocs: «La idea según la cual «el igualitarismo es doctrina aplicable a los hombres, pero no en absoluto a los idiomas» (G. Salvador 1992: 97) no tiene base lingüística alguna» (p. 233) i «Las desigualdades entre las lenguas proceden de factores no lingüísticos: se trata de circunstancias históricas, políticas, culturales, demográficas o sociales» (p. 233).

Continua el llibre amb cinc apèndixs: l'A corregeix mites, prejuís i tòpics diversos (com la suposada inferioritat de les llengües anomenades criolles, com si l'anglès o l'espanyol no pogueren ésser-hi considerades també); el B relaciona les llengües europees en perill (en destaquem la importància atorgada al romaní, ps. 267-269, o els mapes de les ps. 273 i 276); el C mostra les varietats locals que s'amaguen darrere l'etiqueta de «llengua anglesa»; el D «homologa» les literatures indígenes amb les occidentals, pretesament superiors, mitjançant l'anàlisi d'un conte popular txucot i d'un poema akà, i l'E extracta deu articles de la declaració universal dels drets lingüístics de Barcelona (1996). Clouen el llibre una bibliografia molt encertada de 185 fitxes, de què l'autor selecciona i assenyala uns llibres recomanats i uns d'aconsellats per a iniciar-se en el tema, i els dos índexs.

Hem deixat per al final els motius de dissensió. Al cap. 3r el llibre confia en factors extralingüístics i de decisió popular la solució de la «polèmica sobre si el valencià es una lengua independiente del catalán o no», ja que «Erróneamente,

las personas se dirigen a los lingüistas para zanjar la cuestión» (ps. 53-54). Continua: «hay que decir que cualquier variedad lingüística: valenciana, mirandesa, asturiana, balear, extremeña o andaluza [...] puede dar origen a una lengua estándar si la comunidad que quiere desarrollarla e impulsarla dispone de medios para ello» (p. 54). Que un lingüista admeta la pertinència d'aqueixa «polémica», o almenys que no la contextualitze en els ambients de pollució política i periodística de la ciutat de València d'ençà dels anys 70, és que desconeix el mòbil de tot l'embolic. Convé precisar que de totes les comunitats citades en condició d'originar una llengua estàndard «secessionista» només hi ha reeixit la valenciana: no les altres. El professor Moreno hauria de reflexionar sobre les condicions especials que ha patit la societat valenciana i sobre la manca de defensors del particularisme i de la puritat local detectable en altres zones. En consonància amb la classificació particular del valencià, l'índex de llengües inclou també el «valenciano» (per bé que també hi ha doblats del tipus «flamenco» «neerlandés», o «castellano» «español», o el quintet «languedociano» «occitano» «provenzal» «auvernés» «lemosín»).

Al cap. 11 llegim que «El lenguaje humano se ha desarrollado de modo natural sin ningún tipo de convención académica impuesta [...] y se deja al libre albedrío y capricho de sus hablantes» (p. 140). Atenent a la situació de les llengües que pateixen un procés constant d'interferència lingüística discutim aquesta afirmació: els catalanoparlants han oblidat els seus mots i han dit fàcilment *arrepentir*, *obispo*, *calis*, *comulgar* o *ayunar* perquè així ho han sentit als eclesiàstics, o *melocotó*, *le/(/ia* o *atun* perquè ho lligen a l'envàs. Aquesta crítica enllaça amb la que creiem que mereix el cap. 13, que proclama la tesi de la factura popular dels idiomes. Per defugir torbes romàntiques hauríem de resoldre primerament unes quantes preguntes: què cal entendre per poble? Hi ha grups socials i variants geogràfiques més decisius a l'hora de construir un idioma —més «poble», doncs? Podem creure en l'espontaneïtat de l'evolució lingüística quan la transmissió de les llengües a les noves generacions és massivament interferida pels mitjans no tradicionals? I quin és el model de llengua que divulguen aquests mitjans? En el cas del castellà, llengua ben codificada i cohesionada, hi ha exemples que marquen les tendències actuals: s'imposen *chalé* sobre *chalet*, *amarle* sobre *amarlo/amarla*, *ayer compramos* sobre *ayer compramos*, *las ideas* sobre *lah ideah* (escoltem els polítics andalusos de Madrid), *atrapar a un perro* sobre *atrapar un perro*, transformacions totes que es deuen al model de «bon castellà» televisiu i madrileny, i que el poble parlant i escrivent d'ací i d'allà reproduïx empès per la sensació, més o menys conscient, de «prestigi». Pensem que la consolidació dels canvis populars espontanis —que l'autor exemplifica en l'*Appendix Probi*— no podrà atènyer una societat regida per patrons lingüístics fixats i escampats per la televisió, la premsa i l'escola. Vegem ara un exemple de capteniment lingüístic induït, que demostra al nostre parer la indefensió del poble davant l'ímpetu de la llengua teledirigida: els joves valencians s'insulten cada volta més com veuen que fan els personatges televisius majoritaris (*puto*, *capullo*, *gilipollas*) i obliden els mots propis i tradicionals.

Aquestes revisions finals no neguen, però, el gran valor i escaïença de l'obra de J. C. Moreno, ja que la seua anàlisi és implacable contra l'egocentrisme i l'imperialisme lingüístics, malauradament arrelats als territoris on es parla una llengua de gran difusió.

JOAQUIM JUAN-MOMPÓ

PRIETO, Pilar: *Entonació. Models, teoria, mètodes*, Barcelona, Ed. Ariel, 2002 («Ariel Lingüística»).

En el conjunt dels estudis sobre l'aspecte oral del llenguatge, tal com apunta l'autora del manual que ressenyem, l'entonació «malgrat ser un fenomen de gran riquesa i complexitat, ha estat una de les àrees més menystingudes de la lingüística» (p. 11). No hi ha dubte que la pròpia complexitat de l'objecte d'estudi és, en part, responsable d'aquesta situació, però no és menys cert que aquesta mateixa complexitat implica que els fenòmens prosòdics són portadors d'una important càrrega informativa i, per tant, responsables de bona part de la informació que transmetem quan emetem un enunciat, i això els fa especialment interessants.

Com a conseqüència lògica d'aquesta situació, la bibliografia referent a l'entonació sol ser una literatura especialitzada, que recull experiències realitzades pels autors dels treballs des de perspectives diferents, des de pressupòsits teòrics diferents, amb metodologies diferents i que constitueix un gran corpus d'estudis en el si del qual és molt difícil orientar-se i extreure'n una visió de conjunt. Aquest és precisament l'objectiu del manual de Pilar Prieto que diu, en el Prefaci: «El propòsit d'aquest llibre és presentar una introducció general al fenomen de l'entonació i als temes que més han preocupat els seus estudiosos. D'una banda, aquest treball pretén ser un manual útil per als estudiants d'aquesta disciplina (...) Paralelament, el llibre també vol oferir una reflexió general sobre l'estat actual dels estudis sobre l'entonació (...)» (p. 11). I cal dir que el resultat és esplèndid i que l'autora ha assolit sobradament els objectius que s'havia marcat.

El manual comença amb un primer capítol de caràcter general (*L'estudi de l'entonació*) on es defineix què és l'entonació, quines són les seves funcions i quines dificultats presenta el seu estudi. L'autora és conscient del públic d'estudiants a qui s'adreça i, en tot moment, organitza la seva exposició amb molta claredat, de manera que els conceptes més complexos són presentats de manera senzilla i a l'abast de lectors que busquen una introducció als problemes de l'estudi de l'entonació. Aquest to es manté en tot el llibre la qual cosa constitueix un dels mèrits d'aquesta obra.

El segon capítol està dedicat als *Aspectes fonètics de l'entonació* i explica com es produeix l'entonació (des del punt de vista fisiològic), presenta les característiques acústiques del fenomen i, finalment, descriu com perceben els parlants l'en-

tonació i insisteix de manera especial en la manera com les magnituds físiques es transformen en correlats perceptius. El tercer capítol (*Aspectes demarcatius de l'entonació*) analitza un dels problemes que més polèmiques ha originat: el de la unitat prosòdica. Com recull l'autora, s'han emprat molts termes per fer referència a la unitat prosòdica autònoma (grup d'entonació, grup fònic, grup melòdic, grup tonal, frase entonativa, grup de respiració, frase prosòdica, sintagma d'entonació, etc. —p. 37—) i això complica extraordinàriament el seu estudi. Pilar Prieto presenta, de manera molt clara i ben organitzada, un excel·lent estat de la qüestió de manera que, al final del capítol, el lector es pot situar perfectament en aquest terreny i tenir una idea clara no només del problema terminològic i de definició de les unitats sinó també de les relacions entre sintaxi i melodia.

El capítol següent (*Accentuació i entonació*) analitza un fenomen, l'accent, íntimament relacionat amb l'estructura entonativa tot i que la prominència accentual «es defineix des del punt de vista perceptiu com el grau de força o intensitat que presenta una síl·laba en relació amb les síl·labes veïnes» (p. 57). L'autora presenta els correlats acústics de l'accent i, a continuació, analitza les relacions entre accentuació i entonació fent esment especialment de la qüestió de la focalització, que és una de les funcions més importants de l'entonació, en la qual es combinen els efectes de la melodia amb els de l'accent i que té a veure amb l'estructura informativa de l'enunciat. I relacionat també amb l'estructura informativa de l'enunciat, el següent capítol (*Aspectes semàntics i pragmàtics*) descriu les relacions entre Pragmàtica i Entonació. Cal destacar la manera com és tractat el paper que juga l'entonació en l'expressió de la modalitat, la qual cosa remet a conceptes propis de la Pragmàtica com per exemple els «actes de parla» i la «força il·locutiva».

A continuació, en el capítol dedicat a la *Transcripció de l'entonació*, Pilar Prieto presenta els mètodes utilitzats tradicionalment per reflectir sobre paper les variacions entonatives (auditiu i instrumental), descriu i discuteix els avantatges i desavantatges de les transcripcions estretes i amples i, finalment, s'ocupa del problema de la transcripció de corpus orals. La presentació i discussió dels diferents mètodes va sempre acompanyada de nombrosos exemples que il·lustren la manera de fer les esmentades transcripcions i que permeten que el lector s'adoni de quina informació transmet cadascun d'aquests sistemes. No cal dir que la qüestió de la transcripció dels corpus orals és de gran actualitat i disposar d'un sistema que permeti descriure amb precisió els sistemes d'entonació de diferents llengües és una necessitat sorgida del ràpid desenvolupament de les tecnologies de la parla. L'autora presenta, en aquest capítol, els diferents sistemes actualment emprats (INTSINT, PROSPA i ToBI) indicant quines són les seves possibilitats i limitacions.

El setè capítol (*Models lingüístics de l'entonació*) aborda l'estudi de l'entonació des de la perspectiva fonològica i ho fa presentant els diferents models lingüístics de l'entonació. Com l'autora observa: «L'anàlisi fonològica de l'entonació té com a objectiu posar en relació els eixos físic i funcional d'aquesta, és a dir,

identificar las unitats tonals mínimes que són capaces de generar oposicions distintives o produir diferències de significat» (p. 125). Com és fàcil de veure, el problema rau en el pas de la realitat física a la interpretació fonològica, en la determinació de quines són les unitats funcionals de l'entonació i en quin valor fonològic tenen. Pilar Prieto presenta, en primer lloc, els models tradicionals (anàlisi per nivells i anàlisi per configuracions), després el model mètric i autosegmental i acaba el capítol resumint els models més recents elaborats per Thorsen-Gronum i Fujisaki.

Finalment, l'últim capítol del manual (*La implementació fonètica*) està dedicat als problemes que planteja la reproducció dels contorns melòdics en l'univers de la tecnologia de la parla. Ja s'ha esmentat més amunt que la necessitat de disposar de sistemes de transcripció de l'entonació per marcar els corpus orals ha sorgit al voltant de les aplicacions tecnològiques i també són les aplicacions tecnològiques les que reclamen una reproducció adequada dels contorns entonatius per tal que la qualitat dels sistemes sigui la millor possible. En el marc d'aquesta reflexió, doncs, l'autora presenta els problemes que plantegen les dues qüestions principals que cal tenir en compte i resoldre per tal de poder reproduir adequadament els perfils entonatius: la sincronització temporal entre els moviments melòdics i la part segmental de l'enunciat (alineació tonal) i la declinació i l'esglaonament descendent (altura tonal).

Com es pot veure, el manual de Pilar Prieto constitueix un excel·lent estat de la qüestió dels estudis sobre l'entonació. Els continguts estan molt ben organitzats i cal esmentar, com un altre gran encert de l'obra que el lector, a través d'una pàgina web l'adreça de la qual apareix en el Prefaci, té accés als fitxers de so que corresponen als exemples citats en els diferents capítols. Això vol dir, i aquesta és una gran novetat en les publicacions sobre entonació, que és possible sentir un enunciat simultàniament a la visualització del seu perfil melòdic. Finalment, és també important destacar que aquest manual, que està escrit en català i presenta la majoria d'exemples en llengua catalana, té un caràcter molt més ampli perquè presenta els fenòmens entonatius des d'una perspectiva generalista i amb plantejaments vàlids per a qualsevol llengua.